

Universiteit
Leiden
The Netherlands

**Koninklijke Interventies in het Publieke Debat over Immigratie:
Retorische topen over immigratie in de kersttoespraken van koningin
Beatrix (in vergelijking met die van Noorse, Zweedse en Deense
monarchen)**

Tabernal, Mylène

Citation

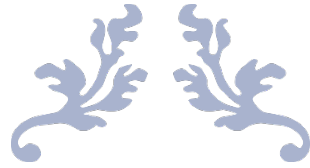
Tabernal, M. (2022). *Koninklijke Interventies in het Publieke Debat over Immigratie: Retorische topen over immigratie in de kersttoespraken van koningin Beatrix (in vergelijking met die van Noorse, Zweedse en Deense monarchen)*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master thesis in the Leiden University Student Repository](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3280321>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

KONINKLIJKE INTERVENTIES IN HET PUBLIEKE DEBAT OVER IMMIGRATIE

Retorische topen over immigratie in de kersttoespraken van koningin
Beatrix (in vergelijking met die van Noorse, Zweedse en Deense monarchen)

Masterscriptie
20 december 2021

M. Tabernal
MA Linguistics (Language and Communication)
Universiteit Leiden
Faculteit der Geesteswetenschappen

Begeleider: Prof. Dr. J.C. De Jong
Tweede lezer: Dr. M. van Leeuwen

VOORWOORD

Voor u ligt de masterscriptie waarmee ik de opleiding MA Linguistics (Language and Communication) aan Universiteit Leiden afrond. U staat op het punt om te beginnen aan mijn onderzoek naar immigratietopen in de kersttoespraken van koningin Beatrix- en die van de Zweedse, Noorse en Deense monarchen.

Ondanks dat ik al geruime tijd wist dat ik onderzoek wilde doen naar (politieke) toespraken, waren kersttoespraken niet in me opgekomen. Kersttoespraken hadden weinig aantrekkingskracht op mij in vergelijking met andere, meer bekende toespraken van sprekers als Barack Obama of premier Mark Rutte. Daar bracht Prof. Dr. J.C. de Jong verandering in. Hij bracht dit onderwerp onder mijn aandacht, wees me op het onderzoek van Jens Kjeldsen (2019) en toonde hoe spannend dit onderwerp eigenlijk is. Bovendien heeft hij me gedurende de hele periode waarin ik mijn scriptie schreef bijgestaan met raad en advies. En dat was geen makkelijke opgave; er zijn veel pieken en dalen geweest in dit proces. Desondanks heeft hij me op een zeer prettige en positieve manier begeleid. Daarvoor wil ik hem heel hartelijk bedanken.

Ook wil ik prof. Dr. Jens Kjeldsen bedanken voor het antwoorden op mijn vragen en het delen van enkele van zijn onderzoeksresultaten om mij verder te helpen. Daarnaast bedank ik mijn familie en vrienden, die er altijd waren om een luisterend oor en steun te bieden, op welk tijdstip dan ook. Tot slot bedank ik u, de lezer, voor uw interesse in mijn scriptie.

Mylène Tabernal

24-08-2021

SAMENVATTING

Immigratie is de afgelopen decennia een centraal thema geweest in het publieke debat. In dit onderzoek is geanalyseerd hoe het staatshoofd op retorische manier het debat over immigratie heeft beïnvloed tijdens haar kersttoespraken. De resultaten van deze analyse van de Nederlandse kersttoespraken worden vergeleken met de resultaten van de Deense, Zweedse en Noorse monarchen uit het onderzoek van Kjeldsen (2019). De hoofdvraag luidt: *Hoe gaat koningin Beatrix in haar kersttoespraken van 1980-2013 in retorisch-topisch opzicht om met de vraagstukken over immigratie en de multiculturele samenleving en hoe verhoudt dit zich tot de manieren waarop de Deense, Noorse en Zweedse monarchen hiermee omgaan?* Retorisch-topisch onderzoek naar deze toespraken zorgt voor een nieuw perspectief op dit nog weinig belichte onderwerp, een onderwerp dat toch veel invloed heeft. Haar retorische keuzes om het publiek aan te spreken hebben invloed op de vorming van gedeelde normen en waarden t.a.v. het immigratiebeleid en de nationale identiteit van Nederlanders. Er zijn 33 toespraken met elkaar vergeleken in de periode 1980 tot en met 2013. Geen enkele van de kersttoespraken die Beatrix hield is volledig aan het onderwerp immigratie gewijd: immigratietopen zaten veelal als boodschappen verweven binnen de overkoepelende thema's. In 11 van de in totaal 33 toespraken was dit het geval. De topen die Beatrix gebruikt, gaan met name in op normen en waarden die volgens haar bij de Nederlandse samenleving horen, zoals "tolerantie", "verdraagzaamheid" en "saamhorigheid". In de eerste 10 jaar van haar regeerperiode, spreekt zij zeer omfloerst over het thema immigratie. Vanaf de jaren Negentig legt zij de nadruk meer op de dialoog aangaan en elkaar respecteren. Vanaf 2000 is immigratie een vaker terugkerend onderwerp. In deze periode is de toon van het publieke debat over immigratie veelal negatief, en mede daarom benadrukt zij de noodzaak van wederzijds respect en verdraagzaamheid in de kersttoespraken. Koningin Beatrix gebruikt historische en Bijbelse waarden om de nationale identiteit te vormen. Dit doet de koningin door zowel de verdraagzaamheid van het Nederlandse volk te accentueren door de jaren heen en door Bijbelse noties op het gebied van inclusiviteit aan te halen. Doordat Beatrix historische elementen uitlicht, wordt het gevoel van gemeenschap benadrukt en vind er sociale en nationale identiteitsvorming plaats. Door deze deliberatieve processen in acht te nemen en te analyseren hoe de kwesties en actoren retorisch geconstrueerd zijn, kan men een kijkje nemen in het retorische proces dat zowel de kwesties als het

oordeel van de burgers verduidelijkt. Bij het vergelijken van de Nederlandse kersttoespraken met die van de Zweedse, Noorse en Deense monarchen, blijkt dat de meeste waarden die zij aanhalen met elkaar overeen: de 'multiculturele samenleving' wordt benoemd, de monarchen zijn tegen discriminatie en gebruiken de waarde 'tolerantie' herhaaldelijk in hun toespraken. Allen gaan ze in op het belang van de multiculturele samenleving door de eeuwen heen, en op hoe dit de nationale identiteit heeft gevormd.

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	II
SAMENVATTING	III
1. INLEIDING	3
1.1 DE AANLEIDING VOOR HET ONDERZOEK	3
1.2 DE CONTEXT VAN DIT ONDERZOEK	5
2. THEORETISCH KADER	7
2.1 HET ONDERZOEK VAN KJELDSSEN	7
2.2 RETORISCHE TOPEN	10
2.3 HET EPIDEICTISCHE GENRE	11
2.3.1 FUNCTIEPAREN	12
2.3.2 EPIDEICTISCHE RETORICA EN DELIBERATIEVE PROCESSEN	13
2.3.3 EPIDEICTISCHE RETORICA EN SOCIALE IDENTIFICATIE	14
2.4 DE CONSTRUCTIE VAN EEN NATIONALE IDENTITEIT	15
2.4.1 DE BASIS VAN NATIONALE IDENTITEIT	15
2.4.2 NATIONALE IDENTITEIT EN NARRATIVITEIT	17
3. METHODE	20
3.1 DE METHODE-KJELDSSEN	20
3.2 ONDERZOEKSMATERIAAL: DE KERSTTOESPRAKEN	22
3.2.1 KERSTTOESPRAKEN EN DE ROL VAN DE KONINGIN	22
3.2.2 KERSTTOESPRAKEN VAN EUROPESE VORSTEN	24
4. IMMIGRATIE IN NEDERLAND NA DE TWEEDE WERELDOORLOG	29
4.1 EEN TIJDLIJN VAN HISTORISCHE ONTWIKKELINGEN EN IMMIGRATIE	29
4.2 DE JAREN VIJFTIG TOT ZEVENTIG: ARBEIDS- EN POSTKOLONIALE MIGRANTEN	31
4.3 DE JAREN TACHTIG: INTEGRATIE EN PARTICIPATIE	34
4.4 DE JAREN NEGENTIG: EEN NEGATIEVERE TOON	35
5. RESULTATEN: IMMIGRATIETOPEN IN DE KERSTTOESPRAKEN VAN BEATRIX	36
5.1 THEMA'S EN TOPEN IN DE KERSTTOESPRAKEN VAN BEATRIX	36
5.2 PERIODE 1980-1989	40
5.3 PERIODE 1990-1999	43

5.4 PERIODE 2000-2013	47
5.5 BEATRIX' RETORISCH-ARGUMENTATIEVE STRATEGIE	50
5.6 IMMIGRATIETOPEN VAN BEATRIX DOOR DE JAREN HEEN	56
<u>6. VERGELIJKING VAN RESULTATEN MET SCANDINAVISCHE MONARCHEN</u>	<u>57</u>
6.1 KWANTITATIEVE ANALYSE VAN DE TOESPRAKEN	57
6.2 OVEREENKOMSTEN EN VERSCHILLEN TUSSEN DE MONARCHEN	67
<u>7. CONCLUSIE</u>	<u>68</u>
<u>8. DISCUSSIE</u>	<u>71</u>
<u>LITERATUURLIJST</u>	<u>1</u>
<u>BIJLAGEN</u>	<u>4</u>
BIJLAGE 1: MASTERDOCUMENT KERSTTOESPRAKEN	4
BIJLAGE 2: TOPENSHEMA JENS KJELDEN	51
BIJLAGE 3: VOLLEDIGE TABEL MET VERGELIJKINGEN	55

1. INLEIDING

“Wilders kapittelt koningin om rede,” kopt het NRC Handelsblad van 27 december 2007. De rede in kwestie is de kersttoespraak, de jaarlijkse rede die koningin Beatrix met kerst uitspreekt. In de kersttoespraak van 2007 ging koningin Beatrix in op de actualiteit omtrent het immigratiebeleid. Zij stelt in deze toespraak dat het respect voor minderheden nog wel eens over het hoofd wordt gezien, waardoor de verdraagzaamheid voor een ander alsmaar minder wordt. De inhoud van deze toespraak leidde tot enige ophef, met name door politicus Geert Wilders (AD, 2007).

De fractievoorzitter van de Partij Voor de Vrijheid (PVV) staat bekend om zijn kritiek op moslims en andere minderheden. Wilders voelde zich aangesproken door de uitspraak van koningin Beatrix over ‘verharde verhoudingen’ en het ‘over één kam scheren’ van mensen als groep. Het AD schrijft dat de kersttoespraak van Beatrix volgens Wilders “boordevol multi-culti onzin zit”. Ook stelde Wilders de “politieke toespraken” van de koningin “spuugzat” te zijn. Naar aanleiding van de toespraak wilde Wilders een motie indienen om de Grondwet te wijzigen, zodat de koningin uit de regering gezet kon worden en zich uitsluitend nog bezig kon houden met ceremoniële taken (AD, 2007). De discussie ontwikkelde zich op meerdere vlakken: in de politiek, de media en de maatschappij. Zowel over de onpartijdigheid van Beatrix als staatshoofd, als over het immigratiebeleid werden vurige discussies gevoerd.

1.1 DE AANLEIDING VOOR HET ONDERZOEK

Binnen Nederland is nog weinig onderzoek gedaan naar de kersttoespraak. Er zijn verscheidene boeken verschenen over Beatrix en haar toespraken (Chorus, 2013; Van Baalen en De Jong, 2005; Joustra, 2013). Van Baalen en De Jong kwamen het dichtst bij retorisch onderzoek: zij onderzochten 75 toespraken van Beatrix. Zij deden echter geen retorische analyse, maar onderzochten de onderwerpen, historische context en maatschappelijke reacties van de Troonredes, kersttoespraken en officiële redevoeringen (Van Baalen en De Jong, 2005). In 2019 schreef Suzanne van Basten haar masterscriptie bij de Universiteit Leiden over de kersttoespraken van koningin Beatrix. De focus van dit onderzoek lag echter bij reacties op de kersttoespraken vanuit de media (Van Basten,

2019).

Retorisch-topisch onderzoek naar deze toespraken zorgt voor een nieuw perspectief op dit nog weinig belichte onderwerp, een onderwerp dat toch veel invloed heeft: waar, zoals Van Baalen en De Jong (2005) al uiteenzetten in hun boek, Beatrix normaliter de woorden van de regering uit, is de kersttoespraak de enige toespraak waar zij zelf iets kan zeggen. Ze heeft hier dus ruimte voor haar eigen visie en tegelijkertijd ruimte om haar rol in het bepalen van de normen en waarden, die belangrijk zijn in haar ogen, flexibeler in te vullen. Omdat er veel verschillende visies op het onderwerp 'immigratie' zijn, is dit geen gemakkelijke opgave. Immigratie is de afgelopen decennia een centraal thema geweest in het publieke debat (Lucassen en Lucassen, 2015). Haar retorische keuzes over dit onderwerp zijn dan ook veelzeggend.

De vraag die in dit onderzoek centraal staat, luidt als volgt:

Hoe gaat koningin Beatrix in haar kersttoespraken van 1980-2013 in retorisch-topisch opzicht om met het thema immigratie en hoe verhoudt dit zich tot de manieren waarop de Deense, Noorse en Zweedse monarchen hiermee omgaan?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden, wordt elk van de 33 kersttoespraken van Beatrix geanalyseerd. Hierbij wordt er gezocht naar verwijzingen naar en vermeldingen van immigratie en topen die iets zeggen over de normen en waarden (en daarmee de nationale identiteit) van Nederland. Daaruit volgt een overzicht van toespraken waarin dit onderwerp voorkomt en in welke periode dat is. Dan is het zaak om te analyseren op welke manier er aandacht aan besteed wordt: heel direct of juist omfloerst; heel verwelkomend, inclusief, met veel respect voor andere culturen of juist dat nieuwkomers zich moeten aanpassen en gedragen. Bovendien wordt onderzocht of de retorische strategieën van Beatrix overeenkomen met die van haar Scandinavische ambtsgenoten, of dat er grote verschillen tussen de vorsten zijn.

1.2 DE CONTEXT VAN DIT ONDERZOEK

Massa-immigratie naar Nederland begon halverwege de Jaren '70, maar leidde toen nog niet tot grote maatschappelijke discussie. Dit veranderde door de jaren heen (Lucassen en Lucassen, 2015). De toon van het publieke debat over immigratie en de houding van de bevolking jegens immigranten werd negatiever. Er leven zeer veel verschillende opvattingen over immigratie in de maatschappij, waardoor dit debat ook nu nog, bijna tien jaar nadat Beatrix haar laatste kersttoespraak uitsprak, dagelijks gevoerd wordt. Dit gaat gepaard met de opkomst van politieke partijen die als speerpunt hebben dat zij tegen immigratie zijn, zoals de PVV van eerdergenoemde populistische politicus Geert Wilders en Forum voor Democratie van Thierry Baudet (Lucassen en Lucassen, 2015, p. 95).

De immigratieproblematiek beperkt zich niet tot Nederland. In heel Europa wordt het debat vandaag de dag gevoerd. De uitgedrukte bezorgdheid van Beatrix bleek daarnaast een politiek geladen onderwerp. Om beter te begrijpen waarom Beatrix haar mening en bezorgdheid destijds verwoordde, is het van belang de achtergrond van de kersttoespraak en de rol die de koningin hierin speelt te analyseren.

In 2019 deed de Noorse onderzoeker Jens Kjeldsen onderzoek naar de manier waarop de monarchen van Zweden, Denemarken en Noorwegen gebruik maken van retorische topen om immigratie in hun respectievelijke landen aan te kaarten in hun kerst- en nieuwjaarstoespraken (Kjeldsen, 2019). Aan de hand van zijn concept '*rhetoric as working through*' (Kjeldsen, 2016) onderzocht hij hoe de monarchen nationale identiteit, immigratie en de relatie tussen immigranten en de natie weergeven. Hij vond dat de monarchen elk een eigen, te onderscheiden, identiteit voor hun land uitdroegen, en dat zij daarbij putten uit drie groepen topen. Topen zijn de bouwstenen van argumentatie. In de klassieke retorica worden topen gedefinieerd als 'gemeenplaatsen' waaruit sprekers kunnen putten voor hun argumenten. In hedendaags retorisch onderzoek worden topen niet alleen beschouwd als een onderdeel van een argument, maar zit er ook een ideologische component aan: een toop heeft een specifieke betekenis, veelal gestoeld op waarden (Kjeldsen, 2019).

Mijn onderzoek is een vervolg op het onderzoek van Kjeldsen, maar dan gericht op koningin Beatrix. Zij regeerde 33 jaar en heeft ook 33 kersttoespraken gehouden, daarom sprak zij meerdere malen over immigratie; zowel in het maatschappelijk debat als in haar toespraken. Aan de hand van de topen die zij gebruikte om dit onderwerp te bespreken en de maatschappelijke gebeurtenissen binnen deze periode kan worden afgeleid hoe er in de maatschappij met immigratie wordt omgegaan, vanuit de normen en waarden die de nationale identiteit vormen.

Om de rol van de kersttoespraken op immigratie in het publiek debat te onderzoeken, wordt geanalyseerd hoe de verschillende topen in de kersttoespraak worden gebruikt en hoe het staatshoofd op retorische manier het debat over immigratie beïnvloedt. De resultaten van deze analyse van de Nederlandse kersttoespraken worden vergeleken met de resultaten van de Deense, Zweedse en Noorse monarchen uit het onderzoek van Kjeldsen (2019).

Voordat deze analyse in dit onderzoek uitgebreid wordt beschreven, wordt er in het theoretisch kader (hoofdstuk 2) een basis gelegd om de resultaten te kunnen analyseren. In hoofdstuk 3 volgt een omschrijving van de methode gebaseerd op Kjeldsen (2019) en van het onderzochte tekstcorpus. In hoofdstuk 4 wordt verdere relevante context voor dit onderzoek geschetst met een historisch overzicht van immigratie in Nederland na de Tweede Wereldoorlog. De resultaten van het onderzoek worden in hoofdstuk 5 uiteengezet, inclusief een analyse van de retorische strategie van koningin Beatrix. In het daaropvolgende hoofdstuk 6 worden deze resultaten vergeleken met de resultaten uit het onderzoek van Kjeldsen (2019). De conclusie hiervan volgt in hoofdstuk 7 en tot slot wordt dit onderzoek afgesloten met een discussie in hoofdstuk 8.

2. THEORETISCH KADER

In dit hoofdstuk wordt een theoretische basis voor dit onderzoek uiteengezet, waarmee de toespraken van koningin Beatrix kunnen worden geanalyseerd. Allereerst wordt de geschiedenis van kersttoespraken en de rol van de koningin uitgelegd in paragraaf 2.1. Vervolgens wordt er in 2.2 ingegaan op het onderzoek van Kjeldsen (2019) en de kersttoespraken van de Zweedse, Deense en Noorse monarchen. Dit wordt in paragraaf 2.3 gekoppeld aan het retorische genre van de epideictische toespraken. Paragraaf 2.4 gaat over de constructie van een nationale identiteit. Tot slot bevat paragraaf 2.5 een geschiedenis van de immigratie in Nederland na de Tweede Wereldoorlog. Hiermee kunnen de resultaten worden geduid in de tijd.

2.1 HET ONDERZOEK VAN KJELDSEN

Kjeldsen (2019) onderzoekt hoe de Scandinavische monarchen in hun kersttoespraken in retorisch opzicht omgaan met immigratie. Een belangrijk retorisch concept dat hij hiervoor gebruikt is dat van *topoi*, ook wel topen: een soort gemeenplaatsen van uitdrukkingen en argumenten waaruit elke spreker kan putten. In hedendaags retorisch onderzoek verwijzen topen zowel naar regels voor gevolgtrekkingen (schema's), als naar gedeelde zienswijzen en waarden (Garssen, 2001). Kjeldsen (2019) koppelt dit aan nationaliteitsvorming, dat volgens hem is gebaseerd op retorisch handelen. Dit wordt constitutieve retorica genoemd. Constitutieve retorica gaat uit van de capaciteit van bepaalde gemeenschappelijke waarden, taal of symbolen die strategisch kunnen worden ingezet om een collectief te creëren. Dit collectief, oftewel "wij-gevoel", wordt gekoppeld aan een al bestaand verleden en een denkbeeldige toekomst, wat leidt tot de vorming van een natie en een volk (Charland, 2013, p. 136, 147). Retorische uitingen die de gemeenschappelijke waarden prijzen, zoals in de kersttoespraken, versterken deze gemeenschapsvorming.

De kersttoespraken zijn volgens Kjeldsen (2019, p. 4) niet alleen terugkerende versterkingen van de nationale gemeenschapszin en herinneringen aan de gedeelde waarden, maar zijn ook subtiele onderhandelingen over nationale identiteit en gaan in

retorisch opzicht om met de nationale identiteit. Daarmee kunnen zij gezien worden als interventies in het publieke debat. Niet-controversiële topen kunnen geïnterpreteerd worden als anti-topen voor hun tegenhanger. Wanneer een van de monarchen vriendelijkheid en welwillendheid prijst, wat an sich geen controversiële noties zijn, kan men dit opvatten als beschuldiging van mensen of het beleid als onvriendelijk en gemeen (Billig, 1995). Dit gebeurde bij de kersttoespraak van Koningin Beatrix in 2007, die politicus Geert Wilders opvatte als indirecte aanval op zijn politieke opvattingen. De koningin zei: "Grofheid in woord en daad tast de verdraagzaamheid aan. Discussies ontaarden in verharde verhoudingen. In zo'n sfeer worden mensen al snel als groep over één kam geschoren en worden veroordelen als waarheid aangenomen. Daarmee erodeert de gemeenschapszin" (Het koninklijk huis, 2007). Geert Wilders voelde zich beledigd door deze uitspraak van de koningin. "De PVV komt in de hele tekst niet voor, maar iedereen begrijpt wel op wie ze doelt", aldus de politicus. De toespraak is volgens Wilders 'politiek' en zat 'vol multiculti-onzin' (ANP, 2007).

Aan de hand van drie vragen doet Kjeldsen (2019) onderzoek naar hoe de Scandinavische monarchen in retorisch opzicht omgaan met immigratie in hun kersttoespraken:

- hoe veel en vaak komt immigratie in de toespraken aan bod;
- wat zijn de dominante topen, uitdrukkingen en waarden die hierbij gebruikt worden;
- en hoe wordt de nationale identiteit gevormd en weergegeven in deze toespraken?

In totaal analyseert hij 125 toespraken: 35 van de Zweedse monarch en 45 elk van de Deense en Noorse monarchen. De delen van toespraken waar immigratie aan bod komt worden in een apart document gezet en aan 'close readings' onderworpen. De stukken over immigratie worden omgezet naar statements van 20 woorden of minder en in een schema gezet met een overzicht van de jaren dat immigratie genoemd wordt.

Zowel Zweden als Noorwegen en Denemarken zijn constitutionele monarchieën binnen een parlementaire representatieve democratie. De monarch is het staatshoofd, maar zijn taken zijn slechts representatief en ceremonieel. Ze worden geacht geen politieke voorkeur te hebben of een kant te kiezen, maar wel de heersende waarden van het volk uit te drukken. Dit is verhelderend bij de onderhandelingen over nationale identiteit en immigratie, omdat deze twee doelen met elkaar kunnen botsen. Bovendien is het mogelijk

om veranderingen in perspectieven en retorische strategieën over dit onderwerp gedurende een lange tijd te volgen, omdat de koninklijke posities levenslang bekleed worden. Daarnaast maakt dit specifieke genre van toespraken het mogelijk om nationale verschillen in de retorica over immigratie te vergelijken, aangezien de drie landen onderling verschillen. De retorische aantrekkingskracht van de monarchen komt door het gebrek aan politieke macht, terwijl zij wel een nationale rol hebben (Kjeldsen, 2019, p. 4). Dit wordt versterkt door de publieke karakters van de monarchen: zij zijn zowel koninklijk en afstandelijk als dichtbij het volk en populair. Hierdoor hebben zij volgens Kjeldsen (2019) een soort licentie om nationale waarden en identiteit te definiëren en hierover te onderhandelen.

In de kersttoespraken van Denemarken wordt in 1980 voor het eerst ingegaan op immigratie. Het onderwerp immigratie komt 12 keer aan bod. De eerste jaren worden immigranten neergezet als kwetsbare mensen die de Deense cultuur en normen nog niet begrijpen en de Denen als mensen die de taak hebben hen te helpen begrijpen. Gedurende de jaren verschuift het perspectief: waar eerst gesuggereerd wordt hoe Denen zich dienen te gedragen tegenover immigranten, worden er later eisen gesteld aan de immigranten zelf. Denemarken wordt neergezet als een *“rooted nation”*, een land met specifieke nationale identiteit en sociale normen dat een ‘klein paradijs’ is en waaraan immigranten zich moeten aanpassen. De drie topen die hierbij horen zijn ‘wortels’, ‘geschiedenis’ en ‘de grote wereld’.

Noorwegen is een *“rights nation”*. In 1982 geeft koning Olav V immigranten een warm onthaal door ze *“our new compatriots”* (onze nieuwe landgenoten) te noemen, die Noorwegen als hun nieuwe thuisland hebben uitgekozen. Door Noorwegen te kiezen, zijn ze Noors geworden. In de periode tussen 1974 en 1982 wordt Noorwegen neergezet als een inclusieve en humanitaire samenleving. Vanaf 1998 wordt Noorwegen vooral omschreven als multiculturele samenleving, waarbij Noren ook van immigranten kunnen leren. Er worden problemen met integratie genoemd, maar ook worden in de kersttoespraken specifieke integratieprojecten en multiculturele evenementen genoemd. De Noorse koning schuwt het niet om specifieke personen te noemen, en baseert in zijn toespraken de Noorse nationale identiteit niet op gebruiken en tradities, maar geeft voorbeelden van beroemde Noren die als voorbeeld dienen voor de Noorse identiteit. De

belangrijkste drie topen uit de kersttoespraken van Koning Harald zijn 'diversiteit', 'respect' en 'multiculturele samenleving'.

De Zweedse koning definieert de Zweedse nationale identiteit een stuk minder in zijn kersttoespraken dan de Noorse en Deense monarchen. Hij gaat echter wel in op immigratie: Zweden is volgens Carl Gustav een "*immigrant nation*". Hij schetst dit beeld door historische voorbeelden aan te halen waaruit blijkt dat Zweden altijd migratie heeft gekend en dat ze altijd veel met andere landen samen hebben gewerkt. Hij spreekt, net als de Zweedse koning, immigranten direct aan en noemt voorbeelden van multiculturele projecten in de samenleving. Meermaals richt hij zich op de jongere generatie, die volgens hem "de toekomst van Zweden" is. De Zweedse koning spreekt wel van een nationale identiteit en een culturele erfenis, maar laat in het midden wat dit is. De belangrijkste kenmerken voor Zweden zijn 'immigratie', 'multiculturaliteit' en 'ijver, eerlijkheid en tolerantie'.

2.2 RETORISCHE TOPEN

Kjeldsen (2019) gaat in zijn onderzoek op een verhelderende manier om met het epideictische genre en met het concept van topen. Hij toont dat ook gelegenheidstoespraken maatschappelijke relevantie hebben. Hij betoogt dat vorsten met hun kersttoespraken niet alleen de normen en waarden van de maatschappij vertolken, maar dat het gebruik van topen ook de normen en waarden van de maatschappij kunnen beïnvloeden. Een voorbeeld hiervan is de manier waarop de Noorse koning Olav V met migranten omgaat: in zijn toespraken spreekt hij ze direct aan, en noemt ze Noorse burgers omdat ze voor Noorwegen hebben gekozen (Kjeldsen, 2019, p. 9). Daarmee nodigt hij de Noorse bevolking uit om hun zelfbeeld en de plek die immigranten innemen in de Noorse samenleving te heroverwegen. Met andere woorden: Kjeldsen toont aan wat de overtuigende kracht van topen als retorische instrumenten is.

In zijn onderzoek ontbreekt echter een eenduidige definitie van het concept topen. Kjeldsen benoemt enkele eigenschappen van topen, waaronder dat het "gemeenplaatsen" zijn en dat het argumentatie-onderdelen zijn (Kjeldsen, 2019, p. 2). Behalve deze kenmerken, worden topen niet verder gedefinieerd. Daardoor blijft de term nog te abstract. In tegenstelling tot het onderzoek van Kjeldsen (2019), wordt in deze studie wel een eenduidige definitie van retorische topen geformuleerd. Topen worden hier gezien

als bouwstenen van argumentatie. Zonder deze bouwstenen is de fundering gebrekkig. Topen zijn, met andere woorden, een noodzakelijke voorwaarde voor kwalitatief hoogwaardige argumentatie.

Om deze definitie te illustreren, wordt een voorbeeld uit het onderzoeksmateriaal (de kersttoespraken van koningin Beatrix) gebruikt. In deze toespraak uit 1987 koppelt Beatrix de waarde van verdraagzaamheid aan immigratie:

“Tegen niemand mogen we zeggen dat er voor hem geen plaats is. Geen mens mogen we buiten laten staan. Wanneer mensen zelfs niet genoeg te eten hebben, geen schoon drinkwater, geen dak boven het hoofd, geen toegang tot onderwijs en gezondheidszorg, dan is dat niet alleen hun zaak, maar ook de onze.”

“Het kerstverhaal confronteert ons met mensen voor wie geen plaats is, mensen op de vlucht, met daklozen, met hongerigen, met het vele lijden dat er ook vandaag is.”

In deze alinea omarmt Beatrix verdraagzaamheid. Ze beargumenteert dat wij verdraagzaam moeten zijn tegenover mensen die lijden, omdat het kerstverhaal ons met hen confronteert en het ons leert dat hun lijden ook onze zaak is. Zij gebruikt deze christelijke waarden, die in als inherent Nederlands worden gezien, en koppelt ze aan mensen in nood, zoals mensen op de vlucht. Op deze manier geeft ze de bouwsteen van haar argumentatie, oftewel de toop, vorm. Zonder deze toop zou haar argument geen overtuigingskracht hebben.

2.3 HET EPIDEICTISCHE GENRE

In de klassieke retorica wordt onderscheid gemaakt tussen drie genres: deliberatieve retorica, judiciale retorica en epideictische retorica (Aristoteles, 2004). Deze genres worden gezien in het licht van de rol van het publiek (Vatnoey, 2015). In deliberatieve retorica gaat het om het nemen van beslissingen. Judiciale retorica gaat om het oordelen over gebeurtenissen die al hebben plaatsgevonden. Epideictische retorica gaat, in tegenstelling tot de andere twee genres, niet over beslissingen of democratie, maar reflecteert op de maatschappelijke en culturele sociale situatie (Vatnoey, 2015, p. 7). Het wordt van oudsher vaak gezien als gelegenheidsretoriek die zich vooral bezighoudt met

‘praise en blame’, oftewel het afsteken van een lofrede of het maken van verwijten. Volgens Chase (1961) was dit het kenmerk waaraan men epideictische retorica kon herkennen. Er zijn echter veel verschillende theorieën over de eigenschappen van epideictische retorica, en nog geen eenduidige definitie.

Condit (1985) legt een basis voor een heldere theorie over epideictische retorica. Zij deelt de verschillende theoretische benaderingen over epideictische retorica op in drie perspectieven, aan de hand waarvan zij drie functieparen formuleert die aan epideictische toespraken ten grondslag liggen. Allereerst is er het perspectief dat gericht is op de boodschap van epideictisch discours. Het karakteristieke kenmerk van ‘praise and blame’ (Chase, 1961) valt binnen dit perspectief. Dit is echter een te beknopte theorie om het hele genre te kunnen typeren.

Perelman en Olbrechts-Tyteca (1969) hebben een perspectief dat meer gericht is op de spreker: omdat epideictische toespraken volgens hen gericht zijn op het naleven van waarden, worden dit soort toespraken over het algemeen gehouden door leiders. Echter, dit is niet bij alle epideictische toespraken het geval. Het derde perspectief is gericht op het publiek. Oravec (1976) stelt dat het publiek geïnformeerd wordt over de wereld en de spreker hierop beoordeelt. Rosenfield (1980) stelt dat het publiek een (bijna religieuze) ervaring deelt met de spreker.

2.3.1 FUNCTIEPAREN

Volgens Condit (1985) komen een of meerdere van deze eigenschappen naar voren in epideictische toespraken, maar geen van de theorieën is compleet. Daarom introduceert zij een groep van karaktereigenschappen die epideictische toespraken delen. Deze functieparen geven de functie voor de spreker en die voor het publiek aan.

De eerste van deze functieparen is ‘definiëren en begrijpen’ (Condit, 1985, p. 288). Hierbij draait het om de sociale wereld. De spreker definiëert een staat van zijn, de staat van de wereld of een specifiek evenement aan de hand van de normen en waarden van het publiek. Het publiek gebruikt dit om de sociale wereld te begrijpen.

Het tweede functiepaar is het ‘vormen en delen van een gemeenschap’. Toespraken leveren een grote bijdrage aan het creëren van een gemeenschap door normen en

waarden te delen, en een gezamenlijke achtergrond te uiten. Het publiek identificeert zich met deze waarden en voelt zich daardoor deel van de gemeenschap.

Het derde functiepaar is die van het 'vertoon en vermaak'. Epideictische toespraken worden vaak gezien als een mogelijkheid voor de spreker om zijn welsprekendheid te tonen. Het publiek wordt hierdoor vermaakt en geïnspireerd. Door welsprekendheid kan de spreker zijn potentiële leiderschap laten zien, waarmee dit ook een belangrijke functie van het epideictische genre is. Kortom, vat Condit (1985, p. 291) samen:

“In toespraken die de gemeenschap definiëren en de situaties waar het mee te maken heeft, toont de spreker leiderschap en wordt hij of zij beoordeeld op de humane visie waarmee het publiek wordt ‘vermaakt’. Tegelijkertijd krijgt het publiek meer begrip voor hun gedeelde zelf (identiteit) doordat gemeenschap wordt gecreëerd, ervaren en uitgevoerd.”

De inhoud van epideictische toespraken is vaak breed en abstract, zodat zo veel mogelijk mensen van de gemeenschap zich in de normen en waarden kunnen vinden. Door een hogere spreekstijl worden deze eigenschappen versterkt. Bovendien wordt de inhoud van de toespraak, het verhaal, niet verteld om het publiek actie te laten ondernemen, maar om aan de (rituele) behoefte van gemeenschappelijk delen te voldoen (Condit, 1985, p. 292).

2.3.2 EPIDEICTISCHE RETORICA EN DELIBERATIEVE PROCESSEN

Vatnoey (2015) belicht nog een andere rol van epideictische retorica, namelijk de rol die deze discours speelt bij en de invloed die het heeft op deliberatieve processen. Hij vindt dat het definiëren van een gebeurtenis een retorische handeling is die niet afzonderlijk kan zijn van het deliberatieve proces, maar daar juist onderdeel van is. Retorische communicatie is altijd afhankelijk van de situatie en context waarin het plaatsvindt. Epideictische retorica heeft geen directe relatie tot democratische processen of beleidsmatige beslissingen die genomen worden, maar is wel essentieel om de waarden op basis waarvan maatschappelijke beslissingen genomen worden te definiëren en ook uit te oefenen. Beale (1978) suggereert op basis van de taalhandelingstheorie van Austin dat epideictische retorica eigenlijk een handeling is die niet alleen commentaar geeft op de wereld of maatschappelijke situatie, maar die an sich al een sociale actie constitueert. Het gaat bij epideictische retorica niet om de locutionaire aspecten, oftewel de feiten,

maar om het illocutionaire aspect: de gemeenschappelijke en historische significantie van de toespraak (Beale, 1978, p. 229).

2.3.3 EPIDEICTISCHE RETORICA EN SOCIALE IDENTIFICATIE

Hoewel dit genre vaak enigszins ‘meewarig’ wordt bekeken ten opzichte van deliberatieve en judiciale retorica, kan epideictische retorica enorme politieke invloed uitoefenen. In epideictische toespraken kan het gaan om identificatie en kunnen er narratieven worden ingebracht. Zoals in hoofdstuk 2.2 aan bod kwam: narratieven spelen een zeer belangrijke rol van het creëren of veranderen van een nationale identiteit. De subtiele kracht van epideictische retorica kan dus niet genegeerd worden als het gaat over hoe iemand groepen mensen kan beïnvloeden. De vormende functie van epideictische retorica is van groot belang bij het deliberatieve proces: een gemeenschap moet een gevoel van “wij” hebben om te bepalen hoe zij omgaan met bepaalde maatschappelijke kwesties. Hier komt de term constitutieve retorica om de hoek kijken. Constitutieve retorica gaat over de manier waarop narratieven gemeenschappelijke identiteiten creëren, afwisselen en in stand houden (Vatnoey, 2015). Dit hangt nauw samen met het tweede functiepaar dat Condit (1985) uiteen heeft gezet: het vormen en delen van een gemeenschap.

We moeten de sociale identificatie van het publiek verantwoorden. Dergelijke sociale identificaties zijn retorisch, volgens Charland (1987), aangezien zij “discursieve effecten zijn die menselijke samenwerking teweegbrengen” (p.133). Deze identificaties gaan logischerwijs vooraf aan overtuiging en, zou men kunnen zeggen, deliberatie. Het bestuderen van deliberatieve processen zonder in acht te nemen hoe de kwesties en actoren retorisch geconstrueerd zijn, zou het negeren van het retorische proces dat zowel de kwesties als het oordeel van de burgers kwalificeert zijn.

Als concrete voorbeelden van de wisselwerking tussen retorica en identiteit, noemt Vatnoey (2015) drie historische toespraken: “Duty, Honor, Country” van Douglas MacArthur; de inaugurele rede van John F. Kennedy in 1961; en Martin Luther King Jr’s “I Have a Dream”. Dit zijn epideictische toespraken, maar zij hebben een duidelijke rol in de creatie en uitvoering van een gemeenschap en daarmee ook op het deliberatieve proces. Zoals Vatnoey zegt: slechts weinigen zouden stellen dat “I Have A Dream” geen significante invloed had op de besluitvorming rondom de burgerrechtenbeweging (Vatnoey, 2015, p. 10). Kortom: van de drie retorische genres lijkt epideictische retorica

het minst overtuigend. Dit is echter geenszins het geval. Door het uitdragen van normen en waarden, een gemeenschapsgevoel te creëren en narratieven te gebruiken speelt dit genre een belangrijke rol in het creëren en veranderen van een nationale identiteit. Dit betekent dat de kersttoespraken van Koningin Beatrix niet slechts gezien kunnen worden als groet van het staatshoofd aan haar volk, maar dat het gezien kan worden als poging van de koningin om de Nederlandse nationale identiteit te definiëren, versterken of zelfs veranderen. Dit doet zij, zoals in hoofdstuk 2.2 staat, met interventies: de topen die zij gebruikt. Dat kan riskant zijn, zeker met een politiek geladen onderwerp als immigratie. Nu duidelijk is welke rol epideictische retorica speelt in het vormen van een gemeenschapsgevoel en sociale identificatie, komt in de volgende paragraaf aan bod hoe een nationale identiteit wordt gevormd.

2.4 DE CONSTRUCTIE VAN EEN NATIONALE IDENTITEIT

In de kersttoespraken van de Noorse, Zweedse en Deense monarchen ligt de nadruk op het uitdragen van de nationale identiteit. Om te kunnen duiden op welke manier de Nederlandse nationale identiteit door koningin Beatrix wordt uitgedragen in haar kersttoespraken, is het belangrijk om te weten wat nationale identiteit is, hoe het ontstaat en hoe dit in de toespraken van Beatrix naar voren komt.

2.4.1 DE BASIS VAN NATIONALE IDENTITEIT

In de literatuur over (nationale) identiteit komt één aspect meermaals naar voren: iemands identiteit hangt nauw samen met de omgeving waarin hij of zij zich bevindt, of de groep waartoe hij op zij behoort (Grever (2006), Hofstede (1991), Peeters-Bijlsma (2005). Peeters-Bijlsma (2005) gaat in haar onderzoek naar de nationale identiteit van Duitsers in Nederland in op verschillende theorieën die over dit concept zijn ontwikkeld. De belangrijkste theoreticus op het gebied van identiteit was George Herbert Mead (1934), die stelde dat het ontwikkelen van een eigen identiteit gepaard gaat met hoe men andermans gedrag interpreteert en op die manier zijn of haar eigen gedrag ontwikkelt. Een identiteit is volgens Epstein (1978) een weergave van het proces waarbij iemand een coherent zelfbeeld vormt door verschillende ervaringen, rollen en statussen samen te voegen. Peeters-Bijlsma (2005) definieert identiteit als volgt:

“Mensen ervaren identiteit op verschillende manieren, maar altijd in wisselwerking met hun sociale omgeving.” (p. 27)

Naast deze eigen identiteit is er ook een sociale identiteit. Dit heeft alles te maken met de groep waartoe een individu behoort (Peeters-Bijlsma, 2005). Iemand bepaalt zijn of haar plaats in een groep met behulp van ‘sociale categorisatie’. Volgens Eisinga en Scheepers (1984, p. 4) bestaat dit proces uit verschillende niveaus. Ten eerste is er de ‘sociale categorie’, waarin iemand valt als hij of zij een kenmerk met anderen deelt. Ten tweede is er de ‘collectiviteit’, waartoe iemand behoort als hij of zij zich daadwerkelijk bewust is van het delen van dat kenmerk. Tot slot is er de ‘sociale groep’, waar iemand bij hoort wanneer hij of zij naast het bewust delen van een kenmerk hier ook bepaalde waarden aan verbindt. Sociale categorisatie vindt plaats wanneer iemand groepen indeelt aan de hand van normen die gebaseerd zijn op de waarden die bij de groepen horen.

Volgens Hofstede (1991) kan iemands sociale identiteit ook worden aangeduid als zijn of haar nationale identiteit. Deze identiteit wordt gevormd door de cultuur waarin iemand is opgegroeid, waarbij cultuur door Peeters-Bijlsma (2005) als volgt gedefinieerd wordt:

“De ideologische waarden, symbolische representaties en materiële producten die bij een bepaalde samenleving horen. Dat wil zeggen werktuigen, machines, gebouwen, schilderijen, etc. (materiële cultuur), gewoontes, gebruiken, taal en geschiedenis (symbolische cultuur) en waarden, normen en eigenschappen (ideële cultuur).” (p. 31)

Er is echter nog weinig duidelijkheid over wat ‘nationaal’ precies inhoudt, dus wanneer iemand tot een bepaalde natie behoort. In een poging dit te verduidelijken zet Hofstede (1991) het onderzoek van Mintzel (1978) uiteen, die na het vergelijken van een aantal definities van ‘natie’ vier dimensies heeft onderscheiden waaraan het begrip ‘nationaal’ wordt getoetst. De eerste dimensie is de natuurlijke dimensie. Daarbij gaat het om de ruimtelijke grenzen waarbinnen men woont en een gemeenschappelijke afstamming. De tweede dimensie is de politieke dimensie. Bij deze dimensie gaat het om zelfbeschikking, soevereiniteit over een gebied en politieke organisatie. De derde dimensie is de culturele dimensie, die gaat om gemeenschappelijke taal, religie, geschiedenis en tradities. Tot slot is er de subjectieve dimensie, waarbij het gaat om het gevoel om bij een natie of een groep te horen (Hofstede, 1991).

Afgaand op de derde dimensie van Hofstede (1991), hangt nationale identiteit dus nauw samen met historische identiteit. Ook Chris Lorenz onderschrijft dit in zijn werk *De constructie van het verleden*:

“Mensen en groepen vinden hun identiteit niet in een kant en klare vorm in “de” feiten, maar vormen hun identiteit in een reconstructie van het verleden vanuit hun visie op het heden en met het oog op de toekomst.” (1987, p. 258)

2.4.2 NATIONALE IDENTITEIT EN NARRATIVITEIT

Met recente ontwikkelingen op het gebied van globalisering en immigratie is het ingewikkeld om een nationale identiteit te definiëren. Ondanks globalisering is een groot deel van het politiek, maatschappelijk en cultureel leven georganiseerd via natiestaten en dus afgebakend door landsgrenzen. Globalisering versnelt het tempo van maatschappelijke veranderingen echter ook. Hierdoor heeft men het idee dat het verleden zich van hen verwijderd. Het gevolg hiervan is dat er een grotere behoefte aan geschiedenis is en een grotere nadruk op de processen van identificatie (Lorenz, 1987).

In deze identificatieprocessen speelt narrativiteit een belangrijke rol. Volgens James Wertsch (2004) heeft elke vorm van historisch besef een narratieve structuur. Hiermee bedoelt hij structuren zoals in verhalen, mythen en overleveringen. Deze oude verhalen geven mensen geleidelijk aan een beeld van de gemeenschap waarvan zij uitmaken en waaraan zij hun identiteit aan ontleen, zo stelt hij in de bundel *Theorizing Historical Consciousness* van Peter Seixas (2004). Dit is echter ook waar enige frictie ontstaat: moderne staten hebben namelijk vaak zelf collectieve herinneringen vormgegeven en geproduceerd. Zij verschaffen officiële interpretaties, bijvoorbeeld in lesmateriaal op scholen, controleren het gebruik van verhalen en bewaken de toegang tot alternatieve versies van de historische verhalen (Wertsch, 2004). In Nederland is de publieke discussie over een canon van de Nederlandse geschiedenis hier een voorbeeld van, met de vraag wat daar wel en niet in komt en hoe er onderwezen wordt over het slavernijverleden van het Koninkrijk der Nederlanden. Wertsch (2004) maakt in zijn definitie van narrativiteit onderscheid tussen twee subcategorieën: specifieke verhalen, die an sich al in de tijd geplaatst zijn, compleet zijn en een eigen plot hebben, en narratieve sjablonen. Dit zijn volgens Wertsch (2004) abstracte plots die, wanneer ze samengevoegd

worden, een groter patroon of een referentiekader vormen, en dienen daarmee als de basis voor de verhalen. De bouwstenen van deze sjablonen zijn op hun beurt dan weer collectieve herinneringen. Grever (2006) zegt over de Nederlandse nationale identiteit het volgende:

“Een Nederlands template lijkt me bijvoorbeeld ‘klein land dat dapper zijn vrijheden bevecht’, dat verhalen ondersteunt als de Opstand, de strijd tegen het water, het verzet in de Tweede Wereldoorlog, of Nederland in de jaren 1960 als progressief gidsland.”

(Grever, 2006, p. 35)

Dit soort collectieve herinneringen en abstracte plots, waarmee een verhaal van nationale identiteit geconstrueerd wordt, vertoont veel overeenkomsten met topen, de retorische instrumenten die een grote rol spelen in dit onderzoek naar de kersttoespraken van Koningin Beatrix. Topen worden gedefinieerd als gemeenplaatsen waaruit een spreker kan putten om zijn betoog vorm te geven (Garssen, 2001). Collectieve herinneringen kunnen hier zeker voor gebruikt worden. Zoals later in dit onderzoek zal blijken, gebruikt Beatrix vaak historische narratieve sjablonen in haar kersttoespraken. “Nederland als progressief gidsland,” zoals Grever (2006) het omschrijft, is daar een van. Dit wordt aangehaald om aan te tonen dat men open moet staan voor immigranten.

Er moet echter niet uit het oog verloren worden dat Koningin Beatrix nog altijd het staatshoofd is. Zij heeft dan wellicht geen directe macht en staat boven de partijen, maar maakt nog steeds deel uit van de regering. In haar bijzondere en complexe rol vertegenwoordigt zij de regering dus ook. Hiermee lijkt het dus ook alsof zij de collectieve herinneringen enigszins reguleert. Dit soort aanpassingen en referenties aan de historische verhalen in de cultuur worden door Marianne Grever (2006) ook wel interventies door de politiek genoemd. Zij betoogt dat dit zeer gevaarlijk is: door als politiek te interveniëren in deze verhalen en daarmee ook in de vorming van een nationale identiteit, leidt het tot een *“instrumentalisering van het verleden in dienst van één (nationale) ideologie, waardoor andere vormen van historisch besef minder ruimte krijgen.”* (Grever, 2006, p. 31).

De topen die Beatrix aanhaalt in haar kersttoespraken zijn in wezen interventies van het staatshoofd in het maatschappelijk debat, en daarmee de nationale identiteit. Mede hierom moet zij de mening en visie die zij in haar kersttoespraken naar voren brengt omkleden met een uitgedachte retorische strategie. Deze retorische strategie kan gereconstrueerd en gedefinieerd worden aan de hand van de resultaten die uit dit onderzoek naar voren zullen komen.

Nu duidelijk is hoe een nationale identiteit tot stand komt en wat de rollen van narrativiteit en politieke interventies hierin zijn, wordt in hoofdstuk 2.5 een overzicht van de geschiedenis van immigratie in Nederland na de Tweede Wereldoorlog gegeven.

3. METHODE

Na het uiteenzetten van de achtergrond over het genre van epideictische toespraken en het immigratiedebat in Nederland, volgt nu de methode van onderzoek en een specificering van de deelvragen. In paragraaf 3.1 wordt de methode die Jens Kjeldsen (2019) gebruikte nader uiteengezet. Deze methode wordt overgenomen en toegepast op de kersttoespraken van koningin Beatrix in paragraaf 3.2.

3.1 DE METHODE-KJELDSEN

Om te onderzoeken hoe de Scandinavische monarchen in retorisch opzicht omgaan met immigratie, heeft Kjeldsen (2019) een drietal deelvragen opgesteld. Deze deelvragen bestaan elk weer uit een aantal sub-vragen. De eerste groep vragen heeft betrekking op de hoeveelheid aandacht die er besteed aan het onderwerp immigratie wordt besteed: hoe vaak komt het voor in de toespraken? Welke woorden worden ervoor gebruikt? Dit leidt tot een kwantitatief overzicht van de aandacht voor immigratie. De tweede groep vragen heeft betrekking op de topen die in de toespraken worden gebruikt. Welke topen staan centraal, en welke waarden worden hiermee uitgedrukt? De derde groep vragen heeft ook betrekking op de topen, maar is specifiek gericht op hoe de nationale identiteit tot uitdrukking komt: hoe wordt uitdrukking gegeven aan de natie en de bevolking, en hoe wordt uitdrukking gegeven aan immigranten en vluchtelingen?

Kjeldsen analyseerde 125 kersttoespraken uit de periode 1972 tot 2017, gehouden door koningin Margarethe van Denemarken, koning Carl Gustaf van Zweden, en koning Olav en koning Harald van Noorwegen. Het materiaal bestond uit 35 Zweedse toespraken, 45 Deense toespraken en 45 Noorse toespraken. Kjeldsen las alle toespraken en markeerde de toespraken die met immigratie te maken hadden. De delen die over dit onderwerp gingen, zette hij in een masterdocument. Met behulp van de theorie paste hij *close readings* toe op deze delen en zette hij de hoofdgedachte van de toespraak om in een statement van maximaal 20 woorden. Deze statements werden in een tabel gezet met een overzicht van de jaren waarin immigratie werd genoemd, om zo vergelijkingen te kunnen maken op zowel chronologisch en nationaal niveau. Kjeldsen heeft in zijn masterdocument alleen expliciete uitingen over immigratie in het land van de betreffende

monarch meegenomen. Algemene statements over immigratie en vluchtelingen heeft hij voor dit onderzoek buiten beschouwing gelaten (Kjeldsen, 2019).

In dit onderzoek wordt de methode van Kjeldsen overgenomen en toegepast op de kersttoespraken van Beatrix. Kjeldsen heeft aangetoond met deze methode een betrouwbaar beeld te kunnen geven van hoe de monarchen in retorisch opzicht omgaan met immigratie en hun nationale identiteiten uitdragen en vormgeven. Door deze specifieke methode te gebruiken en toe te passen op de Nederlandse toespraken, zal er eenzelfde beeld naar voren komen van de Nederlandse waarden en identiteit. Bovendien zullen de resultaten uit zowel het onderzoek van Kjeldsen als dit onderzoek goed te vergelijken zijn, omdat zij op eenzelfde manier zijn verkregen.

De hoofdvraag van dit onderzoek luidt:

Hoe gaat koningin Beatrix in haar kersttoespraken van 1980-2013 in retorisch-topisch opzicht om met de vraagstukken over immigratie en de multiculturele samenleving en hoe verhoudt dit zich tot de manieren waarop de Deense, Noorse en Zweedse monarchen hiermee omgaan?

Hiervoor zijn de volgende deelvragen geformuleerd, gebaseerd op die van Kjeldsen (2019):

1. *Hoe vaak komt immigratie in de toespraken aan bod?*
 - a. *Hoe vaak en in welke jaren?*
 - b. *Hoeveel van de speeches zijn volledig aan dit onderwerp geweid?*
2. *Welke topen, uitdrukkingen en waarden worden gebruikt in de delen van de toespraken die over immigratie gaan?*
 - a. *Welke topen en uitdrukkingen worden gebruikt?*
 - b. *Welke waarden worden uitgedrukt en geprezen?*
3. *Hoe wordt de nationale identiteit geconstitueerd in de delen van de toespraken die over immigratie gaan?*
 - a. *Hoe worden de natie en de bevolking geconstitueerd?*
 - b. *Hoe worden immigranten en vluchtelingen geconstitueerd?*

In de volgende paragraaf volgt een nadere analyse van het gebruikte onderzoeksmateriaal.

3.2 ONDERZOEKSMATERIAAL: DE KERSTTOESPRAKEN

Sinds jaar en dag is het houden van officiële toespraken één van de taken van het Nederlandse staatshoofd (Van Baalen en De Jong, 2005). De bekendste hiervan is de jaarlijkse Troonrede, waarin de vorst de leden van de Staten-Generaal informeert over de staat van het land. Daarnaast zijn er de officiële redevoeringen, die de vorst houdt bij staatsbezoeken en bij speciale gelegenheden. Tot slot zijn er de kersttoespraken, en deze kersttoespraken zijn een uniek soort redevoeringen (Kjeldsen, 2019; Van Baalen en De Jong, 2005; Atkins, 2018)

3.2.1 KERSTTOESPRAKEN EN DE ROL VAN DE KONINGIN

Traditiegetrouw richt het Nederlandse staatshoofd zich met kerst jaarlijks tot het Nederlandse volk. De eerste Nederlandse koninklijke kerstgroet verscheen in 1914 in geschreven vorm in de krant, tegenwoordig wordt de toespraak op Eerste Kerstdag uitgezonden op televisie. Koningin Wilhelmina was de eerste Nederlandse vorst die een kerstgroet aan het volk stuurde. De eerste kersttoespraak hield zij in 1931. Koningin Juliana maakte met haar aantreden als koningin in 1948 een jaarlijks terugkerende traditie van het houden van de kersttoespraak, met uitzondering van 1970. Koningin Beatrix heeft gedurende haar regeerperiode geen enkel jaar overgeslagen. De kersttoespraak volgt altijd eenzelfde soort patroon. De koningin zit aan haar bureau in Paleis Huis ten Bosch, zij refereert aan de Bijbel en het kerstverhaal en wenst het volk een fijn kerstfeest (Van Baalen en De Jong, 2005, p. 45). Ondanks de voorspelbare vorm, is de kersttoespraak toch een uniek soort redevoering.

In de Grondwet van 1848 is opgenomen dat het staatshoofd van Nederland onschendbaarheid geniet en onder ministeriële verantwoordelijkheid valt. Bovendien wordt het staatshoofd geacht onpartijdig te zijn (Ministerie van Algemene Zaken, 2018). Om deze reden bevatten de redes die het staatshoofd uitspreekt geen persoonlijke mening, maar reflecteren ze de standpunten van het kabinet. Daarom wordt de jaarlijkse Troonrede, een van de belangrijkste en bekendste toespraken die het staatshoofd jaarlijks

houdt, ook geschreven door een speechschrijver, in samenwerking met ambtenaren van verschillende ministeries en departementen. De eindverantwoordelijkheid valt onder het ministerie van Algemene Zaken en ligt bij de minister-president (Van Baalen en De Jong, 2005, p. 14). Volgens Van Baalen en De Jong (2005, p. 18) wordt er over het algemeen geen persoonlijke noot van de koning(in) in de Troonrede verwerkt, met enkele uitzonderingen van Beatrix (in de Troonredes van 1987, 1988 en 2001) daargelaten. Ook de officiële redevoeringen, gehouden tijdens staatsbezoeken en speciale gelegenheden, worden geschreven door ambtenaren. De vorst houdt slechts de voordracht.

De kersttoespraak valt daarentegen onder de verantwoordelijkheid van de minister-president, maar wordt door het staatshoofd zélf geschreven. Daarmee is dit de enige toespraak die het staatshoofd schrijft, vaak met nauw betrokkenen (Van Baalen en De Jong, 2005, p. 43). Daardoor kan hij of zij de ruimte nemen om een persoonlijke boodschap in de toespraak te verwerken en krijgt de luisteraar een subtiele inkijk in de visie van het staatshoofd op de samenleving; iets dat normaliter vrijwel niet gebeurt. Tegelijkertijd lijkt deze persoonlijke boodschap niet te rijmen met een van de andere rollen van het staatshoofd: het uitdragen van de normen en waarden in de samenleving (Kjeldsen, 2016, p. 4; Van Baalen en De Jong, 2005, p. 43). De manier waarop het staatshoofd deze normen en waarden in de kersttoespraak uitdrukt is daarmee een soort *balancing act* tussen wat de vorst vindt dat de normen en waarden in de samenleving op dit moment zijn en wat de normen en waarden volgens hem of haar zouden moeten zijn (Kjeldsen, 2019). Deze normen en waarden zijn bovendien elementen waaraan de nationale identiteit van de bevolking wordt ontleend (Hofstede, 1991; Grever, 2006; Kjeldsen, 2019). Deze normen en waarden en daarmee ook de nationale identiteit stonden gedurende Beatrix' gehele regeerperiode ter discussie, en die discussie werd versterkt met de opkomst van populistische politici als Pim Fortuyn en Geert Wilders (Lucassen & Lucassen, 2015).

Kortom, de kersttoespraak is niet zomaar een jaarlijkse kerstgroet, maar het is een unieke toespraak waaraan belangrijke normen en waarden in de samenleving aan af te lezen zijn en waarin de persoonlijke mening van het staatshoofd de publieke moraal zowel neerzet als uitdaagt. Dat neerzetten en uitdagen wordt gedaan aan de hand van de retorische topen. Garssen (2001) omschrijft dit als gemeenplaatsen van uitdrukkingen en argumenten van waaruit een spreker kan putten.

In dit onderzoek wordt onderzocht welke retorische topen koningin Beatrix gebruikt in haar kersttoespraken voor het thema immigratie, en welke normen en waarden zij daaraan koppelt. Juist door de beladenheid van dit onderwerp is het belangrijk om te onderzoeken welke retorische keuzes Beatrix maakt bij het aansnijden van deze kwestie, waarmee zij haar opvattingen hierover overtuigend maar niet te partijdig of gekleurd met het Nederlandse volk te delen.

3.2.2 KERSTTOESPRAKEN VAN EUROPESE VORSTEN

Koningin Beatrix is niet de enige Europese monarch die een kersttoespraak houdt: ook andere vorsten wagen zich hieraan. Ieder jaar wordt er ter gelegenheid van kerst een toespraak gehouden door de vorsten van Zweden, Noorwegen en Denemarken. In Zweden is dit op 25 december. In Noorwegen en Denemarken is dit op 31 december. Deze kersttoespraken zijn een jaarlijks terugkerende traditie die inzicht bieden in de normen en waarden van elke natie en zijn volgens Kjeldsen (2019) overzichten van gebeurtenissen en thema's waar de natie zich mee bezig houdt en hoe de natie hiermee omgaat. Dit is vanuit het perspectief van de spreker, de monarch, die een unieke rol heeft. Als ceremonieel staatshoofd draagt de monarch de waarden van de samenleving uit en wordt hij geacht apolitieke meningen te hebben. De toespraken worden door Kjeldsen (2019, p. 1) gezien als 'retorische seismografen'. Hiermee wordt bedoeld dat men de publieke mening van maatschappelijke kwesties en de manier waarop hier retorisch mee wordt omgegaan kan aflezen aan de toespraken.

Juist deze drie landen zijn interessant om te vergelijken: ze hebben veel overeenkomsten, zoals religie; institutionele en politieke systemen; een gedeelde geschiedenis; overeenkomsten in partijdominantie en meer. Desondanks gaan zij op een zeer verschillende manier om met nationale identiteit en het debat over immigratie. Waarom dat is, is niet eenvoudig te verklaren, maar deze jaarlijks terugkerende toespraken zijn relevant om de mogelijke verschillen in de retorische keuzes over immigratie te onderzoeken. De verschillende effecten van retorisch handelen op nationale identiteit worden daarmee zichtbaar. De nationale identiteit van een bevolkingsgroep is gebaseerd op gedeelde normen en waarden (zie paragraaf 2.4). Normen en waarden vormen ook het fundament van kersttoespraken. Dit is typerend voor het genre waar deze toespraken onder vallen: in tegenstelling tot deliberatieve en judiciale toespraken, die als doel hebben

te overtuigen, zijn kersttoespraken epideictische toespraken. Het zijn toespraken met een symbolisch karakter die gebonden zijn aan een bepaalde gebeurtenis, tijd of traditie. Het doel is om gedeelde waarden uit te dragen en te prijzen, maar ook om hier begrip voor te creëren en een gemeenschap vorm te geven aan de hand van deze normen en waarden (Kjeldsen, 2019, p. 4).

Tussen 1981 en 2012, gedurende haar gehele regeerperiode, sprak koningin Beatrix 33 kersttoespraken uit. De toespraken werden elk jaar vooraf opgenomen en op 25 december uitgezonden op tv. De kortste toespraak was de eerste kersttoespraak die zij hield, in 1980, met 488 woorden. De langste toespraak was in 1997 en telt 1.343 woorden. Het totale aantal woorden bedraagt 27.010, de toespraken hebben een gemiddelde van 818,5 woorden. De teksten van de toespraken die voor dit onderzoek zijn gebruikt, zijn afkomstig uit de bundel *Alle 33 Kersttoespraken* van Elsevier boeken (2013). Deze bundel is samengesteld door Arendo Joustra. De toespraken zijn verstrekt door de Rijksvoorlichtingsdienst en in de bundel letterlijk afgedrukt (Joustra, 2013).

Tabel 3.1 geeft een overzicht van de onderwerpen die Beatrix in haar kersttoespraken behandelde. De toespraken waarin immigratie aan bod komt, zijn dikgedrukt.

Tabel 3.1 Overzicht van de onderwerpen van de kersttoespraken van koningin Beatrix

Jaartal	Onderwerp
1980	Elkaar nodig hebben in een duistere wereld
1981	Gehandicapten, elkaar helpen
1982	Economische crisis, hoop
1983	Verdraagzaamheid en intolerantie
1984	Willem de Zwijger, verantwoordelijkheid en zorg voor minderbedeelden
1985	Herdenken, het Jongerenjaar, strijden tegen ideologie
1986	Jaar van de Vrede, rechtvaardige samenleving
1987	Daklozen, solidariteit
1988	Milieuvervuiling
1989	Vrijheid en democratie, welvaart delen
1990	Internationale dreiging, natuur en ethiek
1991	Cultuur, samenleving en waarden, tolerantie naar anderen.

1992	Geweld en rampen, vreemdelingenhaat, democratie en verdraagzaamheid
1993	Veranderingen in de wereld, maatschappij bijeenhouden aan de hand van onze waarden, verdraagzaamheid en tolerantie
1994	WO2, herdenken toont waarden om intolerantie te overwinnen, gelijkwaardigheid
1995	Vijandigheid tegen 'de ander', verdraagzaamheid, minderheden respecteren
1996	Verlies, dood en rouw
1997	Keerzijde van globalisering, materiele verrijking, onverschilligheid jegens medemens
1998	Verzoening
1999	Recht, samenleving, individualisering, naastenliefde
2000	Hoop in tijden van tegenspoed
2001	Haat en terreur, openheid voor de ander, dialoog, verdraagzaamheid
2002	Tolerantie, verschillen erkennen, bruggen slaan in de samenleving
2003	Vrijheden, verdraagzaamheid en respect, vrede en gerechtigheid
2004	Open samenleving, debat en dialoog, verdraagzaamheid
2005	25-jarig jubileum, dankbaarheid uitdrukken
2006	Vrijheid, tolerantie, recht en moraal, verdraagzame samenleving.
2007	Tolerantie, verscheidenheid aanvaarden, betrokkenheid als fundament voor leefbare gemeenschap
2008	Verhoudingen tussen generaties, ouderdom, voor elkaar zorgen
2009	Samenleving wordt individualistischer door moderne technologie
2010	Wantrouwen tegen onbekende, samenleving beschermen door respect, geduld en saamhorigheid
2011	Duurzaamheid, aarde beschermen
2012	Gezamenlijke waarden als basis voor vertrouwen, openheid, tolerantie en verdraagzaamheid

In 11 van de 33 toespraken komt immigratie aan bod. De betreffende toespraken zijn gescand en van een pdf-bestand geconverteerd naar een doc-bestand, om teksten te

kunnen doorzoeken, markeren en selecteren met het tekstverwerkingsprogramma Microsoft Word. Het converteren leidde tot enige kleine spelfouten in de teksten. Deze zijn handmatig gecorrigeerd op basis van de oorspronkelijke teksten in het boek.

De stukken van de toespraken die over immigratie of de multiculturele samenleving gaan zijn uit dit document gekopieerd en in een masterdocument gezet (bijlage 1).

Onderstaande tabel geeft een overzicht van de 11 toespraken waarin immigratie aan bod komt. Naast de jaartallen, is ook per toespraak aangegeven welk overkoepelend thema de betreffende toespraak heeft. Hiervoor is één onderwerp het hoofdthema, en is dit kort samengevat in een zin die de kernboodschap van de toespraak weergeeft.

Tabel 3.2 Thema's en kernboodschappen van de kersttoespraken waarin immigratie aan bod komt

Jaar	Thema	Kernboodschap
1983	Verdraagzaamheid	Elkaar zien om elkaar te kunnen aanvaarden
1987	Dakloosheid	Solidariteit voor elkaar hebben
1992	Menselijk geweld en vreemdelingenhaat	Egoïsme aan de kant zetten en mensen verenigen
1993	Onzekere tijden	Verandering maakt ons angstig, maar we moeten verantwoordelijk nemen voor ons belang en de maatschappij
1995	Vijandigheid tegen 'de ander'	Liefde en verdraagzaamheid van onze sociale omgeving leren als cement dat de maatschappij bijeenhoudt
2001	Terreur en ideologie	Verdraagzaamheid en saamhorigheid geeft kracht tegen het kwade
2002	Verwarrende tijd met maatschappelijke spanning	Medemenselijkheid en wederzijds respect overbrugt

		verschillen en zorgt voor goed samenleven
2004	Mondiale onzekerheid, angst en agressie	Debat en dialoog aangaan om verdraagzaamheid hoog te houden in het algemeen belang
2006	Het vrije woord	Vrijheid van meningsuiting is van belang, maar daarvoor moeten we elkaar respecteren en met tolerantie de dialoog aangaan
2007	Verscherpte tegenstellingen en individualisme tast verdraagzaamheid aan	Behoeftte aan gerechtigheid en gemeenschapszin is groot, verscheidenheid aanvaarden en toenadering tot elkaar zoeken
2012	Verlangen naar vertrouwen	Anderen als gelijkwaardig beschouwen en respecteren om aan samenleving te kunnen blijven bouwen

Deze 11 toespraken, met een variatie aan thema's, zijn met behulp van de hierboven uiteengezette methode geanalyseerd. In hoofdstuk 5.1 zijn deze resultaten te lezen. Deze resultaten worden vergeleken met de resultaten van de Scandinavische monarchen, die Jens Kjeldsen uit zijn onderzoek (2019) heeft verkregen.

4. IMMIGRATIE IN NEDERLAND NA DE TWEEDE WERELDOORLOG

Zoals we hebben gezien zijn epideictische toespraken, waaronder ook de kersttoespraken van koningin Beatrix, situationeel: afhankelijk van de plaats, tijd en (maatschappelijke) context waarin het wordt gehouden. Daarom is het van belang om duidelijk in beeld te hebben hoe immigratie in Nederland zich door de jaren heen heeft ontwikkeld. Sinds de Tweede Wereldoorlog zijn er verschillende migratiestromen geweest. Daarnaast heeft het beleid en de houding ten opzichte van immigratie veranderingen doorgemaakt. Nederland leek altijd voor te lopen op het gebied van tolerantie en multiculturalisme. Rond 2000 vond er echter een verschuiving plaats, zo stellen Leo Lucassen en Jan Lucassen in hun artikel *The Strange Death of Dutch Tolerance: The Timing and Nature of the Pessimist Turn in the Dutch Migration Debate* (2015). Nationaal en internationaal beleid, het economisch klimaat en maatschappelijke gebeurtenissen zijn enkele van de factoren die hier een invloed op hebben gehad. In de volgende paragraaf wordt dit in kaart gebracht.

4.1 EEN TIJDLIJN VAN HISTORISCHE ONTWIKKELINGEN EN IMMIGRATIE

Na de Tweede Wereldoorlog maakte immigratie in Nederland een gestage ontwikkeling door. Verschillende typen immigranten vestigden zich in Nederland. Dit ware met name arbeidsmigranten, maar ook was er sprake van postkoloniale immigratie (Jennissen, 2013). Door de jaren heen is de houding van het publiek ten opzichte van immigratie en de multiculturele samenleving veranderd: rond het millennium werd dit negatiever. Populistische politici als Pim Fortuyn en Geert Wilders waren in opkomst, wat duidt op een onderliggende broedplaats van onvrede in de maatschappij. Echter, de economie groeide en de welvaart was hoog. Bovendien vond er al vanaf halverwege de Jaren '70 massa-immigratie naar Nederland plaats. Dit leidde niet tot maatschappelijke discussie. Wat ligt hieraan ten grondslag? Op zoek naar een verklaring voor de verandering in het publieke debat over immigratie, zetten Lucassen en Lucassen (2015) uiteen hoe immigratie in Nederland zich na de Tweede Wereldoorlog heeft ontwikkeld en hoe de toon van het debat is veranderd. Een overzicht van de belangrijke gebeurtenissen op het

gebied van immigratie in Nederland na de Tweede Wereldoorlog is te zien in tabel 4.1. Deze tijdlijn wordt in deze paragraaf uiteengezet.

Tabel 4.1 Tijdlijn van historische ontwikkelingen gerelateerd aan immigratie

Jaren '50	
1940-	
1945	WO2
1949	Onafhankelijkheid Indonesië
1951	Opname Molukse soldaten
1957	Oproep Soekarno
1958	Helpt gastarbeiders vertrekt door recessie
Jaren '60	
1961	Turkije sluit eerste wervingsverdrag met Duitsland Piek in migratie vanuit Indonesië door spanning
1962	Nieuw-Guinea
1966	Immigratiebeperkende maatregelen van kabinet-Cals
1968	Afname in immigratie door recessie
Jaren '70	
1973	Oliecrisis
1975	Werving arbeidsmigranten stopt
1975	Onafhankelijkheid Suriname
1977	Molukse treinkaping
1979-	
1980	Piek in migratie vanuit Suriname
Jaren '80	
Jaren '80	Antilliaanse immigratie door ongunstig economisch klimaat Curaçao
1985	Nederland krijgt te maken met asielmigratie

1989	Nederlandse vertaling 'Satanic Verses' van Salman Rushdie
Jaren '90	
1990	Frits Bolkestein (VVD) neemt cultuurkritiek op Islam over
1993	Voorwaarden gezinsmigratie worden aangescherpt
Jaren '00	
2000	Essay 'Het Multiculturele Drama' van Paul Scheffer
2001	Opkomst Pim Fortuyn
2001	Vreemdelingenbesluit treedt in werking
2001	Aanslag WTC New York
2002	Moord op Pim Fortuyn
2003	Stijging arbeidsmigratie uit Centraal- en Oost-Europa
2004	Beleidsmaatregelen om gezinsmigratie verder terug te dringen
2004	Moord op Theo van Gogh
2006	Geert Wilders richt PVV op
2006	Toename arbeidsmigratie vanuit Zuid-Europa (recessie in Spanje)

4.2 DE JAREN VIJFTIG TOT ZEVENTIG: ARBEIDS- EN POSTKOLONIALE MIGRANTEN

De naoorlogse immigratiestromen naar Nederland bestonden hoofdzakelijk uit twee soorten migranten: arbeidsmigranten en postkoloniale migranten (Jennissen, 2013). De eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog werden gekenmerkt door een sombere sfeer in de samenleving. De economische gevolgen van de oorlog waren voelbaar, alsmede de angst om in een nieuwe oorlog tussen Rusland en het Westen te belanden. Met 10 miljoen inwoners vond de Nederlandse overheid dat het land overbevolkt was.

Emigratie wordt daarom actief gepromoot. In 1949 werd Indonesië onafhankelijk en was de Nederlandse staat gedwongen 300.000 mensen uit de voormalige kolonie op te nemen. Daar kwam de geforceerde migratie van 12.500 Molukse koloniale soldaten in 1951 bij. In de periode hierop vond de zogenaamde 'tweede globaliseringsgolf' plaats (Jennissen, 2013). Van de jaren Vijftig tot het begin van de jaren Zeventig, vonden twee ontwikkelingen plaats die significant waren. Allereerst groeide de economie, gesteund door het Amerikaanse Marshall Plan. Daardoor werd een tekort aan laaggeschoolde arbeidskrachten zichtbaar. Dit was de belangrijkste oorzaak voor de toename in immigranten (Jennissen, 2013) De druk op de Ministeries van Economische Zaken en Sociale Zaken om tijdelijke werkers uit het buitenland groeide, en zo gebeurde. Er kwamen gastarbeiders uit landen als Italië, Spanje, Griekenland en Joegoslavië; en later ook uit Marokko, Tunesië en Turkije. De achterliggende gedachte was om deze gastarbeiders twee jaar in Nederland te laten wonen en werken, waarop zij weer terug zouden gaan naar hun thuisland en er nieuwe gastarbeiders in hun plaats zouden komen. Dit rotatiesysteem kwam echter nooit van de grond. Bovendien vonden Christelijke partijen en de liberale partij het al vanaf eind jaren Vijftig een probleem dat het gezin van de arbeider niet mee naar Nederland mocht komen. Daarom werden de regels veranderd: gastarbeiders mochten hun gezinnen naar Nederland halen. De gevolgen van deze maatregel werden echter pas vanaf de jaren Zeventig zichtbaar (Lucassen & Lucassen, 2015).

De tweede significante ontwikkeling die plaatsvond, was de culturele revolutie van de jaren Vijftig tot Zeventig. Deze revolutie was gericht op pacifisme, radicale democratie, gelijkheid en emancipatie van vrouwen, LHBTI's en etnische minderheden. Door het ethische aspect van deze revolutie was de houding ten opzichte van immigranten positiever. De onvrede over de apartheid in Zuid-Afrika waren wijdverspreid, evenals de onvrede over oorlogsmisdaden door Europese staten in het naoorlogse dekolonisatieproces. Daarnaast waren de gruwelen van de Tweede Wereldoorlog tot de bevolking doorgedrongen. In Nederland werd dit versterkt door de realisatie dat de overlevingsratio van de Joden veel lager was dan in naburige landen.

Dit zorgde voor een collectief schuldgevoel dat het publieke debat over immigratie sindsdien heeft overschaduwd (Lucassen & Lucassen, 2015). Dit schuldgevoel werd

nogmaals wakker geschud in 1969, toen een publicatie verscheen over oorlogsmisdaden van het Nederlandse leger tegen Indonesische nationalistten. Het was duidelijk wat de consequenties van discriminatie op basis van ras en religie konden zijn.

De jaren Zeventig werden getekend door een economische recessie die tot laat in de jaren Tachtig zou duren. Tegelijkertijd kwam de massa-immigratie naar Nederland op gang, omstreeks het midden van de jaren Zeventig. Naast de gastarbeiders uit Marokko en Turkije kwamen er honderdduizenden Surinamers en Antillianen naar Nederland. De oliecrisis van 1973 had ertoe geleid dat overheden in West-Europa de actieve werving van gastarbeiders stopzette. De werving van arbeidsmigranten eindigde in Nederland echter pas daadwerkelijk in 1975, waardoor de migratiegolf pas twee jaar na de crisis stopte (Jannissen, 2013). In het progressieve politieke en ideologische klimaat van die tijd klonk de roep om migranten met zoveel mogelijk gelijkheid te behandelen, dus kregen migranten die zich al in Nederland hadden gevestigd de mogelijkheid om hun status te reguleren. Gevestigde gastarbeiders haalden hierop en masse hun familie naar Nederland, wetende dat zij in hun thuisland minder rechten zouden hebben (Lucassen & Lucassen, 2015, p. 79).

Naar aanleiding van de massa-immigratie uit Suriname en de Antillen en de terroristische aanslagen van Molukse jongeren van de tweede generatie, werd het bestaande integratiebeleid voor nieuwkomers in deze periode heroverwogen. De Nederlandse staat bood de Molukse minderheidsgroep een zekere mate van culturele autonomie, met als doel om ze beter in de Nederlandse cultuur te laten integreren en geweldsuitbarstingen, zoals de schoolgijzeling in 1975 en de treinkaping in 1977, in de toekomst te voorkomen. Dit beleid gold als blauwdruk voor het meer algemene integratiebeleid voor andere culturele minderheden en had vooral postkoloniale invloeden. De focus lag op groepen die niet alleen 'etnisch' van de Nederlandse bevolking verschilden, maar ook een achterstand hadden op de arbeidsmarkt, op de woningmarkt en in het onderwijs (Lucassen & Lucassen, 2015, p. 85).

4.3 DE JAREN TACHTIG: INTEGRATIE EN PARTICIPATIE

Om de effecten van de economische recessie te verzachten en te voorkomen dat immigranten een 'onderklasse' zouden worden, bleef de nadruk in het immigratiebeleid van de jaren Tachtig liggen op socio-economische integratie en participatie. Er werd in het maatschappelijk debat amper gesproken over immigratieproblemen, ondanks dat er onder vakbondsleden aversie heerste tegen Marokkaanse en Turkse arbeidsmigranten (Lucassen & Lucassen, 2015, p. 88). Immigranten werden als kwetsbare groep beschouwd die bescherming nodig had. Mensen die negatieve kanten van immigratie ter sprake brachten, werden genegeerd of bekritiseerd op morele gronden (Lucassen & Lucassen, 2015, p. 88). Bovendien heerste de angst dat extreemrechtse partijen met dit narratief aan de haal zouden gaan en zo populariteit zouden verworven. Toen de Centruumpartij van Hans Janmaat in 1982 een zetel kreeg, spraken de reeds gevestigde politieke partijen dan ook af om dit soort partijen te marginaliseren en geen politiek onderwerp te maken van immigratie.

Deze houding veranderde echter rond het einde van de jaren tachtig. Er kwam meer aandacht voor burgerschapslessen en het leren van de Nederlandse taal als onderdeel van het integratiebeleid, om zo herintegratie op de arbeidsmarkt en verbeterde schoolresultaten te bevorderen. Dit raakte echter nog niet aan de sociale en culturele spanningen tussen de Nederlandse bevolking en immigranten. Het echte keerpunt van de discussie kwam in 1989, toen de vertaling van *The Satanic Verses* van Salman Rushdie verscheen. In de hele wereld werd er door Moslims geprotesteerd, en de geestelijk leider van Iran sprak een fatwa uit. In Nederland zag men deze protesten en, ondanks dat veel Nederlandse Moslims niet achter de fatwa stonden, veranderde de houding ten opzichte van immigranten: de algemene teneur was dat zij in Europa geaccepteerd waren, maar nu hun 'ware aard' lieten zien (Lucassen & Lucassen, 2015, p. 90). De vertolkers van dit ongenoegen in het publieke debat waren vooral prominente figuren aan de linkerkant van het politieke spectrum, waaronder Gerrit Komrij en Jan Blokker. Na de Rushdie-affaire kalmeerde het immigratiedebat in Nederland kort, totdat VVD-leider Frits Bolkestein in 1990 de cultuurkritiek op de Islam overnam.

4.4 DE JAREN NEGENTIG: EEN NEGATIEVERE TOON

In de tijd dat de economie zich herstelde van de recessie en de werkeloosheid daalde, werd het politieke en sociale klimaat over immigratie en multiculturalisme in Nederland geleidelijk negatiever. In 1990 brak Frits Bolkestein, de leider van de liberale VVD, de politieke consensus om minderheden niet te bekritisieren. In twee veelbesproken toespraken noemde hij de Islamitische cultuur minderwaardig aan de Westerse houding van verlichting (Lucassen & Lucassen, 2015, p. 91). Door dit type kritiek naar de rechterkant van het politieke spectrum te trekken, werden de van oorsprong linkse beginselen hiervan naar de achtergrond geschoven. Dit bood ruimte aan het idee dat Links verantwoordelijk was voor de langdurige politieke correctheid die nu begon te verdwijnen. Daarnaast bood het ruimte aan de frustraties van mensen die zich de mond gesnoerd voelden en valselijk beschuldigd van racisme omdat zij negatieve kanten van immigratie bespraken (Lucassen & Lucassen, 2015, p. 91-92).

De polarisatie tussen Links en Rechts in het publieke debat groeit. Rechts kan nu makkelijk van zich afschudden dat zij in het verleden verantwoordelijk waren voor het immigratiebeleid, Links wordt in een positie geduwd waarin ze zich moeten verdedigen tegen valselijke beschuldigingen. Tegelijkertijd verbloemt de tegenstelling dat anti-immigratieretoriek veelal linkse wortels heeft. De kritiek op immigratie en multiculturalisme is vooral gericht op migranten met een Islamitische achtergrond. Een van de effecten van de Rushdie-affaire en de toename van de problematisering van migranten met een Islamitische achtergrond, is dat koloniale migranten uit Suriname en de Antillen veel meer werden beschouwd als horend bij de Nederlandse natie. Belangrijke factoren die hier invloed op hadden, waren dat zij over het algemeen Nederlands spraken, een Christelijke achtergrond hadden en zich grotendeels identificeerden met Nederland en de koninklijke familie (Lucassen & Lucassen, 2015, p. 92).

In 2000 verschijnt het essay 'Het Multiculturele Drama' van Paul Scheffer in *NRC Handelsblad*. Het wordt gezien als de hoeksteen van felle kritiek op de politieke correctheid, die al eerder was aangewakkerd met de Rushdie-affaire en de uitingen van Bolkestein. Tezamen met de opkomst van Pim Fortuyn, in 2001, startte het een fel publiek debat over immigratie en integratie (Lucassen & Lucassen, 2015, p. 95). Pim Fortuyn schreef al jaren over Islam en immigratie, maar werd pas rond de eeuwwisseling actief in

het politieke landschap. De veranderende houding ten opzichte van multiculturalisme en immigratie zorgde ervoor dat hij in zeer korte tijd zeer populair werd.

In 2002 wordt Pim Fortuyn vermoord, waarna zijn partij Lijst Pim Fortuyn grote winst boekt bij de verkiezingen datzelfde jaar. Doodsbedreigingen aan prominente maatschappelijke figuren zoals Ayaan Hirsi Ali en Geert Wilders en de moord op Theo van Gogh in 2004 versterken de anti-Islam sfeer. Inmiddels is deze sfeer iets verminderd, zeker na het verlies van Geert Wilders' Partij voor de Vrijheid bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2012, maar de ideeën zijn nog steeds aanwezig in het maatschappelijk debat (Lucassen & Lucassen, 2015).

5. RESULTATEN: IMMIGRATIETOPEN IN DE KERSTTOESPRAKEN VAN BEATRIX

De resultaten van de analyses van de kersttoespraken, uitgevoerd volgens de methode zoals in hoofdstuk 3 gespecificeerd, komen in dit hoofdstuk aan bod. Allereerst wordt inzichtelijk gemaakt welke thema's en topen per jaar de hoofdrol spelen in de kersttoespraken van Beatrix. Met thema wordt de betekenis en de onderliggende boodschap van de toespraak bedoeld. Een argumentatiesoort zegt iets over de abstracte vorm van het argument, en een toop heeft betrekking op de inhoud van de boodschap. Na het overzicht van thema's en topen, worden de resultaten van de Nederlandse kersttoespraken naast die van de Scandinavische monarchen gelegd, zoals onderzocht door Kjeldsen (2019).

5.1 THEMA'S EN TOPEN IN DE KERSTTOESPRAKEN VAN BEATRIX

Om antwoorden op de onderzoeksvragen te kunnen formuleren, zijn allereerst alle 33 kersttoespraken gelezen. Daarbij werd er specifiek gezocht naar de toespraken waar immigratie in naar voren kwam. Hieruit kwamen 11 speeches naar voren die ofwel impliciete, ofwel expliciete verwijzingen naar immigratie en de multiculturele samenleving bevatten. Tabel 5.1 geeft een overzicht van de kersttoespraken van Beatrix en de thema's van elk jaar. Voor de toespraken waarin immigratie aan bod komt, zijn de topen in de rechterkolom gezet. Bij de toespraken waarin immigratie geen onderwerp is,

staat 'geen immigratie' om aan te geven dat er in dat jaar geen gebruik wordt gemaakt van topen over immigratie.

Tabel 5.1 Tabel met thema's van de kersttoespraken en immigratietopen van koningin Beatrix

Jaar	Thema	Topen
80	Elkaar nodig hebben in een duistere wereld	Geen immigratie
81	Gehandicapten, elkaar helpen	Geen immigratie
82	Economische crisis, hoop	Geen immigratie
83	Verdraagzaamheid en intolerantie	Angst voor de ander doet ons vluchten in de afzondering van de eigen groep; traditie van tolerantie, respect voor medemens en gelijkwaardigheid
84	Willem de Zwijger, verantwoordelijkheid en zorg voor minderbedeelden	Geen immigratie
85	Herdenken, het Jongerenjaar, strijden tegen ideologie	Geen immigratie
86	Jaar van de Vrede, rechtvaardige samenleving	Geen immigratie
87	Daklozen, solidariteit	Tegen niemand mogen we zeggen dat er voor hem geen plaats is, geen mens mogen we buiten laten staan (daklozen)
88	Milieuvervuiling	Geen immigratie
89	Vrijheid en democratie, welvaart delen	Geen immigratie
90	Internationale dreiging, natuur en ethiek	Geen immigratie
91	Cultuur, samenleving en waarden, tolerantie naar anderen.	Geen immigratie

92	Geweld en rampen, vreemdelingenhaat, democratie en verdraagzaamheid	Naast onszelf moeten we ook de ander aanvaarden, erkennen en respecteren. Verdraagzaamheid maakt dat we in vrede kunnen leven.
93	Veranderingen in de wereld, maatschappij bijhouden aan de hand van onze waarden, verdraagzaamheid en tolerantie	Mensen kloppen bij ons aan vanuit andere landen, we kunnen ons niet afwenden. Openheid en begrip, verdraagzaamheid en saamhorigheid. Waar mensen over de schreef gaan, moet hun een halt worden toegeroepen.
94	WO2, herdenken toont waarden om intolerantie te overwinnen, gelijkwaardigheid	Geen immigratie
95	Vijandigheid tegen 'de ander', verdraagzaamheid, minderheden respecteren	Angst en onzekerheid kunnen leiden tot een vlucht in vijandelijkheid tegenover 'die anderen'
96	Verlies, dood en rouw	Geen immigratie
97	Keerzijde van globalisering, materiele verrijking, onverschilligheid jegens medemens	Geen immigratie
98	Verzoening	Geen immigratie
99	Recht, samenleving, individualisering, naastenliefde	Geen immigratie
00	Hoop in tijden van tegenspoed	Geen immigratie
01	Haat en terreur, openheid voor de ander, dialoog, verdraagzaamheid	"Tot de beginselen van onze democratie behoren in ieder geval erkenning van verscheidenheid in levensovertuiging en respect voor geloof van een ieder. Dit verlangt een open oog voor de opvattingen en eigen cultuur van anderen."

02	Tolerantie, verschillen erkennen, bruggen slaan in de samenleving	We kunnen beledigen en discrimineren niet gedogen, verschil in etnische afkomst aanvaarden, zoeken naar tolerantie vanuit grondbeginselen
03	Vrijheden, verdraagzaamheid en respect, vrede en gerechtigheid	Geen immigratie
04	Open samenleving, debat en dialoog, verdraagzaamheid	Geen immigratie
05	25-jarig jubileum, dankbaarheid uitdrukken	Geen immigratie
06	Vrijheid, tolerantie, recht en moraal, verdraagzame samenleving.	In innerlijk domein moeten we elkaar in waarden laten, maar betekent niet een vrijblijvend gedogen van andersdenkenden. Zoektocht naar open en verdraagzame samenleving.
07	Tolerantie, verscheidenheid aanvaarden, betrokkenheid als fundament voor leefbare gemeenschap	Grofheid tast verdraagzaamheid aan, mensen worden als groep over een kam geschoren (Wilders)
08	Verhoudingen tussen generaties, ouderdom, voor elkaar zorgen	Geen immigratie
09	Samenleving wordt individualistischer door moderne technologie	Geen immigratie
10	Wantrouwen tegen onbekende, samenleving beschermen door respect, geduld en saamhorigheid	Geen immigratie
11	Duurzaamheid, aarde beschermen	Geen immigratie

12	Gezamenlijke waarden als basis voor vertrouwen, openheid, tolerantie en verdraagzaamheid	We moeten anderen aanvaarden en respecteren, verdraagzaamheid en verschillende achtergronden hebben ons land door de eeuwen heen sterk gemaakt
----	--	--

De meeste toespraken hebben een overkoepelend thema, met daarin vaker terugkerende boodschappen. Zo is verdraagzaamheid een vaak terugkerende term: koningin Beatrix pleit er met regelmaat voor dat men zich open moet stellen voor anderen, begrip voor anderen moet tonen en elkaar moet tolereren. Een andere toep die vaker naar voren komt is die van de maatschappij: de vreedzame samenleving en de sociale omgeving, de rechtstaat en de sterke maatschappij. Volgens Beatrix zijn deze gebouwd op verdraagzaamheid, debat en dialoog. Tot slot gebruikt zij de Nederlandse geschiedenis regelmatig als toep. Er zitten dus vaak noties van nationale identiteit vast aan deze topen die als argument dienen waarmee koningin Beatrix haar toehoorders kan overtuigen. In 4.4 is meer te lezen over Beatrix' argumenten en haar retorische strategie. Daarvoor worden in de komende drie paragrafen de uitgebreide analyses van de kersttoespraken van koningin Beatrix uiteengezet en toegelicht.

De toespraken zijn onderverdeeld in drie periodes. Deze periodes zijn gekozen omdat zij, zoals ook gesuggereerd in Lucassen en Lucassen (2015) gezien kunnen worden als scharnierpunten: punten die betekenisvol zijn geweest in de moderne immigratiegeschiedenis. Deze periodes zijn die van 1980 tot 1989, van 1990 tot 1999 en van 2000 tot 2013.

5.2 PERIODE 1980-1989

In de eerste jaren van Beatrix' regeerperiode, verwijst zij in twee toespraken naar immigranten: in 1983 en 1987. In de toespraak van 1983 wordt er impliciet verwezen naar andersdenkenden en wordt 'de ander' genoemd:

“Achter uitingen van intolerantie schuilt vaak angst: je ervaart de ander vooral als anders en daarmee als bron van dreiging. Maar wie bang is, draagt in wezen zelf het gevaar in zich. Angst voor de ander doet ons vluchten in de afzondering van de

eigen persoon, de eigen groep, de eigen cultuur. Mensen komen niet naast, maar tegenover elkaar te staan.”

De aanleiding voor dit onderwerp is de moord op Kerwin Duinmeijer, een 15-jarige Antilliaanse jongen die op 20 augustus 1983 in Amsterdam werd doodgestoken. Er wordt algemeen vanuit gegaan dat deze moord een racistisch motief had. Ondanks dat de moord niet expliciet genoemd wordt in de toespraak, wordt er een duidelijke toespeling op gemaakt:

“Onverdraagzaamheid is in de wereld, dit afgelopen jaar, weer oorzaak geweest van vele conflicten. Ook in ons eigen land hebben zich schokkende gebeurtenissen voorgedaan, waarbij zelfs een kind slachtoffer werd.”

De verwijzing naar immigratie is in deze toespraak nog weinig concreet. Er is echter een verband tussen de moord op deze Antilliaanse jongen en immigratie: vanaf het begin van de jaren '80 was er een toestroom in immigranten vanuit de Nederlandse Antillen. Dit zorgde voor een toename aan onrust in de maatschappij, waar deze moord een uiting van zou kunnen zijn geweest.

Er wordt in de toespraak veel nadruk gelegd op de normen en waarden van tolerantie, verdraagzaamheid en gelijkwaardigheid. Deze komen duidelijk naar voren in het volgende stuk:

“Verdraagzaamheid, fundament van ons menselijk samenleven, blijft steeds een grote opgave. Zelfs in een land met een lange traditie van tolerantie, moet de ruimte voor de ander en voor het anders zijn en denken, door elke generatie opnieuw worden veroverd.

Iedere tijd wordt geconfronteerd met eigen vormen van onverdraagzaamheid. Ook vandaag staan we weer voor de taak in onze samenleving gestalte te geven aan tolerantie en respect voor onze medemensen.

Verdraagzaamheid vereist niet dat we geen kritiek mogen hebben, elkaar allemaal aardig moeten vinden, of volledig begrijpen. Tolerantie vraagt openheid voor het onbekende en doorbreking van het isolement.

Waar de culturen elkaar ontmoeten, hoeft geen confrontatie te ontstaan. De ontmoeting van verschillende leef- en denkwerelden kan de gemeenschap als geheel verrijken.

Elk mens is even kostbaar, ongeacht afkomst, ras, geloof, maatschappelijke positie of nationaliteit. In die gelijkwaardigheid van mensen ligt de basis van een verdraagzame maatschappij.”

Ondanks dat ‘de ander’ impliciet gelaten wordt, wordt Nederland hier heel duidelijk neergezet als een land waarvan tolerantie een van de kernwaarden is. Door heel specifiek “ras, geloof, maatschappelijke positie of nationaliteit” te noemen, wordt echter duidelijk gemaakt dat het hier ook om immigranten gaat. Ook gelijkwaardigheid wordt benadrukt, en het belang hiervan voor een verdraagzame (en daarmee leefbare) maatschappij. Deze waarden zijn echter geen gegeven. Er wordt ook nadrukkelijk gezegd dat dit door elke generatie opnieuw moet worden veroverd. Het is dus geen makkelijke opgave, en men moet zich ervoor blijven inzetten om deze waarden in de samenleving te behouden. Bovendien brengt dit ons ook iets, volgens Beatrix, namelijk dat de samenleving verrijkt wordt.

Vier jaar later, in 1987, staat de kersttoespraak in het teken van daklozen. Wederom worden immigranten niet expliciet benoemd, maar de volgende passages van deze toespraak zijn van belang:

“Tegen niemand mogen we zeggen dat er voor hem geen plaats is. Geen mens mogen we buiten laten staan. Wanneer mensen zelfs niet genoeg te eten hebben, geen schoon drinkwater, geen dak boven het hoofd, geen toegang tot onderwijs en gezondheidszorg, dan is dat niet alleen hun zaak, maar ook de onze.”

“Het kerstverhaal confronteert ons met mensen voor wie geen plaats is, mensen op de vlucht, met daklozen, met hongerigen, met het vele lijden dat er ook vandaag is.

We weten dat het Kerstkind niet kwam voor macht en aanzien, maar juist om dicht te zijn bij allen die lijden en om ons mensen te bevrijden van angst en van alles wat ons kan vervreemden van God en van elkaar.

Kerstmis betekent een uitdaging opnieuw het gevecht aan te gaan met ons egoïsme, verder te kijken dan ons eigen kleine wereldje, de nood van de ander te leren zien als onze eigen nood, en open te doen als aan onze deur wordt geklopt.”

Beatrix benadrukt dat we niemand buiten mogen laten staan. Dit wordt gekoppeld aan het kerstverhaal en de normen en waarden die vanuit deze Christelijke traditie in de Nederlandse samenleving opgenomen zijn. Het wordt algemeen gehouden, maar Beatrix koppelt het wel aan verschillende soorten mensen voor wie geen plaats is, en noemt specifiek "mensen op de vlucht". De norm van het opendoen van de deur geldt in het algemeen en kan ook worden toegepast op vluchtelingen en andersoortige immigranten.

In de periode van 1980-1989 gebruikt Beatrix de term immigratie of immigranten niet. Zij verwijst echter wel impliciet naar vluchtelingen en mensen in de samenleving met een andere afkomst. Daarnaast worden er belangrijke normen en waarden uitgedragen die belangrijk zijn voor dit thema: de lange Nederlandse traditie van tolerantie, respect voor de ander en gelijkwaardigheid, en het helpen van mensen die aan de deur kloppen. Bovendien koppelt zij hier een 'beloning' aan: de verrijking van de samenleving.

Het is geen verrassing dat zij hier weinig over uit: pas in 1989 komt de vertaling van Salman Rushdie's 'Satanic Verses' uit. Tot die tijd is immigratie een minder aanwezig onderwerp in het maatschappelijk debat.

5.3 PERIODE 1990-1999

De Rushdie-affaire veroorzaakte een storm van protesten in Islamitische landen over de hele wereld, waardoor de Islam en immigratie steeds meer op de voorgrond kwam. Nadat Frits Bolkestein in 1990 cultuurkritiek op de Islam naar zich toe had getrokken, groeit de polarisatie tussen links en rechts en worden immigranten met een Islamitische achtergrond steeds verder geïdealiseerd.

In 1992 laat Beatrix zich hier voor het eerst over uit sinds de Rushdie-affaire. Zij spreekt in haar toespraak van dat jaar over rampen, nationalistisch geweld en vreemdelingenhaat:

“Voor uitingen van menselijke wreedheid en geweld, waar ook ter wereld, kunnen wij ons niet afsluiten; bij wat nu gebeurt in het vroegere Joegoslavië zijn wij

eveneens betrokken. Een begrijpelijk verlangen naar identiteit verwordt tot eng nationalisme, een ontwrichtende kracht die gepaard gaat met blinde haat jegens vreemdelingen en allen die men niet tot de eigen groep rekent.”

Immigratie als term komt niet expliciet aan bod, maar meermaals haalt zij ‘de ander’ aan en de waarden die daarbij centraal zouden moeten staan:

“De grondslag van onze beschaving is dat elk mensenleven telt; eenieder is immers geschapen naar het beeld van God. Naast onszelf moeten we ook de ander aanvaarden, erkennen en respecteren. In onverschilligheid voor het leed of de nood van de medemens en een houding van 'ieder voor zich' loopt de samenleving vast. Niet onze hardheid, maar juist verdraagzaamheid maakt dat we in vrede kunnen leven. In liefde ligt de kern van het kerstverhaal.”

“Respect voor opvattingen en gevoelens van anderen, geduld, wellevendheid, begrip en verantwoordelijkheid voor elkaar en mededogen met zwakken en misdeelden, zijn maatstaven voor menselijk handelen die een samenleving bijeenhouden.”

Ondanks dat met ‘de ander’ niet expliciet naar immigranten wordt verwezen, wordt er wel expliciet gesproken over ‘vreemdelingen’ en ‘allen die men niet tot de eigen groep rekent’. De term ‘vreemdelingen’ is een veelgebruikte in het immigratiedebat. De waarden van aanvaarding, erkenning en respect jegens de ander, die later in deze toespraak genoemd worden, kunnen daarom worden gezien als ook geldend voor de houding van Nederland ten opzichte van immigranten.

De toespraak van 1993 gaat, in tegenstelling tot eerdere toespraken, vrijwel expliciet over vluchtelingen en immigranten. Dit wordt geïllustreerd door de volgende passage:

“Vanuit landen waar nood heerst en ontbinding intreedt, kloppen mensen met andere levensstijlen en gewoonten bij ons aan en vragen om een plek. Onze spankracht, openheid, geduld, verdraagzaamheid en creativiteit worden op de proef gesteld. We kunnen ons niet afwenden. Gelukkig zijn er velen die zich daadwerkelijk het lot van hun ontheemde medemens aantrekken en met liefdevolle toewijding zich voor hen inspannen.”

Hierin wordt duidelijk genoemd dat mensen vanuit andere landen, met andere levensstijlen en gewoonten, naar Nederland komen. Daarnaast maakt Beatrix duidelijk dat deze mensen geholpen moeten worden, door te stellen dat wij ons niet kunnen afwenden. Daar wordt verder over uitgeweid:

“Het is de gerichtheid op het algemeen belang die de maatschappij bijeenhoudt. Essentieel voor een leefbare gemeenschap zijn ook verdraagzaamheid en saamhorigheid. Als eenieder niet alleen let op het eigenbelang maar vooral op dat van anderen, komt de oplossing van maatschappelijke problemen misschien dichterbij. Nodig is dat mensen geloven in wat zij zelf kunnen bijdragen.”

“Een wereld in verandering is ook een wereld van verschil. Het streven naar een eenvormige maatschappij heeft geen zin. Verschillen moeten we niet bestrijden; we moeten leren leven met verscheidenheid. Dat vraagt tolerantie en het vermogen eigen beperkingen te overwinnen. Daarmee is natuurlijk niet gezegd dat we ook het kwaad moeten tolereren. Een samenleving waarin geen grenzen worden gesteld, is onhoudbaar. Verdraagzaamheid kan nooit betekenen dat iedereen ongeremd zijn eigen gang kan gaan. Waar mensen over de schreef gaan, moet hun een halt worden toegeroepen, grofheid moet aan de kaak worden gesteld, vandalisme bestreden, agressiviteit gepareerd.”

Verdraagzaamheid, saamhorigheid en tolerantie worden genoemd als kernwaarden voor een leefbare samenleving. Er worden echter ook duidelijke grenzen gesteld aan deze waarden: er moet worden opgetreden als mensen over de schreef gaan met deze waarden. Dit kan van toepassing zijn op zowel ‘de Nederlander’ als ‘de immigrant’.

In het slot van deze toespraak wordt de verantwoordelijkheid van de bevolking nog eens benadrukt, en eraan herinnerd dat dit nodig is voor de leefbaarheid:

“Wat van ons gevraagd wordt, is dat wij ons openstellen voor verandering en daarin verantwoordelijkheid aanvaarden, eenieder op zijn eigen plaats. Zijn wij hiertoe niet bereid, dan wordt de wereld onleefbaar. In onze verantwoordelijkheid voor elkaar zijn wij ook een schakel in de keten der geslachten.”

Ook in 1995 wordt vrij expliciet verwezen naar immigranten. Ondanks dat het hoofdonderwerp van de toespraak 'het gezin' is, wordt het volgende in het begin van de toespraak gezegd:

“In een wereld van snelle verandering kunnen angst en onzekerheid leiden tot een vlucht in vijandelijkheid. Wie zich eenzaam voelt, zwak en onveilig, vindt valse geborgenheid in een gezamenlijk zich afzetten tegen 'die anderen': andersgelovigen, vreemdelingen, mensen met een andere huidskleur, etnische oorsprong of cultuur.”

Een ingewikkelde maatschappij wordt versimpeld tot tegenstellingen die gemakkelijk zijn waar te nemen. Waar op individuele onverdraagzaamheid nog een taboe rust, kunnen gevoelens van frustratie en agressie in collectieve haat een schijn van rechtvaardiging krijgen.”

In dit stuk wordt bovendien gesteld dat het zeer onwenselijk is om je af te zetten tegen 'de ander', waarmee een duidelijke waarde naar voren wordt gebracht. Er wordt nog eenmaal verwezen naar deze waarden en onze houding ten opzichte van 'anderen':

“In die kleine leefeenheid, hoe ook gevormd, vinden wij onze eerste leerschool in liefde en verdraagzaamheid. We worden ons bewust dat anderen hun eigen rechten hebben en hun vrijheden, dat verschillen erkend en aanvaard moeten worden.”

Ook verschillen van mening zijn lessen in verstandhouding omdat niemand, als individu noch als lid van een gemeenschap het alleenrecht bezit op de waarheid. Verdraagzaamheid is gegrond op geloof in de gelijkwaardigheid van alle mensen. In gezinnen kan een voedingsbodem worden gelegd voor zelfzucht en intolerantie, maar kan ook worden opgevoed tot openheid en deelname aan een maatschappij die minderheden respecteert en andersdenken waardeert.”

Het overkoepelende thema van deze specifieke toespraak, het gezin, wordt hiermee gekoppeld aan de waarde die Beatrix centraal stelt: tolerantie als fundament van de samenleving. Het gezin heeft hier een duidelijke rol in.

5.4 PERIODE 2000-2013

Vanaf 2000 wordt immigratie een steeds belangrijker onderwerp in het publieke debat. Zo komen politici als Pim Fortuyn en Geert Wilders op, en markeren de aanslagen op de Twin Towers in New York een kantelpunt in de maatschappij. In het licht van deze ontwikkelingen, is het des te belangrijker om te onderzoeken op welke manier Beatrix immigratie aan bod laat komen in haar kersttoespraken.

De eerste toespraak waarin een duidelijke verwijzing naar immigratie naar voren komt, is die van 2001:

“Tot de beginselen van onze democratie behoren in ieder geval erkenning van verscheidenheid in levensovertuiging en respect voor geloof van een ieder. Dit verlangt een open oog voor de opvattingen en eigen cultuur van anderen. Voor een goede verstandhouding is het nodig over en weer verschillen te erkennen, zich in achtergronden te verdiepen en samen te zoeken naar evenwichtige verhoudingen. Dat vraagt om een dialoog waarbij niemand kan worden gemist.”

Het is niet toevallig dat zij uitgerekend dit jaar spreekt over cultuurverschillen en andere achtergronden: op 9 september 2001 vonden de terreuraanslagen op het World Trade Center in New York plaats. Dit onderwerp leefde in de gehele samenleving en het bespreken (en wellicht duiden) hiervan past bij haar rol als vorstin. Zij sluit deze toespraak af met een beroep op naastenliefde, een typisch Christelijke waarde:

“Veiligheid vindt een mens in gemeenschap met anderen. Het komt erop aan niet toe te geven aan gevoelens van machteloosheid, maar samen inspiratie te vinden in naastenliefde. Met de naaste verbonden zijn, geeft ongekende kracht. Vertrouwen herstellen kan alleen samen, in de overtuiging dat niet haat en geweld het laatste woord hebben, maar liefde.”

In 2002 spreekt Beatrix over verloedering in de samenleving en roept zij op tot het aanvaarden van verschillen tussen mensen, zonder vooroordelen. Zij noemt hierbij enkele verschillen die aanvaard dienen te worden:

“Verschillen zijn niet te ontkennen. Zij zijn een gegeven en daarmee het vertrekpunt bij elke toenadering. Wij hebben te aanvaarden dat er verschil is in

karakter, etnische afkomst, geaardheid, talent en opvoeding. Onderscheid behoort tot de rijkdom van het mens-zijn. Maar waar verschillen leiden tot ongelijkheid in bejegening en tot onrechtvaardigheid, is eenieder geroepen dit te bestrijden.”

In deze opsomming noemt zij heel specifiek de verschillen in etnische afkomst. Dit is een duidelijke verwijzing naar immigranten.

Twee jaar later, in 2004, komen verschillen tussen groepen opnieuw aan bod. Het is tekenend dat dat in dit jaar naar voren komt: in 2004 werd Theo van Gogh vermoord door een islamitische extremist. Beatrix zegt het volgende:

“In onze ingewikkelde maatschappij waar verschillende belangen, inzichten en overtuigingen steeds met elkaar moeten worden verenigd, wordt nu meer van ons gevraagd. Een samenleving maken wij sámen.

In debat en dialoog kunnen de positieve krachten worden ondersteund. Voorkomen moet worden dat mensen de hoop op een betere samenleving opgeven, vereenzamen en wegglijden in maatschappelijk isolement. De ander zullen we steeds als mens moeten blijven zien en als medeburger vasthouden.”

Het valt op dat zij hier meer impliciet is dan in bijvoorbeeld 2002. Zij spreekt niet over ‘afkomst’ of ‘andere groeperingen’, maar wel over verschillende overtuigingen. Bovendien benoemt zij “de ander”. Dit is een term die vaak terugkeert als Beatrix zich over immigratie uit laat. Zoals in lijn ligt met haar visie dat het niet passend zou zijn om specifieke mensen te noemen in haar toespraken, specificeert Beatrix niet nader dat zij het over de moord op Van Gogh heeft. Dit is echter wel aannemelijk. Het zou goed mogelijk zijn dat de meer impliciete manier van verwijzen naar immigranten hier als doel heeft om men niet voor het hoofd te stoten of beschuldigingen te uiten (en daarmee negatieve gevoelens aan te wakkeren).

Ook in 2006 wordt er over ‘andersdenkenden’ gesproken, en nog eens extra benadrukt dat die ook aanvaard moeten worden:

“Velen voelen zich daarenboven betrokken bij wat hun heilig is: geloof of levensbeschouwing die het alledaagse overstijgt. In dit innerlijk domein, dat kostbaar is en kwetsbaar, moeten wij elkaar over en weer in waarde laten. Dat betekent niet een vrijblijvend gedogen van andersdenkenden of onverschillig

langs elkaar heen leven, maar het aanvaarden van ieder mens, ook al denkt die anders.”

Hoewel het een brede term is, is het aannemelijk dat ‘andersdenkenden’ toch om immigranten of mensen met een andere achtergrond gaat. Zij verwijst namelijk ook naar geloof en levensbeschouwing. Eerder in de toespraak spreekt zij ook over het vormgeven van een eigen identiteit in de privésfeer. Deze combinatie lijkt te duiden op immigranten.

In haar toespraak van 2007 lijkt Beatrix ook naar immigranten te verwijzen. Zij heeft het over ‘andere maatschappelijke groeperingen’:

“Spanningen en conflicten zullen zich altijd voordoen en kunnen dan ook niet worden ontkend. Maar in plaats van ze aan te wakkeren moeten we zoeken naar wegen om ze te beheersen en op te lossen. Over en weer vraagt dat aandacht en begrip voor de angst en onvrede die bij andere maatschappelijke groeperingen kunnen leven.”

Nu is ‘andere maatschappelijke groeperingen’ een weinig concrete term. Er kan ook bedoeld worden op ouderen, mensen met een zwakkere gezondheid of mensen uit verschillende sociaaleconomische milieus. Echter, later in de toespraak spreekt zij duidelijk over de erkenning en vrijheid die godsdiensten en politieke ideologieën krijgen. Dit lijkt al meer gericht op mensen met een andere culturele achtergrond. Daarna zegt zij het volgende:

“Samenlevingsproblemen zijn niet op te lossen met simpele recepten voor een geïntegreerde maatschappij. In elk geval wordt een gemeenschappelijke inspanning gevraagd voor discipline in de omgang tussen mensen, het bijstellen van ongenueanceerde oordelen en het doorbreken van negativisme. Hoewel het niet altijd gemakkelijk is, kan weerstand toch overwonnen worden door toenadering te zoeken tot mensen uit andere tradities en overtuigingen.”

In deze passage is het duidelijk dat Beatrix het over mensen met een immigratie-achtergrond heeft. Integratie in de maatschappij is een term die in het maatschappelijk debat vrijwel uitsluitend gebruikt wordt voor die personen die uit andere landen naar Nederland komen. Zij moeten vervolgens integreren in de Nederlandse maatschappij. Volgens Beatrix heeft de reeds geïntegreerde burger daar ook een belangrijke taak in,

namelijk het toenadering zoeken tot mensen uit andere tradities en overtuigingen; oftewel: mensen uit andere landen en culturen.

De laatste kerstrede die koningin Beatrix uitspreekt is in 2012. In deze rede spreekt zij over saamhorigheid, vertrouwen en (internationale) samenwerking. Ook immigratie komt aan bod:

“Onze Grondwet geeft burgers gelijke rechten, maar vraagt ons ook anderen als gelijkwaardig te aanvaarden en te respecteren.”

Wederom gebruikt zij de algemene term ‘anderen’ om naar mensen met een andere achtergrond te verwijzen. Dat het hier daadwerkelijk om een verwijzing naar immigranten gaat, blijkt uit het volgende stuk:

“In openheid en tolerantie ligt een belangrijke grondslag voor vertrouwen. Door de eeuwen heen putte onze maatschappij kracht uit de aanwezigheid van mensen met verschillende culturele en levensbeschouwelijke achtergrond. Verdraagzaamheid heeft ons land sterk gemaakt.”

Later in de toespraak gaat het opnieuw over de ‘anderen’:

“De aarde, zo zegt een psalm, heeft God aan de mensen gegeven; en de mensen gaf Hij aan elkaar. De opdracht is anderen te aanvaarden als naasten die zijn zoals wij, mensen met bestaansrecht. In medemenselijkheid ligt de kern van samenleven.”

Ook dit is een oproep tot acceptatie en aanvaarding van immigranten en mensen met een andere culturele achtergrond in de Nederlandse maatschappij.

5.5 BEATRIX' RETORISCH-ARGUMENTATIEVE STRATEGIE

De immigratietopen die koningin Beatrix in haar toespraken gebruikt, worden ondersteund door verschillende argumenten. Om deze argumenten te verhelderen, wordt het begrip ‘argumentatiesoort’ gebruikt. Een argumentatiesoort kwalificeert het type argument dat wordt gebruikt en heeft betrekking op de vorm van het volledige argument. Een toop wordt, zoals reeds is benoemd, gedefinieerd als een bouwsteen van een argument en zegt iets over de inhoud van een argument. Er zijn twee soorten argumentatie te onderscheiden: het identiteitsargument over de rol die nationale

identiteit speelt wanneer de koningin het over immigratie heeft. Het andere soort argument dat terugkomt in haar toespraken is het Bijbelse argument. Beatrix maakt het meeste gebruik van identiteitsargumentatie. Bijbelse argumenten komen slechts enkele keren terug. In twee gevallen gebruikt ze zowel een Bijbels- als een identiteitsargument. Tabel 5.2 geeft een overzicht van de argumenten die Beatrix gebruikt en welke soort dit is. Daar wordt naderhand duiding bij gegeven.

Tabel 5.2 Argumentatiesoorten in de kersttoespraken van koningin Beatrix

Jaar	Argument	Soort
1983	Verdraagzaamheid is het fundament van ons menselijk samenleven. Zelfs in een land met een lange traditie van tolerantie...	Identiteitsargument
1987	Geen mens mogen we buiten laten staan. Het kerstverhaal confronteert ons met mensen voor wie geen plaats is, mensen op de vlucht, daklozen, hongerigen, met het vele lijden dat er ook vandaag is.	Bijbels argument
1992	De grondslag van onze beschaving is dat elk mensenleven telt; eenieder is immers geschapen naar het beeld van god. Naast onszelf moeten we ook de ander aanvaarden, erkennen en respecteren.	Bijbels argument
	Respect voor opvattingen en gevoelens van anderen, geduld, wellevendheid, begrip en verantwoordelijkheid voor elkaar en mededogen met zwakken en misdeelden, zijn maatstaven voor menselijk handelen die een samenleving bijeenhouden.	Identiteitsargument

1993	Vanuit landen waar nood heerst en ontbinding intreedt, kloppen mensen met andere levensstijlen en gewoonten bij ons aan en vragen om een plek. Essentieel voor een leefbare gemeenschap zijn ook verdraagzaamheid en saamhorigheid.	Identiteitsargument
1995	In een wereld van snelle verandering kunnen angst en onzekerheid leiden tot een vlucht in vijandelijkheid (jegens 'die anderen'). Wij vinden onze eerste leerschool in liefde en verdraagzaamheid. <i>Jong geleerd = oud gedaan; traditie van leren dat we verschillen moeten erkennen en aanvaarden</i>	Identiteitsargument
2001	Tot de beginselen van onze democratie behoren in ieder geval erkenning van verscheidenheid in levensovertuiging en respect voor geloof van eenieder. Dit verlangt een open oog voor de opvattingen en eigen cultuur van anderen.	Identiteitsargument
2002	Met Kerstmis wordt de verbondenheid verkondigd tussen God en mensen. Die boodschap raakt ook onze verhouding tot elkaar: hoe wij onze naasten tegemoet treden, wat wij kunnen bijdragen aan het samen leven en welke inhoud wij geven aan de liefde van mens tot mens. Zo plaatst het Kerstverhaal ons midden in de werkelijkheid van vandaag. ...	Bijbels argument

	<p>Het licht van het Kerstfeest wijst naar een toekomst van waardig samenleven, in gerechtigheid, medemenselijkheid en waarheid. Onder ons zijn mensen die dat uitstralen. Hardnekkig volharden zij in naastenliefde. In de pijn van een geschonden wereld voelen wij de kracht van hun voorbeeld. Hun inzet voor recht en vrede vertolkt de boodschap van Kerstmis. In dat feest van licht en leven komt God ons mensen nabij.</p>	
	<p>Wij leven in een verwarrende tijd, vol onvrede en onbestemde angstgevoelens. De samenleving lijkt te verloederen. Losgeslagen van oude ankers blijkt onze maatschappij niet goed bij machte om te gaan met het opbreken van vertrouwde zekerheden.</p> <p><i>Onze maatschappij met haar verscheidenheid in cultuur vraagt geduld en creativiteit bij het zoeken naar nieuwe vormen van sámen leven. Tussen verschillende religies en overtuigingen en tussen uiteenlopende leefgewoonten en verhoudingen moeten we bruggen slaan.</i></p>	Identiteitsargument
2004	<p>Door de eeuwen heen is in ons land een evenwicht tot stand gekomen tussen vrijheden en verantwoordelijkheden en tussen rechten en plichten. Deze uitgangspunten hebben altijd houvast gegeven en ruimte geboden om met tegenstellingen om te gaan. Hierbij gaat het niet alleen om de wijze waarop mensen elkaar bejegenen, maar ook om de waarden van waaruit zij dat doen.</p>	Identiteitsargument

2006	<p>'Vrij en onverveerd' luidde in de oorlog de zinspreuk. Woorden zijn een wapen tegen onderdrukking en tirannie. In verwoording van geestelijke en politieke vrijheid vinden mensen weerbaarheid. Aan de basis van elke democratie ligt dan ook de vrijheid van meningsuiting als eenieders goed recht.</p> <p>Dit betekent ruimte voor een eigen geluid waarmee uiting mag worden gegeven aan traditie en identiteit, aan opvattingen, overtuiging en geloof. In de loop der tijden is die vrijheid bevochten. In onze dagen krijgen burgers daarvoor veel ruimte - en dat moet ook. Maar wie van die ruimte gebruikmaakt, moet wel beseffen dat anderen dezelfde rechten hebben.</p>	Identiteitsargument
2007	<p>Gelukkig is hier in de loop der eeuwen veel tot stand gebracht. Het fundament van ons staatsbestel heeft vorm gekregen in democratie en is vastgelegd in recht. Onze democratische traditie houdt meer in dan alleen aanvaarding van de macht van de meerderheid; het gaat ook om respect voor minderheden. De geschiedenis heeft ons geleerd dat tolerantie een basis biedt om spanningen te boven te komen en conflicten te overwinnen. Die kostbare verworvenheid maakt deel uit van ons culturele erfgoed en blijft een bron van kracht.</p>	Identiteitsargument
2012	<p>Onze Grondwet geeft burgers gelijke rechten, maar vraagt ons ook anderen als gelijkwaardig te aanvaarden en te respecteren. Door de eeuwen heen putte onze maatschappij kracht</p>	Identiteitsargument

	uit de aanwezigheid van mensen met verschillende culturele en levensbeschouwelijke achtergrond. Verdraagzaamheid heeft ons land sterk gemaakt.	
	De aarde heeft God aan mensen gegeven en de mensen gaf hij aan elkaar. De opdracht is anderen te aanvaarden als naasten die zijn zoals wij.	Bijbels argument

Het eerste dat uit deze tabel kan worden afgeleid, is dat Beatrix bijna altijd een identiteitsargument gebruikt bij de topen over immigratie. Slechts in één toespraak doet ze dit niet: in 1987. In dat jaar roept zij op tot het binnenlaten van mensen in nood die aan onze deur kloppen. Hierbij haalt zij het kerstverhaal aan om te beargumenteren dat wij daarom ook mensen moeten opnemen:

“Het kerstverhaal confronteert ons met mensen voor wie geen plaats is, mensen op de vlucht, daklozen, hongerigen, met het vele lijden dat er ook vandaag is.”

Dit is de enige toespraak waarin de immigratietoep gepaard gaat met alleen Bijbelse argumentatie. Zij gebruikt in nog drie andere toespraken Bijbelse argumentatie, maar dit doet zij in combinatie met identiteitsargumentatie. Het gaat om de jaren 1992, 2002 en 2012.

Ook gebruikt zij de argumentatie om haar punt te ondersteunen: telkens wanneer ze deze argumentatie gebruikt, koppelt ze het aan ‘de lange traditie’ van tolerantie en verdraagzaamheid die wij als Nederlanders hebben, aan het ontstaan van de samenleving en maatschappij en aan voorbeelden uit het verleden. Volgens koningin Beatrix heeft Nederland een lange traditie van verdraagzaamheid en tolerantie. Aanvaarding, respect en erkenning is volgens haar het fundament van onze democratie en de grondslag van ons samenleven. Wij hebben dit al eeuwen op deze manier gedaan, stelt zij, en wij moeten dit ook blijven doen: anders wordt de samenleving onleefbaar. Bovendien is dit niet alleen een eeuwenoude traditie die we moeten blijven uitvoeren en een boodschap van het staatshoofd aan haar volk: het is zelfs een boodschap van god. De notie van naastenliefde,

de confrontaties met het lijden van anderen- dit is allemaal afkomstig uit de verhalen uit de Bijbel en zou dus inspiratie moeten bieden aan de Nederlander en de Nederlandse samenleving (die gestoeld is op Christelijke normen en waarden).

5.6 IMMIGRATIETOPEN VAN BEATRIX DOOR DE JAREN HEEN

Er zijn verschillende ontwikkelingen te zien in de manier waarop immigratie aan bod komt in de kersttoespraken van koningin Beatrix. Naarmate immigratie een belangrijker onderwerp wordt in het maatschappelijk debat, komt dit ook meer terug in Beatrix' toespraken.

Tot 1990 is immigratie nog geen groot thema in het publieke discours. In deze periode komt dit dan ook het minst aan bod in de toespraken van Beatrix: slechts 2 keer, en beide keren impliciet. Bovendien worden de topen hier gekoppeld aan de waarden van tolerantie en respect voor de ander, die volgens Beatrix belangrijke waarden zijn van de Nederlandse identiteit.

Vanaf 1990 komt het thema immigratie duidelijker aan bod. In de periode van 1990 tot 1999 komt immigratie niet zozeer vaker voor in de toespraken dan in de tien jaar ervoor, in 3 toespraken, maar wel explicieter. Het is goed denkbaar dat dit te maken heeft met het verschijnen van 'The Satanic Verses' van Salman Rushdie en de ophef die dit in de maatschappij losmaakte. Beatrix hekelt de haat en negatieve gevoelens ten opzichte van mensen met een andere achtergrond en stelt dat zij geholpen moeten worden. Wederom haalt zij hierbij de kernwaarden voor een leefbare samenleving aan: verdraagzaamheid, saamhorigheid en tolerantie.

In de laatste jaren van Beatrix' regeerperiode is immigratie een regelmatig terugkerend thema in de kersttoespraken. Vanaf 2000 is dit dan ook een *hot topic* in het maatschappelijk debat. Met de aanslagen op het World Trade Center in New York in 2001 en de opkomst en populariteit van politici als Pim Fortuyn en Geert Wilders, is dit geen verrassing. In 6 van de toespraken in deze periode spreekt zij over immigratie, mensen met een andere achtergrond en andersdenkenden. Wederom roept zij op tot tolerantie en verdraagzaamheid, en stelt zij dat de Nederlandse maatschappij en identiteit is gevormd door samenleven en samenwerken met verschillende groeperingen en culturen.

In geen van deze 11 toespraken spreekt zij mensen met een andere achtergrond direct aan. Zij spreekt alleen tegen de Nederlandse bevolking en roept hen op anderen te accepteren. Tweemaal waarschuwt zij wel dat men zich aan moet passen, maar dit doet zij algemeen, waardoor dit op zowel mensen met een migratieachtergrond als de Nederlandse bevolking van toepassing kan zijn. In 6 van de 11 toespraken spreekt zij expliciet over immigranten. In 5 toespraken verwijst ze hier impliciet naar.

Deze bevindingen worden in het volgende hoofdstuk vergeleken met die uit het onderzoek van Kjeldsen (2019).

6. VERGELIJKING VAN RESULTATEN MET SCANDINAVISCH MONARCHEN

In dit hoofdstuk worden de resultaten van het onderzoek van Kjeldsen (2019) naast die van het huidige onderzoek gelegd. Allereerst wordt er door middel van een tabel inzichtelijk gemaakt hoe vaak en in welke jaren topen over immigratie in de toespraken van de vier monarchen terugkomen. Daarna volgt een schematische weergave van de daadwerkelijk gebruikte topen, oftewel de manier waarop er over immigratie gepraat werd.

6.1 KWANTITATIEVE ANALYSE VAN DE TOESPRAKEN

Hoe vaak komen topen over immigratie voor in de toespraken van de vier monarchen, in welke jaren is dit en zijn er opvallende verschillen? Tabel 5.1 geeft een overzicht van de resultaten waarmee deze vragen kunnen worden beantwoord.

Tabel 6.1 geeft de periode van 1980-2012 weer. Het onderzoek en de resultaten van Kjeldsen (2019) beslaan de periode 1972-2017, maar in verband met de overzichtelijkheid en de focus van dit onderzoek, wordt alleen de periode waarin koningin Beatrix haar kersttoespraken hier getoond. Het gehele schema, inclusief de periodes voor en na Beatrix' regeerperiode, is te zien in bijlage 3.

De tabel is als volgt te lezen: per land wordt gekenmerkt wanneer een toespraak topen over immigratie bevat (+), wanneer dit niet het geval is (--) en wanneer er voor dat jaar een toespraak ontbreekt (x). Zo is bijvoorbeeld bij Zweden te zien dat er in 1987 topen

over immigratie voorkwamen in de kersttoespraak, dat dit in 1988 niet het geval was en dat de toespraak van 1989 ontbreekt.

Tabel 6.1 Overzicht van topen over immigratie in de kersttoespraken van de Deense, Noorse, Zweedse en Nederlandse monarchen.

	Denemarken	Noorwegen	Zweden	Nederland
1980	+	--	X	--
1981	+	--	X	--
1982	+	+	--	--
1983	+	--	X	+
1984	+	--	X	--
1985	--	--	--	--
1986	--	--	X	--
1987	--	--	+	+
1988	--	--	--	--
1989	--	--	X	--
1990	--	--	--	--
1991	--	--	X	--
1992	+	--	+	+
1993	+	--	+	+
1994	--	--	+	--
1995	--	--	+	+
1996	--	--	--	--
1997	--	--	--	--
1998	--	+	+	--
1999	--	--	+	--
2000	--	--	--	--
2001	+	--	--	+

2002	--	+	+	+
2003	--	+	--	--
2004	--	--	--	+
2005	--	--	--	--
2006	+	+	+	+
2007	+	+	+	+
2008	--	+	+	--
2009	--	+	--	--
2010	--	+	--	--
2011	--	+	--	--
2012	--	+	--	+

In de periode van 1980 – 2012 zijn er slechts twee jaren waarin alle vier de monarchen topen over immigratie in hun toespraken gebruiken: dit is in 2006 en 2007. Daar tegenover staan de zeven jaren waarin immigratie bij geen van de vier monarchen aan bod komt: 1985, 1988, 1990, 1996, 1997, 2000 en 2005. Na 2005 komt immigratie ten minste bij één van de monarchen ter sprake, en in 2006 en 2007 zelfs bij alle vier. Hierbij moet de kanttekening worden gemaakt dat er enkele toespraken van Zweden ontbraken. Daarom zijn de resultaten van Zweden mogelijk niet geheel accuraat.

In 1992 en 1993 komt immigratie in de toespraken van drie van de vier monarchen aan bod, maar niet in Noorwegen. In 2002 is dit het geval voor Denemarken. Er is geen enkel jaar waarin de Scandinavische monarchen het wel over immigratie hebben, maar Beatrix niet. In 2004 is Beatrix de enige monarch waarbij immigratie wel aan bod komt. Dit zou samen kunnen hangen met de moord op Theo van Gogh.

Denemarken en Noorwegen hebben in totaal 46 toespraken gehouden, waarvan Denemarken 13 keer immigratietopen gebruikte en Noorwegen dit 17 keer deed. Van Zweden werden 35 toespraken teruggevonden, waarvan in 13 immigratie aan bod kwam. In Nederland kwamen in 11 van de 33 kersttoespraken immigratietopen voor. In tabel 5.2 is te zien welk percentage van de toespraken per land topen over immigratie bevatten.

Tabel 6.2 Percentage immigratietopen in de kersttoespraken van 1972-2017

	Denemarken	Noorwegen	Zweden	Nederland
Totaalaantal toespraken	46	46	35	33
Aantal toespraken met immigratietopen	13	17	13	11
Percentage	28,3%	37%	37,1%	33,3%

Deze percentages beslaan alle toespraken die zijn onderzocht, van 1972 tot en met 2017. Hier is te zien dat Zweden procentueel het meeste gebruik maakt van immigratietopen, en Denemarken het minste. Echter, koningin Beatrix hield haar toespraken in de periode van 1980 tot en met 2012. Voor een meer accurate vergelijking, geeft tabel 5.3 een overzicht van de percentages in die specifieke periode.

Tabel 6.3 Percentage immigratietopen in de kersttoespraken van 1980-2012

	Denemarken	Noorwegen	Zweden	Nederland
Totaalaantal toespraken	33	33	27	33
Aantal toespraken met immigratietopen	10	11	11	11
Percentage	30,3%	33,3%	40,8%	33,3%

Als we de percentages van deze tabel met de resultaten van de vorige tabel vergelijken, vallen er verschillende zaken op: ten eerste is het percentage van immigratietopen in de kersttoespraken van Zweden met 3,7% relatief hard gestegen. Het aantal toespraken waarin immigratietopen worden gebruikt, daalt voor Noorwegen juist wanneer we de periode tot 33 jaar beperken: van 37% naar 33,3%. Dit is een verschil van 7,5% tussen Noorwegen en Zweden en dat is opvallend, omdat zij procentueel het dichtst bij elkaar

liggen wanneer het gaat om het totaal aantal van de toespraken (allebei rond de 37%, zie tabel 6.3). Denemarken stijgt naar 30,3%.

De verschillen tussen de landen worden kleiner naarmate de tijdsperiode kleiner is. Gelet op het totaal, verschilde Nederland met ongeveer 4 á 5% van de andere landen: 5% meer dan Denemarken en 4% minder dan Noorwegen en Zweden. Van 1980 tot 2012 liggen deze percentages dicht bij elkaar: Nederland verschilt slechts 3% van Denemarken en heeft hetzelfde percentage als Noorwegen. De enige uitzondering is Zweden, die 7,5% meer toespraken met immigratie heeft dan Nederland en Noorwegen.

Tabel 6.4 bevat de topen die per jaar door de verschillende monarchen gebruikt zijn. Dit overzicht is van de periode 1980-2012.

Tabel 6.4 Immigratietopen in de kersttoespraken van de monarchen van Denemarken, Noorwegen, Zweden en Nederland.

	Denemarken	Noorwegen	Zweden	Nederland
1980	Veel mensen gekomen. Helpen DK te begrijpen zodat ze zich kunnen aanpassen	-	X	-
1981	-	-	X	-
1982	Help mensen die anders zijn. Immigranten hebben het moeilijker.	“Ik bedoel AL mijn landgenoten”	-	-
1983	Klein land met duidelijke identiteit, nieuwkomers eigen identiteit laten behouden	-	X	Angst voor ander doet vluchten in afzondering van eigen groep; traditie van tolerantie, respect voor medemens en gelijkwaardigheid

1984	Gastarbeiders worden onthaald met naar commentaar. Dat is niet goed van ons.	-	X	-
1985	-	-	-	-
1986	-	-	X	-
1987	-	-	Veel mensen zijn vluchtelingen. Andere. Landen zijn streng. Zweden moet een ruimhartig vluchtelingenbeleid volgen	Tegen niemand mogen we zeggen dat er geen plaats is, geen mens mogen we buiten laten staan
1988	-	-	-	-
1989	-	-	X	-
1990	-	-	-	-
1991	-	-	X	-
1992	Kennis van Deense tradities en roots voorkomt xenofobie	-	We moeten ons deel van de vluchtelingen nemen. Xenofobie en racisme groeit. Vluchtelingen voelen zich bedreigd en dat is niet acceptabel in Zweden	Naast onszelf moeten we ook de ander aanvaarden, erkennen en respecteren. Verdraagzaamheid is in vrede leven.
1993	Kennis Deense tradities en roots voorkomt xenofobie	-	Economie is slecht, maar we moeten onze grenzen niet sluiten. Is een voorrecht om	Mensen kloppen bij ons aan vanuit andere landen, we kunnen ons niet afwenden. Waarden van

			vluchtelingen op te kunnen nemen.	openheid en begrip, verdraagzaam- en saamhorigheid.
1994	-	-	Velen, ook vluchtelingen, zijn bezorgd om de toekomst	-
1995	-	-	Onze "Zweedsheid" moet onze nieuwe burgers niet weren. Diversiteit leidt tot ontwikkeling. We zijn met 1,2 milj. Gegroeid, 150 jaar geleden verliet hetzelfde aantal Zweden	Angst en onzekerheid kunnen leiden tot vijandelijkheid tegenover 'anderen'. Verschillen moeten erkend en aanvaard worden.
1996	-	-	-	-
1997	-	-	-	-
1998	-	Integratie en culturele verschillen kunnen moeilijk zijn. Lof voor vrijwilligers.	Vreselijke brand in Göteborg. Doden van 4 continenten en veel religies. We moeten manieren vinden om samen te leven in multicultureel Zweden.	-
1999	-	-	Lof voor mensen die racisme en Nazisme bevechten. We moeten walging tonen voor degenen die deze	-

			gewelddadige misdaden plegen.	
2000	-	-	-	-
2001	Denen moeten immigranten begrijpen	-	-	“Tot de beginselen van onze democratie behoren in ieder geval erkenning van verscheidenheid in levensovertuiging en respect voor geloof van een ieder. Dit verlangt een open oog voor de opvattingen en eigen cultuur van anderen.”
2002	-	We zijn een multiculturele samenleving, moeten elkaar waarderen en respecteren.	We zijn een multiculturele samenleving. Zweden is resultaat van culturele input.	We kunnen beledigen en discrimineren niet gedogen, verschil in etnische afkomst aanvaarden, zoeken naar tolerantie vanuit grondbeginselen
2003	-	We zijn een multiculturele samenleving, moeten elkaar waarderen en respecteren.	-	-

2004	-	-	-	De ander zullen wij steeds als mens moeten blijven zien en als medeburger vasthouden.
2005	-	-	-	-
2006	Immigranten moeten meer verantwoordelijkheid nemen	We zijn een multiculturele samenleving, moeten de nieuwen met respect en degelijkheid aangaan	Aan immigranten: "ik wil dat jullie je welkom voelen". Er zijn spanningen. We hebben rolmodellen nodig. Goede mensen in buitensteden leren respect en tolerantie.	In innerlijk domein moeten we elkaar in waarden laten, maar betekent niet een vrijblijvend gedogen van andersdenkenden. Zoektocht naar open en verdraagzame samenleving.
2007	Meer verantwoordelijkheid voor immigranten	Xenofobie en alledaags racisme bestaat. We moeten niet alleen wetten veranderen, maar ook gedachten.	Koningin & ik bezochten "probleemgebied". De jongeren daar gaven ons hoop. Culturen mixen en Zweden ontwikkelen door immigratie.	Conflicten niet aanwakkeren, aandacht en begrip voor angst en onvrede bij mensen uit andere tradities en overtuigingen.
2008	-	Mensen worden gediscrimineerd om huidskleur. Lof voor jongeren die multiculturele als normaal zien	We moeten mensen die immigratiewerk doen steunen. Belangrijk om respect tussen culturen te creëren.	-

2009	-	Diversiteit is goed, maar we moeten niet alles dat nieuw is accepteren. Vertrouwen hebben in onze eigen basis.	-	-
2010	-	Immigranten kunnen zich klein voelen. We moeten ze helpen en multiculturele competentie van ons lang waarderen.	-	-
2011	-	Lof voor "theetijd" campagne. We moeten verschillen begrijpen en diversiteit waarderen.	-	-
2012	-	Wereld is globaal. We moeten integratie opnieuw bedenken. Verschillende culturen kunnen zij aan zij leven. We moeten	-	Door eeuwen heen putte onze maatschappij kracht uit multiculturele samenleving. Anderen als gelijkwaardigen aanvaarden en respecteren.

		verschillen tolereren.		
--	--	---------------------------	--	--

6.2 OVEREENKOMSTEN EN VERSCHILLEN TUSSEN DE MONARCHEN

De resultaten van Nederland zijn vergeleken met Zweden, Denemarken, Noorwegen en Nederland in dezelfde periode van 33 jaar. Nederland deelt de tweede plaats met Noorwegen wat betreft het aantal keer dat het thema immigratie wordt genoemd in kersttoespraken. Beide landen gaan in één op de drie van hun toespraken in op immigratie. Het verschil is echter dat Noorwegen zeer expliciet en inclusief is wanneer het over immigratie en immigranten gaat. De immigranten worden door de koning ook ‘Noren’ genoemd. Beatrix heeft het altijd over ‘de ander’. De vorstin van Denemarken spreekt immigranten ook aan als ‘de ander’. Een mogelijke keuze hiervoor zou kunnen zijn om verwarring te voorkomen. Ondanks dat het gebruiken van hetzelfde woord voor zowel de inwoners als de immigranten gelijkheid benadrukt, zou het Nederlandse publiek dit op de verkeerde manier kunnen interpreteren.

Opvallend genoeg komen de meeste waarden die de monarchen aanhalen echter met elkaar overeen. Alle vorsten en vorstinnen hebben het over een ‘multiculturele samenleving’, zijn tegen discriminatie en gebruiken de waarde ‘tolerantie’ herhaaldelijk in hun toespraken. Allen gaan ze in op het belang van de multiculturele samenleving door de eeuwen heen, en op hoe dit de nationale identiteit heeft gevormd. Aldus de betreffende vorst(in), is Denemarken een “rooted nation”, Noorwegen een “rights nation” en Zweden een “immigrant nation”. Nederland is, volgens koningin Beatrix, een “tolerance nation” – een natie van tolerantie en verdraagzaamheid. De multiculturele geschiedenis wordt dus voor alle vorsten en vorstinnen gebruikt om het samenleven met immigranten af te beelden als iets dan niet nieuw is, maar iets dat altijd al heeft plaatsgevonden.

7. CONCLUSIE

Met de resultaten die uit de analyses van de kersttoespraken van koningin Beatrix zijn gekomen, kan de onderzoeksvraag die in hoofdstuk 3 is geformuleerd beantwoord worden. Deze onderzoeksvraag luidde als volgt:

Hoe gaat koningin Beatrix in haar kersttoespraken van 1980-2013 in retorisch-topisch opzicht om met de vraagstukken over immigratie en de multiculturele samenleving en hoe verhoudt dit zich tot de manieren waarop de Deense, Noorse en Zweedse monarchen hiermee omgaan?

Aan de hand van beantwoording van de deelvragen, wordt aan het eind van dit hoofdstuk een duidelijk antwoord op de hoofdvraag geformuleerd.

De topen over immigratie zijn nauw verbonden met hoe de *nationale identiteit* wordt geconstrueerd. Er is hier een verschil tussen hoe de natie Nederland en de Nederlandse bevolking wordt geconstrueerd, en hoe immigranten worden geconstrueerd. In deze identificatieprocessen speelt narrativiteit een belangrijke rol (Wertsch, 2004). Volgens James Wertsch (2004) heeft elke vorm van historisch besef een narratieve structuur. Hiermee bedoelt hij structuren zoals in verhalen, mythen en overleveringen. Deze oude verhalen geven mensen geleidelijk aan een beeld van de gemeenschap waarvan zij uitmaken en waaraan zij hun identiteit aan ontlenen, zo stelt hij in de bundel *Theorizing Historical Consciousness* van Peter Seixas (2004).

Beatrix maakt hier duidelijk onderscheid: in elk van de 11 toespraken worden immigranten tegenover Nederlanders gezet. Ze worden aangeduid met termen als: 'andersdenkenden', hulpbehoevenden, mensen met verschillende achtergronden - maar geen enkele keer worden immigranten benoemd als 'Nederlanders' of het 'Nederlandse volk'. Nederlanders worden neergezet als degenen die hulp aanbieden, als personen die open zouden moeten staan voor de andere culturen en deze zouden moeten tolereren om de samenleving leefbaar te houden. Nederland heeft per slot van rekening een lange traditie van tolerantie en verdraagzaamheid. De basis van de samenleving is gebaseerd op die multiculturaliteit, de kracht van onze maatschappij is dat men door de eeuwen heen samen heeft geleefd met verschillende culturele groepen in Nederland. Bovendien, heeft Nederland een sterke rechtstaat waarin iedereen gelijk is, dat geldt ook voor

immigranten. Tot slot is onze samenleving gedeeltelijk gebaseerd op Christelijke waarden, waarbij het tolereren van anderen voor enkelen wordt gezien als een opdracht of boodschap van God. Achter de constructie van de nationale identiteit en 'de immigrant' door Beatrix, schuilt een duidelijk gevoel van tolerantie. Met name in de eerste paar toespraken wordt er een beeld geschetst van het Nederlandse volk als een redder van de hulpbehoevende immigrant: het is bijna zoals de Bijbel ons voorschrijft.

Koningin Beatrix gebruikt historische waarden uit de Nederlandse geschiedenis om de nationale identiteit te vormen. Dit doet de koningin door zowel de verdraagzaamheid van het Nederlandse volk te accentueren en door Bijbelse noties aan te halen. Bijbelse noties als naastenliefde en de confrontaties met het lijden van anderen worden aangehaald om hiermee een basis te vormen voor het creëren van inclusiviteit en verdraagzaamheid. Volgens James Wertsch (2004) heeft elke vorm van historisch besef een narratieve structuur. Dit zijn structuren zoals in verhalen, mythen en overleveringen. Deze oude verhalen geven mensen geleidelijk aan een beeld van de gemeenschap waarvan zij uitmaken en waaraan zij hun identiteit aan ontleen, zo stelt hij in de bundel *Theorizing Historical Consciousness* van Peter Seixas (2004). Doordat Beatrix historische elementen uitlicht, wordt het gevoel van gemeenschap dan ook benadrukt en vind er identiteitsvorming plaats.

Wanneer we nu verder ingaan op de toespraken met het thema immigratie, is geen enkele van de 33 kersttoespraken die Beatrix hield volledig aan het onderwerp immigratie gewijd. De immigratietopen zaten veelal als boodschappen verweven binnen de overkoepelende thema's. In 11 van de in totaal 33 toespraken was dit het geval: in de jaren 1983, 1987, 1992, 1993, 1995, 2001, 2002, 2004, 2006, 2007 en 2012. In de laatste 10 jaar van haar regeerperiode komt immigratie veel vaker terug in de toespraken. Dit heeft alles te maken met de migratiecrisis, die in de periode 2007-2011 op gang kwam, en de verandering van toon in het publieke debat over immigratie. Deze toon is tot op heden veelal negatief. Bovendien zijn op mondiaal niveau veel grote gebeurtenissen geweest die de tegenstellingen tussen verschillende culturen hebben vergroot en de negatieve toon hebben versterkt. Dit waren bijvoorbeeld gebeurtenissen als de aanslag op de Twin Towers in New York in 2001 en de moord op Theo van Gogh in 2004. Dit impliceert dat koningin Beatrix de actualiteiten en de invloed hiervan op Nederland en de rest van de

wereld volgt, de negatieve ondertoon t.a.v. immigranten heeft geconstateerd en het thema immigratie wil uitlichten in haar toespraken.

Vervolgens kunnen er conclusies worden getrokken over het soort topen en uitdrukkingen die koningin Beatrix in haar toespraken gebruikt. In de periode van 1980 tot 1989 komt het thema slechts 2 keer aan bod, omkleed door indirect taalgebruik. De volgende topen en uitdrukkingen worden in deze periode gebruikt: 'verdraagzaamheid is het fundament van onze samenleving', volgens Beatrix, in 'een land met een lange traditie van tolerantie'. Wij 'mogen geen mens buiten laten staan' en 'angst voor de ander doet vluchten in afzondering van de eigen groep'. De waarden die in deze periode worden geprezen zijn die van 'tolerantie' en 'respect voor de ander'. Deze waarden worden wel gezien als belangrijke waarden van de Nederlandse identiteit. Het lijkt erop dat de koningin aan het begin van haar regeerperiode nog niet al te veel wil raken aan dit politiek gevoelige onderwerp, maar het toch wil hebben genoemd.

In de jaren '90 komt immigratie 3 keer aan bod, maar gebeurt dit wel explicieter. Dit is niet toevallig: met de vertaling van de geschriften van Salman Rushdie laait het debat over immigratie op. Koningin Beatrix probeert het veelal negatieve maatschappelijk geluid te temperen door in te gaan op hedendaagse belangrijke waarden binnen de maatschappij. Wederom wordt tolerantie gezien als één van de kernwaarden voor een leefbare samenleving, maar deze keer wordt dit aangevuld met de waarde 'saamhorigheid'. Er worden verschillende topen aangehaald: 'iedereen is geschapen naar het beeld van God, dus we moeten iedereen aanvaarden, erkennen en respecteren'. Deze maatstaven voor menselijk handelen 'houden de samenleving bijeen', en 'we moeten mensen in nood helpen'. Volgens Beatrix heeft Nederland ook een traditie waarin we van elkaar leren en leren dat verschillen erkend en aanvaard moeten worden.

Vanaf het jaar 2000 is immigratie een hoogfrequent, terugkerend onderwerp: het wordt genoemd in 6 toespraken in deze periode (die duurt tot en met 2012). Er worden dan ook veel verschillende topen en uitdrukkingen gebruikt, maar deze topen en uitdrukkingen hebben duidelijk gemeenschappelijke kenmerken. Zo ligt de nadruk op het 'erkennen van verschil, respect voor elkaar en elkaars geloof en open staan voor de opvattingen en cultuur van anderen'. Koningin Beatrix gebruikt hiervoor deliberatieve retorica, waarbij het Nederlandse volk wordt aangespoord een bepaalde actie te ondernemen (Vatnoey,

2015). Enkele topen zijn bijvoorbeeld: “Er is sprake van verwarring tussen interpretaties binnen de huidige maatschappij, maar we moeten bruggen slaan en elkaar vasthouden om een sterke samenleving te creëren en behouden”; “De kracht van de waarden ligt in het accepteren van andere achtergronden en culturen, dat heeft ons land en onze maatschappij door de eeuwen heen sterk gemaakt”. Ook in deze periode staan de belangrijke waarden verdraagzaamheid en tolerantie voorop, maar komen daar nog de waarden van ‘grondrechten’ en ‘vrijheid van meningsuiting’ bij. Hierop berust onze maatschappij, volgens Beatrix.

In deze laatste regeerperiode van Beatrix is het maatschappelijk debat over immigratie op een hoogtepunt. Verschillende groeperingen staan tegenover elkaar en populistische politici, die zich over het algemeen afzetten tegen immigratie en de Islam, bevinden zich voortdurend in het middelpunt van de aandacht. Het gevolg is dat er polarisering in de samenleving plaatsvindt. Koningin Beatrix lijkt met haar terugkerende boodschap van tolerantie en verdraagzaamheid hier tegenin te willen gaan. Door de Nederlanders eraan te herinneren dat verdraagzaamheid tot de traditie van Nederland behoort, lijkt zij een extra signaal te geven aan de populistische politici en hun aanhangers: zij hechten namelijk veel waarde aan de historie van Nederland. Dat fundamentele rechten, zoals de vrijheid van meningsuiting, expliciet worden genoemd, kan gezien worden als een waarschuwing van Beatrix. Verschillen bestaan nu eenmaal, maar we zijn een rechtsstaat waarvan iedereen onderdeel is. Wij zullen ons dus aan de wetten hiervan moeten houden, en een ander zijn of haar rechten niet afnemen.

8. DISCUSSIE

Na bestudering van Kjeldsens werk (2019) had ik gehoopt dat de toepassing van zijn methode tot een eenduidige conclusie had geleid. Dat is helaas niet het geval. Ondanks de toegankelijkheid van zijn methode, is het niet één-op-één te vertalen naar andere contexten. Voor Kjeldsens specifieke situatie bood zijn methode voldoende handvatten om een heldere conclusie te trekken. In mijn onderzoek is echter gebleken dat de methode Kjeldsen voor de Nederlandse context minder goed werkt. Zijn werk schoot tekort in

methodologisch opzicht: het bood te weinig mogelijkheden om een harde uitspraak te doen over de wijze waarop koningin Beatrix de Nederlandse identiteit definieert.

Desondanks zou ik de methode Kjeldsen (2019) in bepaalde gevallen aanraden. Zijn werk biedt een nieuw perspectief op het epideictische genre en op de manier waarop topen in de praktijk onderzocht kunnen worden. Echter, om topen te definiëren en om een eenduidige conclusie te kunnen trekken over kersttoespraken in verschillende landen en maatschappelijke contexten schiet de methode nog tekort. Daarnaast is deze methode niet zomaar toe te passen op andere toespraken binnen het epideictische genre: zijn methode is toegespitst op eindejaarstoespraken en de betekenis die zij hebben. Daarnaast is Kjeldsens methode alleen toe te passen op toespraken van vorsten, vanwege hun bijzondere rol in de maatschappij, en bijvoorbeeld niet op toespraken van een premier. Er zijn natuurlijk ook staatshoofden met een apolitieke, niet-uitvoerende functie, zoals de president van Duitsland. Het is denkbaar dat de methode Kjeldsen (2019) wel van toepassing is op toespraken van deze staatshoofden. Verder onderzoek zou dit uit moeten wijzen.

Het bijzondere aan een retorisch-argumentatieve analyse als onderzoeksmethode is dat het nooit 100% te reproduceren is. Het gaat om interpretaties, er worden aannames gedaan en het blijft tot op zekere hoogte subjectief. Desondanks is het een waardevolle methode. Er is ook geen andere manier: argumenten zijn niet te meten in statistiek, beïnvloeding kan alleen met uitgebreid onderzoek met verschillende respondenten gedurende een lange tijd gemeten worden, en dan nog zou de context van invloed kunnen zijn op de resultaten.

Epideictische retorica wordt over het algemeen gezien als de minder spannende vorm van retorica; minder invloedrijk dan deliberatieve en judiciale retorica (Aristoteles, 2004). Desalniettemin is uit dit onderzoek gebleken dat epideictische retorica enorme politieke invloed uitoefenen. Door de theorieën over normen en waarden, de constructie van een nationale identiteit en de achtergrond van epideictische retorica met elkaar te verbinden, heb ik geobserveerd dat ook epideictische retorica vaak op een spanningsveld zit. Zeker wanneer het gaat om een maatschappelijk en politiek gevoelig onderwerp als immigratie, en wanneer het wordt uitgesproken door iemand met een beperkte maar toch een belangrijke voorbeeldfunctie, zoals de koningin. De vormende functie van epideictische

retorica is van groot belang om een gemeenschap een gevoel van “wij” te geven om te bepalen hoe zij omgaan met bepaalde maatschappelijke kwesties (Vatnoey, 2015). In dit onderzoek is dan ook constitutieve retorica geconstateerd, waarbij narratieven gemeenschappelijke identiteiten creëren, afwisselen en in stand houden (Vatnoey, 2015). Dit hangt nauw samen met het tweede functiepaaar dat Condit (1985) uiteen heeft gezet: het vormen en delen van een gemeenschap.

De staat dient de sociale identificatie van het publiek te verantwoorden. Dergelijke sociale identificaties zijn retorisch, volgens Charland (1987), aangezien zij “discursieve effecten zijn die menselijke samenwerking teweegbrengen” (p.133). Deze identificaties gaan logischerwijs vooraf aan overtuigingen (deliberaties). Door deliberatieve processen in acht te nemen en te analyseren hoe de kwesties en actoren retorisch geconstrueerd zijn, kan men een kijkje nemen in het retorische proces dat zowel de kwesties als het oordeel van de burgers kwalificeert.

De resultaten uit mijn onderzoek bleken toch veel overeenkomsten te vertonen met de resultaten van Kjeldsen (2019) op het gebied van frequentie. Wat Beatrix echter anders doet dan de Scandinavische monarchen, is dat zij immigranten nooit direct aanspreekt en meer gebruik maakt van Bijbelse argumenten door Bijbelse noties aan te halen en te refereren naar God. Deze aanhalingen dragen bij aan het verhaal dat Beatrix wil neerzetten, waarin verdraagzaamheid en inclusiviteit voorop staat.

Er zijn een aantal factoren die het vergelijkende deel van dit onderzoek hebben bemoeilijkt. Alle informatie die er tot de beschikking was over de kersttoespraken van de Scandinavische monarchen, was afkomstig uit het artikel (en een aanvullend document) van Jens Kjeldsen (2019). Ik had geen toespraken van die monarchen tot mijn beschikking, en zelfs als ik dat wel had, had het niet uitgemaakt: ik ben het Zweeds, Noors of Deens niet machtig. Het is dus nooit helemaal zeker wat de letterlijke woorden, uitdrukkingen en topen van de Scandinavische toespraken waren. Daarnaast was er voor dit onderzoek weinig kennis van de immigratiegeschiedenis van Scandinavië, alsook van de relevante maatschappelijke gebeurtenissen en maatschappelijke debatten over dit onderwerp in de andere landen. Om de vergelijking sterker te onderbouwen, zou vervolgonderzoek kunnen ingaan op de stijlverschillen tussen vorsten en vorstinnen in de geschiedenis van Zweden, Noorwegen en Nederland. Dit onderzoek richt zich slechts

op één vorstin: Beatrix. Ook de tijdsperiodes wierpen een zekere beperking op: de toespraken van de Scandinavische monarchen stamden al van de tijd voordat Beatrix koningin was. Naar verhouding heeft zij de minste toespraken gehouden - en in de kortste periode. Tot slot had een media-analyse niet misstaan. Gezien de rol van het publieke debat wat betreft dit onderwerp, hadden krantenartikelen meer informatie kunnen geven over de context. Per slot van rekening is de koningin niet de enige die de stem van het volk verwoordt; dit wordt ook in de media gedaan. Aan de hand van de meningen en reacties die over en op de kerstoespraken verschenen, had nog onderzocht kunnen worden of dit nog van invloed was op hoe Beatrix hier in het vervolg op in zou gaan.

Door meer onderzoeken te doen naar dit genre en het te vergelijken met andere Europese vorsten, kan er een definitie worden gegeven van het genre 'kersttoespraak'. We zien naast duidelijke verschillen ook flink wat overeenkomsten naar voren komen. Hoe meer we hiervan krijgen, hoe meer we het genre kunnen afbakenen. Tot slot wil ik pleiten voor onderzoek naar het gebruik van beeld bij dit soort toespraken. Zo doet koningin Beatrix het altijd vanuit een bepaalde setting, namelijk in het paleis, met kerstdecoratie als slingers en een kerstboom. Omgevingen en attributen kunnen namelijk de boodschap van de koningin accentueren. In dit geval benadrukt de kerstversiering het kerstthema, wat op zijn beurt het verhaal en de overtuigingskracht van Beatrix versterkt waarin het Bijbelse kerstfeest en waarden die te maken hebben met inclusiviteit worden gebruikt als basis voor verdraagzaamheid voor hulpbehoevende immigranten.

LITERATUURLIJST

Anderson, B. (1991). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Rev. ed.). Verso.

ANP. (2007). *RIJSWIJK - Geert Wilders vindt dat koningin Beatrix geen deel meer moet uitmaken van de regering en alleen nog ceremoniële taken moet krijgen*. Opgehaald van <https://www.nu.nl/algemeen/1368956/wilders-wil-beatrix-uit-regering.html>

Aristoteles. (2004). *The Art of Rhetoric* (Reprinted with updated Bibliography ed.). Penguin Random House.

Beale, W. H. (1978). Rhetorical performative discourse: A new theory of epideictic. *Philosophy & Rhetoric*, 11(4), 221–246. <https://www.jstor.org/stable/40236982>

Billig, M. (1995). *Banal Nationalism*. Thousand Oaks.

Catsiapis, H. (2017). The Queen's Christmas Messages. In P. Vernon (Red.), *Seeing Things: literature and the visual* (p. online). Presses Universitaires François-Rabelais.

Charland, M. (1987). Constitutive Rhetoric: The Case of the Peuple Québécois. *Quarterly Journal of Speech*, 73(2), 133–150. <https://doi.org/10.1080/00335638709383799>

Chase, J. R. (1961). The classical conception of epideictic. *Quarterly Journal of Speech*, 47(3), 293–300. <https://doi.org/10.1080/00335636109382490>

Chorus, J. (2013). *Beatrix* (1ste ed.). Atlas Contact.

Condit, C. M. (1985). The functions of epideictic: The Boston massacre orations as exemplar. *Communication Quarterly*, 33(4), 284–298. <https://doi.org/10.1080/01463378509369608>

Crowley, S., & Hawhee, D. (2004). *Ancient Rhetorics for Contemporary Students*. Pearson/Longman.

Eisinga, R. N., & Scheepers, P. L. H. (1989). *Etnocentrisme in Nederland*. Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen.

Epstein, A. L. (1978). *Ethos and Identity: Three Studies in Ethnicity*. Tavistock Publications.

Garssen, B. (2001). Argument Schemes. In F. H. van Eemeren (Red.), *Crucial Concepts in Argumentation Theory* (pp. 81–99). Amsterdam University Press.

Grever, M. (2006). Nationale identiteit en historisch besef. De risico's van een canon in de postmoderne samenleving. *Tijdschrift voor Geschiedenis*.
<https://www.researchgate.net/publication/281899896>

Het koninklijk huis. (2007). *Troonrede 2007*. Opgehaald van <https://www.koninklijkhuis.nl/documenten/toespraken/2007/09/18/troonrede-2007>

Hofstede, G. (1991). *Allemaal andersdenkenden. Omgaan met cultuurverschillen*. Contact.

Jennissen, R. P. W. (2013). De instroom van buitenlandse arbeiders en de migratiegeschiedenis van Nederland na 1945. *Justitiële Verkenningen*, 39(6), 9–31.
<https://search.proquest.com/openview/2aea376a1703ae4cb8983929393b5641/1?pq-origsite=gscholar&cbl=486548>

Joustra, A. (2013). *Alle 33 kersttoespraken*. Reed Business Education.

Kjeldsen, J. E. (2016). *Rhetoric as working through*. Norwegian Media Researchers Conference, Bergen.

Kjeldsen, J. E. (2019). Royal Interventions in the Public Discourse on Immigration: Rhetorical Topoi on Immigration in the New Year's Speeches of the Scandinavian Monarchs. *Javnost - The Public*, 26(2), 225–240. <https://doi.org/10.1080/13183222.2019.1587702>

Lorenz, C. (1987). *De constructie van het verleden*. Boom Lemma.

Lucassen, L., & Lucassen, J. (2015). The Strange Death of Dutch Tolerance: The Timing and Nature of the Pessimist Turn in the Dutch Migration Debate. *The Journal of Modern History*, 87(1), 72–101.
<https://doi.org/10.1086/681211>

Mead, G. H. (1934). *Mind, Self & Society*. Chicago University Press.

Ministerie van Algemene Zaken. (2018, 1 april). *Positie van het staatshoofd*. Rol van het staatshoofd | Het Koninklijk Huis. <https://www.koninklijkhuis.nl/onderwerpen/rol-van-het-staatshoofd/formele-positie>

Mintzel, A. (1997). *Multikulturelle Gesellschaften in Europa und Nordamerika*. Rothe.

Oravec, C. (1976). "Observation" in Aristotle's theory of epideictic. *Philosophy & Rhetoric*, 9(3), 162–174. <https://www.jstor.org/stable/40236982>

Peeters-Bijlsma, M. (2005). *Duitsers in Nederland. Een onderzoek naar de verandering van de nationale identiteit van Duitse immigranten in Nederland*. (Proefschrift). Tandem Felix.

Perelman, C., & Olbrechts-Tyteca, L. (1969). *The New Rhetoric. (La Nouvelle Rhétorique). A Treatise on Argumentation*. Amsterdam University Press.

Rosenfield, L. (1980). The practical celebration of epideictic. In E. E. White (Red.), *Rhetoric in Transition* (p. 131). Amsterdam University Press.

Seixas, P. C. (2004). *Theorizing Historical Consciousness*. Amsterdam University Press.

Sheard, C. M. (1996). The Public Value of Epideictic Rhetoric. *College English*, 58(7), 765–794. <https://doi.org/10.2307/378414>

van Baalen, C. C., Bos, A. S., Brouwer, J. W. L., van Griensven, P. G. T. W., Jong, R. D., & Ramakers, J. J. M. (2005). *Koningin Beatrix aan het woord. 25 jaar troonredes, officiële redevoeringen en kersttoespraken*. Den Haag: Sdu Uitgevers.

Van Basten, S. (2019). *De kersttoespraken van koningin Beatrix. Op een goudschaaltje gewogen* (Scriptie).

https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/68265/Masterscriptie%20De%20Kersttoespraken%20van%20koningin%20Beatrix%20Suzanne%20van%20Basten%201356909_definitief.pdf?sequence=1

Vatnoey, E. (2015a). Leaders' Response to Terrorism: The Role of Epideictic Rhetoric in Deliberative Democracies. *Journal of Public Deliberation*, 11(2), Art. 5. <https://doi.org/10.16997/jdd.235>

Vatnoey, E. (2015b). Leaders' Response to Terrorism: The Role of Epideictic Rhetoric in Deliberative Democracies. *Journal of Public Deliberation*, 11(2), Article 5. <https://doi.org/10.16997/jdd.235>

Vliegthart, R. (2007). Immigratie en integratie. Relaties tussen maatschappelijke ontwikkelingen, parlement, media en steun voor anti-immigratiepartijen in Nederland. *Tijdschrift voor Communicatiewetenschappen*, 35(4), 369–384. <https://doi.org/10.1347/tijd.35.4.369>

Wertsch, J. V. (2004). Specific narratives and schematic narrative templates. In P. C. Seixas (Red.), *Theorizing Historical Consciousness* (50ste ed., pp. 49–63). Amsterdam University Press.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1: MASTERDOCUMENT KERSTTOESPRAKEN

1983
ZONDAG 25 DECEMBER

Met Kerstmis is het alsof de tijd stilstaat. De dagelijkse zorgen zetten we even van ons af, wanneer wij het feest vieren van de geboorte van Christus.

Het Kerstfeest laat ons de wereld – die zo vaak donker lijkt – in een nieuw licht zien. In dat licht mogen wij elkaar zien, niet alleen hen die ons nabij zijn, maar ook degenen, die ver van ons afstaan – dwars door alle verschillen heen.

Daartoe zijn we niet altijd in staat. In het leven van alledag hebben mensen soms moeite elkaar te verdragen. In een tijd van materiële teruggang nemen de spanningen toe. Onze samenleving verhardt. Mensen kunnen elkaar negeren, afschrijven, opzijzetten, of nog erger.

Onverdraagzaamheid is in de wereld, dit afgelopen jaar, weer oorzaak geweest van vele conflicten. Ook in ons eigen land hebben zich schokkende gebeurtenissen voorgedaan, waarbij zelfs een kind slachtoffer werd.

Achter uitingen van intolerantie schuilt vaak angst: jeervaart de ander vooral als anders en daarmee als bron van dreiging. Maar wie bang is, draagt in wezen zelf het gevaar

in zich. Angst voor de ander doet ons vluchten in de afzondering van de eigen persoon, de eigen groep, de eigen cultuur. Mensen komen niet naast, maar tegenover elkaar te staan.

Verdraagzaamheid, fundament van ons menselijk samenleven, blijft steeds een grote opgave. Zelfs in een land met een lange traditie van tolerantie, moet de ruimte voor de ander en voor het anders zijn en denken, door elke generatie opnieuw worden veroverd.

Iedere tijd wordt geconfronteerd met eigen vormen van onverdraagzaamheid. Ook vandaag staan we weer voor de taak in onze samenleving gestalte te geven aan tolerantie en respect voor onze medemensen.

Verdraagzaamheid vereist niet dat we geen kritiek mogen hebben, elkaar allemaal aardig moeten vinden, of volledig begrijpen. Tolerantie vraagt openheid voor het onbekende en doorbreking van het isolement.

Waar de culturen elkaar ontmoeten, hoeft geen confrontatie te ontstaan. De ontmoeting van verschillende leef- en denkwerelden kan de gemeenschap als geheel verrijken.

Elk mens is even kostbaar, ongeacht afkomst, ras, geloof, maatschappelijke positie of nationaliteit. In die gelijkwaardigheid van mensen ligt de basis van een verdraagzame maatschappij.

Verdraagzaamheid houdt ook zorg in, meedragen van de last van de ander. Die zorg is vooral nodig voor degenen die aan de rand van de samenleving staan, die zich uitge-

schakeld voelen. Het is een eis van rechtvaardigheid dat de hele gemeenschap de zwakken draagt.

Kerstmis plaatst de opdracht tot verdraagzaamheid in een verder reikend licht. Jezus noemde de ander 'de naaste'. Die naaste is voorwerp van liefde.

Velen worstelen met het begrip 'naastenliefde' en vinden het moeilijk daaraan inhoud te geven. Onze taal kent het gezegde: 'Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doet dat ook aan een ander niet.' Jezus zei het positief: behandel de mensen zoals u door hen behandeld wilt worden.

Wij vragen respect voor onze overtuiging. Laten we dat respect dan ook aan anderen geven. Wij hebben als mens erkenning nodig en liefde. Laten we die dan ook aan anderen geven.

Van het verhaal dat met Kerstmis is begonnen, vormt liefde de kern. Daarover lezen we: 'De liefde is lankmoedig, zij kwetst niet, zij wordt niet verbitterd. Alles verdraagt zij.'

Kerstmis vraagt dat wij ons wapenen tegen onverdraagzaamheid, dat wij onbegrip trachten om te zetten in respect en isolement in openheid. Om de ander te kunnen aanvaarden, moeten we hem eerst zien.

In een deel van Afrika begroeten mensen elkaar met de woorden: 'Ik zie je!' Elkaar werkelijk zien, dat lijkt mij de opdracht – het uitzicht van Kerstmis.

Ik wens u gelukkige Kerstdagen toe.

1987
VRIJDAG 25 DECEMBER

In het donker van onze wereld schijnt het licht van Kerstmis; Christus is dat licht. Bijna tweeduizend jaar geleden werd hij geboren, in een vreemd land, zonder dak boven het hoofd, neergelegd in een voederbak voor dieren. Toch schijnt, juist daar, te midden van de armoede, het licht. Dat is het wonder van Kerstmis.

Het jaar dat nu ten einde loopt, stond in het teken van de daklozen. Hun leed is zo veelomvattend en zo schrijnend dat het ons voorstellingsvermogen te boven gaat. Toch heeft dit jaar bij velen de ogen hiervoor geopend.

Veruit de meeste daklozen leven in ontwikkelingslanden. Honderden miljoenen mensen daar hebben geen dak boven het hoofd, geen eigen plek waar ze beschutting kunnen vinden. Ook moeten tallozen wonen in krottenwijken in menonwaardige omstandigheden.

Daarnaast zijn er miljoenen kinderen die op straat zwerfen, zonder thuis en zonder enige vorm van geborgenheid. Hun aantal neemt toe, in vele steden, ook in het zogeheten rijke Westen. Zij zijn de kinderen van de rekening, de onbetaalde rekening van de verstedelijking: vereenzaming te midden van massa's mensen.

Ook in ons eigen land leven – ondanks alle voorzieningen – thuislozen. Verdwaald in de samenleving eindigen zij in een zwervend isolement.

Wat al deze mensen missen, is meer dan alleen een paar muren met een dak erboven. Daklozen zijn letterlijk en figuurlijk niet ‘onder dak’. Het ontbreekt hen aan veiligheid, verzorging en beschutting. Ze kennen geen gemeenschap, geborgenheid, samenleving. Zij missen het meedragen van de zorgen en lasten van huisgenoten, het delen van elkaars vreugde en verdriet. Wij mensen kunnen niet zonder een thuis.

De kern van het daklozenprobleem is armoede. De woonellende in vele steden in de derde wereld is daarvan een schrijnend bewijs. Armoede is onrecht. Armoede ontnemt mensen hun vrijheid. Daarom is dit een probleem van de hele maatschappij. Dakloos zijn, is onverdraaglijk en onaanvaardbaar. Tegen niemand mogen we zeggen dat er voor hem geen plaats is. Geen mens mogen we buiten laten staan. Wanneer mensen zelfs niet genoeg te eten hebben, geen schoon drinkwater, geen dak boven het hoofd, geen toegang tot onderwijs en gezondheidszorg, dan is dat niet alleen hun zaak, maar ook de onze.

Christus zei: ‘Waar iemand armoede lijdt en gebrek, geen huis heeft en geen kleren, daar ben ik het die lijdt. Wat u voor die mensen doet, doet u ook voor mij.’

Ook in de tijd van Jezus’ geboorte waren er mensen die anderen in de kou lieten staan. Voor Jozef en Maria was er

geen plaats in de herberg. Ze moesten overal aankloppen en vragen om een onderkomen voor de nacht. Ze ervoeren de pijn van het hulpeloos, het hulpbehoevend zijn.

Zo moeilijk als het soms is om te geven, zo pijnlijk kan het ook zijn te moeten ontvangen, afhankelijk te zijn. Als eenmaal die schroef wordt overwonnen en er toch om hulp wordt gevraagd, dan is niets zo vernederend als wanneer de deur wordt dichtgeslagen.

In het licht van Kerstmis leren we de kern begrijpen van solidariteit.

Een schrijver verhaalde eens de volgende belevenis:

‘Op ’t steile pad ontmoet ik een klein meisje.
Dat draagt haar broertje op haar smalle rug.
“Wel,” zeg ik, “kind, je draagt een zware last!”
Maar met verwondering kijkt het meisje op en
zegt een eenvoudig woord:
“Ik draag geen last, ik draag mijn kleine broer!”’

Het kerstverhaal confronteert ons met mensen voor wie geen plaats is, mensen op de vlucht, met daklozen, met hongerigen, met het vele lijden dat er ook vandaag is.

We weten dat het Kerstkind niet kwam voor macht en aanzien, maar juist om dicht te zijn bij allen die lijden en om ons mensen te bevrijden van angst en van alles wat ons kan vervreemden van God en van elkaar.

Kerstmis betekent een uitdaging opnieuw het gevecht aan te gaan met ons egoïsme, verder te kijken dan ons eigen

kleine wereldje, de nood van de ander te leren zien als onze eigen nood, en open te doen als aan onze deur wordt geklopt.

Ik wens u allen de bezieling van Kerstmis toe.

1992
VRIJDAG 25 DECEMBER

Vandaag schijnt het licht van Kerstmis in de donkerte van menselijke wreedheid en barbarij, niet alleen in verafgelegen landen, maar ook hier in Europa. Na de hoop en verwachting die volgden op het einde van onderdrukking en koude oorlog, overheersen nu verbijstering, vertwijfeling en afschuw. Hoe is het mogelijk dat mensen in vrijheid elkaar zoveel kwaad kunnen aandoen?

Ook zonder oorlogsgeweld is ons leven al zo kwetsbaar. Deze week werden we ons daarvan weer schrijnend bewust toen het verschrikkelijke ongeluk in Portugal zoveel mensen uit het bestaan wegrukte. Eerder troffen ons hier in Nederland de vernietigende gevolgen van een vliegramp, die bij alle ontzetting en verdriet ook de kracht van solidariteit en onderling respect toonde.

Ons intens medeleven gaat uit naar alle slachtoffers en nabestaanden. Wij worden ons door deze schokkende ervaringen des te meer bewust van het vreselijke lot van al diegenen – elders in de wereld – wier leven permanent ontwricht wordt door rampen die medemensen hun aandoen.

Waar mensen niet met vrijheid weten om te gaan, ontstaat

een voedingsbodem voor haat en geweld. Vrijheid betekent ook verantwoordelijkheid. Vrijheid geeft ruimte, maar die ruimte wordt mede bepaald door de aanspraken van anderen.

Voor uitingen van menselijke wreedheid en geweld, waar ook ter wereld, kunnen wij ons niet afsluiten; bij wat nu gebeurt in het vroegere Joegoslavië zijn wij eveneens betrokken. Een begrijpelijk verlangen naar identiteit verwordt tot eng nationalisme, een ontwrichtende kracht die gepaard gaat met blinde haat jegens vreemdelingen en allen die men niet tot de eigen groep rekent.

Het is ontstellend te ervaren dat in ons eigen werelddeel waar, in eeuwen van gezamenlijk lief en leed, een kostbaar gemeenschappelijk erfgoed is opgebouwd, zoveel in korte tijd kan worden geofferd aan etnische vijandschap en ongebreidelde gewelddadigheid.

In een verantwoord omgaan met democratie en de vrijheid die daarmee is gegeven, ligt een van de grootste uitdagingen van deze tijd. De problemen waarvoor de mensheid zich vandaag gesteld ziet, nopen tot een verdergaand beschavingsproces waarbij het algemeen belang wordt opgetild tot het niveau van de wereldgemeenschap. We kunnen niet zonder waarden van medemenselijkheid zoals het christendom en andere vormen van levensbeschouwing ons leren.

De geboorte van Jezus Christus, bijna tweeduizend jaar geleden, bracht niet alleen licht en hoop in het menselijk

bestaan, maar betekende ook de vorming van een gemeenschap die zich door bepaalde waarden wil laten leiden. Die gemeenschap is groter dan de kerk.

Bij alle misbruik van religie, ook in het christendom, blijft geloof een kracht die mensen motiveert boven hun eigenbelang uit te stijgen en te streven naar een rechtvaardige samenleving. De grondslag van onze beschaving is dat elk mensenleven telt; eenieder is immers geschapen naar het beeld van God. Naast onszelf moeten we ook de ander aanvaarden, erkennen en respecteren. In onverschilligheid voor het leed of de nood van de medemens en een houding van 'ieder voor zich' loopt de samenleving vast.

Niet onze hardheid, maar juist verdraagzaamheid maakt dat we in vrede kunnen leven. In liefde ligt de kern van het kerstverhaal. Maar hoe kunnen de waarden van Kerstmis een wereld bereiken die aan het Kerstkind zelf weinig boodschap heeft?

Het streven zelfstandig te zijn en voor zichzelf op te komen, heeft toenemende mondigheid en weerbaarheid gebracht. Maar de drang tot individuele vrijheid en persoonlijk succes rechtvaardigt geen zelfzucht. Individualisme vraagt toetsing aan waarden, want geen mens kan ongebonden leven. We blijven aangewezen op saamhorigheid en een gemeenschappelijk verantwoordelijkheidsbesef, dat steeds opnieuw bewust moet worden aangeleerd en onderhouden.

In deze tijden heerst echter onzekerheid en grote verlegenheid met het overbrengen van waarden van de ene

generatie op de andere. Dit geldt zowel in het gezin als in het onderwijs en andere maatschappelijke instellingen. Zo gemakkelijk als materiële behoeften kunnen worden aan-gepraat, zo moeilijk blijkt het de zin van diepere waarden in het leven door te geven.

Tegenwoordig wordt egoïsme gezien als de gewoonste zaak van de wereld. Als maatschappelijke kracht heeft het ons inderdaad materiële vooruitgang gebracht. Maar een samenleving die geen andere maatstaven kent voor men-selijk handelen dan eigenbelang, nut en economische doel-matigheid zal uiteenvallen.

De verleiding is groot terug te verlangen naar een tijd waarin mensen in hun gedrag meer rekening leken te hou-den met de belangen van anderen.

Maar die tijd had toch ook z'n bezwaren en keert bovendien niet terug. Het gaat dus niet om een poging tot 'restauratie' vanuit een gevoel van heimwee naar 'goeie ouwe tijden'. Wel moeten we de overgang zoeken naar een maatschappij met een nieuw gevoel voor normen en regels waaraan alge-meen wordt vastgehouden.

Respect voor opvattingen en gevoelens van anderen, geduld, wellevendheid, begrip en verantwoordelijkheid voor elkaar en mededogen met zwakken en misdeelden, zijn maatstaven voor menselijk handelen die een samen-leving bijeenhouden.

We leven nu in een tijd van bijna onbegrensde kennisover-dracht. Maar als het niet lukt nieuwe generaties te inspire-

ren tot gemeenschapszin en het brengen van offers terwille van anderen, dient dit alles tot niets.

Het overdragen van normen en waarden is echter veel moeilijker dan kennisoverdracht. Van de opvoedende generaties wordt gevraagd hun schroom af te leggen en jongeren op hun verantwoordelijkheden aan te spreken. Daarin zullen ze pas kunnen slagen als zij in hun persoonlijk handelen iets van hun overtuiging laten zien.

Aan eigenbelang als drijfveer of als kompas zijn grote gevaren verbonden. Meer dan ooit wordt de maatschappij bedreigd door egoïsme en kortzichtigheid. We zullen moeten leren het hier en nu in het licht te zien van een leefbare toekomst en daarnaar te handelen.

Gruwelijk scherp zien we vandaag hoe sterk de krachten zijn die mensen verdelen en tegen elkaar opzetten. Krachten die mensen kunnen verenigen zijn rechtvaardigheid, sociale bewogenheid en barmhartigheid. In het leven vanuit zulke waarden is Jezus, wiens geboorte wij vandaag gedenken, ons voorbeeld.

Ik wens u een gezegend Kerstfeest toe.

1993
ZATERDAG 25 DECEMBER

Vandaag vieren we Kerstmis, het feest van Gods licht in de donkerte van het menselijk bestaan. Het kerstverhaal vertelt van de geboorte van Jezus. Met zijn komst krijgt in onze samenleving de liefde een centrale plaats.

Dit licht van Kerstmis schijnt ook vandaag, in een onzekere tijd. Steeds snellere veranderingen plaatsen ons voor ingrijpende beslissingen en doen een appèl op onze persoonlijke verantwoordelijkheid.

Verandering is ook een uitdaging. Keuzen in ons leven en samenleven zijn niet langer vrijblijvend. De wereld wordt geconfronteerd met een dreigende milieucrisis, een ongeremde bevolkingsgroei, toenemend etnisch geweld, een te hoog opgedreven consumptiecultuur, massale werkloosheid en onaanvaardbare tegenstellingen tussen rijk en arm. Daarbij is het vertrouwen dat al die problemen oplosbaar zijn, ernstig ondermijnd.

We waren gewend geraakt aan het beeld van een overzichtelijke en beheersbare wereld. Wetenschap en kennis, organisatie en techniek maakten de mens van scheepsel tot schepper. De ideologische tegenstelling tussen Oost en

West leek helder: dictatuur en onderdrukking tegenover democratie en vrijheid. Maar toen na het einde van de Koude Oorlog vele nieuwe problemen moesten worden opgelost, kwam de kracht van de westerse waarden niet tot uitdrukking. We namen aan dat alles nu vanzelf wel goed zou komen, maar kwamen bedrogen uit. Het geloof in de samenhang tussen vrijheid en vooruitgang is verdwenen. Het beeld van de werkelijkheid dat ons dagelijks bereikte, wordt vooral bepaald door verval, chaos en vernietiging. Het gebrek aan perspectief maakt ons moedeloos.

Vanuit landen waar nood heerst en ontbinding intreedt, kloppen mensen met andere levensstijlen en gewoonten bij ons aan en vragen om een plek. Onze spankracht, openheid, geduld, verdraagzaamheid en creativiteit worden op de proef gesteld. We kunnen ons niet afwenden. Gelukkig zijn er velen die zich daadwerkelijk het lot van hun ontheemde medemensen aantrekken en met liefdevolle toewijding zich voor hen inspannen.

De vele veranderingen in de wereld doen van dag tot dag een indringend beroep op ons aller bereidheid tot aanpassing. We staan waarschijnlijk nog maar aan het begin van een grote culturele ommekeer. Ontwikkelingen, ver van ons vandaan, beïnvloeden steeds meer het leven hier. Problemen elders raken ook ons en dwingen ons voortdurend tot nieuwe plaatsbepaling.

Soms ontstaat de neiging zich hieraan te onttrekken en te vluchten in wat 'eigen' is – overzichtelijk, vertrouwd en veilig. Het andere wordt gezien als vreemd en waar het

ontbreekt aan openheid en begrip gaan vreemd en vijandig samenvallen.

Verandering maakt onzeker en angstig. We hunkeren naar veiligheid en bescherming, maar dat mag geen afscherming worden, geen terugtrekken op de vierkante centimeter van het eigen sentiment. Wanneer we ons naar binnen keren en onze inspanningen richten op louter groepsbelang en zelfbehoud, raakt de maatschappij in ontbinding en wordt de kwaliteit van het bestaan aangetast.

In plaats van uit angst ons af te sluiten, moeten we ons bezinnen op wat het beschermen waard is, wat kostbaar is, en behouden moet worden. We zullen moeten vaststellen welke waarden zo wezenlijk zijn voor onze beschaving, dat ze houvast, moed en zelfvertrouwen kunnen geven te midden van alle verandering, verwarring en twijfel.

Het is de gerichtheid op het algemeen belang die de maatschappij bijeenhoudt. Essentieel voor een leefbare gemeenschap zijn ook verdraagzaamheid en saamhorigheid. Als eenieder niet alleen let op het eigenbelang maar vooral op dat van anderen, komt de oplossing van maatschappelijke problemen misschien dichterbij. Nodig is dat mensen geloven in wat zij zelf kunnen bijdragen.

Een wereld in verandering is ook een wereld van verschil. Het streven naar een eenvormige maatschappij heeft geen zin. Verschillen moeten we niet bestrijden; we moeten leren leven met verscheidenheid. Dat vraagt tolerantie en

het vermogen eigen beperkingen te overwinnen. Daarmee is natuurlijk niet gezegd dat we ook het kwaad moeten tolereren. Een samenleving waarin geen grenzen worden gesteld, is onhoudbaar. Verdraagzaamheid kan nooit betekenen dat iedereen ongeremd zijn eigen gang kan gaan. Waar mensen over de schreef gaan, moet hun een halt worden toegeroepen, grofheid moet aan de kaak worden gesteld, vandalisme bestreden, agressiviteit gepareerd.

Veranderingen dagen ons ook persoonlijk uit. Ze doen een appèl op nieuwsgierigheid en fantasie, maar evenzeer op vermogen tot kritische waardering. We worden gedwongen tot nadenken, tot het formuleren van een mening, het bepalen van een houding. Immers, niet alle vernieuwing is een vooruitgang. Maar in de krachtmeting tussen behoud en vernieuwing kunnen we, als mondige mensen, niet aan de kant blijven staan.

De crisis in het menselijk bestaan vandaag is misschien wel vooral een crisis in het aanvaarden van verantwoordelijkheid. De samenleving is zo ingewikkeld geworden dat we vaak het zicht kwijtraken op het resultaat van wat wij doen. Bij het oplossen van de problemen waar de maatschappij voor staat, wachten velen liever af of anderen in actie komen.

Verantwoordelijkheid zien we graag duidelijk afgebakend, als beperkte aansprakelijkheid. Voor wat en voor wie zijn we nu precies verantwoordelijk, willen we weten. Toen aan Jezus die vraag werd gesteld, vertelde hij een verhaal. Een

man die beroofd en gewond aan de kant van de weg lag, werd door mensen van zijn eigen volk onbewogen voorbijgelopen. Thuis maakten die voorbijgangers zich misschien wel zorgen over de onrustbarende misdadigheid, maar zelf hadden ze geen hand uitgestoken. Hulp kreeg het slachtoffer van iemand die niet tot het eigen volk behoorde, maar tot een ander volk, waarop werd neergekeken. Jezus draait daarmee de vraag om: 'Wie heeft zichzelf verantwoordelijk getoond?'

Hij spreekt ons daarmee aan op ons eigen gevoel voor verantwoordelijkheid jegens onze naaste. In onze tijd is dat een des te grotere opgave nu individualisering dreigt te ontaarden in individualisme – een 'ieder voor zich'.

Die neiging zich van anderen af te sluiten en alleen voor zichzelf te zorgen, is heilloos. Het is een illusie te menen dat we ons tegen alle dreigingen kunnen beschermen en tegen alle risico's van het leven te verzekeren. Het kan iedereen overkomen, op enig moment, beroofd en gewond langs de kant van de weg te liggen.

Als afhankelijk mens worden we geboren en hoezeer we vervolgens ook streven naar zelfstandigheid, we kunnen ons leven nooit losmaken van dat van anderen. Zelfs de eigen problemen kan niemand helemaal alleen aan, laat staan de maatschappelijke uitdagingen.

Maar we behoeven ook niet alleen te staan, eenzaam in een wereld die we niet meer kunnen overzien noch bevatten. Het zoeken naar gemeenschap hoort bij de aard van het mens-zijn.

De grote culturele veranderingen in de geschiedenis van de mensheid kwam langzaam tot stand. Mensen groeiden mee met de ontwikkelingen, maar beheersten die nooit.

We zullen moeten aanvaarden dat we geen meester kunnen zijn over de werkelijkheid. We moeten beseffen dat eenduidige en eenvoudige antwoorden op de problemen niet te vinden zijn.

Dat is geen reden tot lijdzaamheid. Wat van ons gevraagd wordt, is dat wij ons openstellen voor verandering en daarin verantwoordelijkheid aanvaarden, eenieder op zijn eigen plaats. Zijn wij hiertoe niet bereid, dan wordt de wereld onleefbaar. In onze verantwoordelijkheid voor elkaar zijn wij ook een schakel in de keten der geslachten.

Het kerstverhaal vertelt van de geboorte van Jezus. In leven en leer liet hij zien in welke waarden en in welk perspectief we in deze tijd een voortdurende en ingrijpende verandering steun kunnen vinden bij het overwinnen van angst en onzekerheid. Zijn liefde wijst ons de weg naar de medemens.

Een gezegend Kerstfeest, dat wens ik u allen.

1995
MAANDAG 25 DECEMBER

Het licht van Kerstmis schijnt ook vandaag in het donker van menselijke angst, onzekerheid en teleurstelling.

In het jaar van herdenking van oorlog en bevrijding ervoeren wij ook zelf hoe op vele plaatsen in de wereld geweld en haat de dagen konden verduisteren. Opnieuw komt de vraag op of wij mensen ooit van het verleden zullen leren. Hoewel we uit ervaring weten dat collectief geweld rampen veroorzaakt, blijkt gemeenschappelijk gevoelde haat toch telkens weer de overhand te krijgen. De afkeer van de ene groep jegens de andere blijft een hardnekkig kwaad in de geschiedenis van het menselijk samenleven, een kracht die doorwerkt van generatie op generatie.

In een wereld van snelle verandering kunnen angst en onzekerheid leiden tot een vlucht in vijandelijkheid. Wie zich eenzaam voelt, zwak en onveilig, vindt valse geborgenheid in een gezamenlijk zich afzetten tegen 'die anderen': andersgelovigen, vreemdelingen, mensen met een andere huidskleur, etnische oorsprong of cultuur.

Een ingewikkelde maatschappij wordt versimpeld tot tegenstellingen die gemakkelijk zijn waar te nemen. Waar

op individuele onverdraagzaamheid nog een taboe rust, kunnen gevoelens van frustratie en agressie in collectieve haat een schijn van rechtvaardiging krijgen.

De heldere boodschap van liefde die Kerstmis ons brengt, staat hier recht tegenover. Juist de kracht van haat tussen mensen maakt liefde zo bijzonder. Die liefde wordt al zichtbaar bij het begin van het leven wanneer een volstrekt afhankelijk kind in geborgenheid en toewijding ter wereld komt. Ook het Kerstkind werd zo geboren, zij het in zeer bijzondere omstandigheden en niet in een 'gewoon' gezin.

Tijdens zijn leven vroeg Jezus zelf een open en liefdevolle instelling tegenover het ongewone en het afwijkende en mededogen jegens zwakken en weerlozen. Naasteliefde bewijst zich met name daar waar mensen zich niet onmiddellijk tot elkaar aangetrokken voelen. Zij komt tot bloei in de uitdaging van het samen leven in verscheidenheid.

Samen leven begint thuis. Daar komen we in aanraking met andere meningen en hebbelijkheden, met kritiek en met gedrag dat ons kan ergeren.

In die kleine leefeenheid, hoe ook gevormd, vinden wij onze eerste leerschool in liefde en verdraagzaamheid. We worden ons bewust dat anderen hun eigen rechten hebben en hun vrijheden, dat verschillen erkend en aanvaard moeten worden.

Ook verschillen van mening zijn lessen in verstandhouding omdat niemand, als individu noch als lid van een gemeenschap het alleenrecht bezit op de waarheid. Verdraag-

zaamheid is gegrond op geloof in de gelijkwaardigheid van alle mensen. In gezinnen kan een voedingsbodem worden gelegd voor zelfzucht en intolerantie, maar kan ook worden opgevoed tot openheid en deelname aan een maatschappij die minderheden respecteert en andersdenken waardeert.

Er heerst tegenwoordig zorg om het gezin. Nog maar enkele tientallen jaren geleden kende de Nederlandse maatschappij veelal uitgebreide families en gezinnen met twee ouders. De overgang naar een samenleving met veel kleinere gezinnen waarbij soms een van de ouders ontbreekt en de traditionele familieband aanzienlijk is verzwakt, betekende een sociale en culturele omwenteling.

Er is een neiging die revolutie in de persoonlijke levenssfeer vooral negatief te beoordelen. Toch moeten we bedenken dat beproefde maatschappelijke instellingen nooit een garantie kunnen vormen voor de kwaliteit van het leven. Het grote gezin en de uitgebreide familie werden als beschermend, maar soms ook als benauwend ervaren.

In het moderne gezin wordt veel waarde gehecht aan mondigheid en zelfstandigheid van de leden. Maar naast ruimte voor eigen ontwikkeling hebben mensen ook behoefte aan weerwerk en steun. Meer en meer komen die van buiten. Het gezin als fundament voor leven in gemeenschap is minder hecht geworden en kwetsbaarder.

Waar verdriet mensen treft en waar het misloopt in persoonlijke verhoudingen, kunnen ernstige ontwrichting en eenzaamheid het gevolg zijn. Omgaan met verdriet – ziekte, een groot gemis, verstoorde verhoudingen, verbroken

trouw en geschonden vertrouwen – gaat de spankracht van het individu vaak te boven. Verdriet maakt eenzaam. ●m een nieuwe weg te vinden, moet een mens uit zijn isolement kunnen treden. Dat kan niet zonder steun van medemensen die zich bereid tonen verantwoordelijkheid te nemen voor een ander.

In onze maatschappij is een neiging ontstaan verantwoordelijkheden scherp af te bakenen en precies te regelen. Maar het komt niet alleen aan op wetten en nauwkeurig vastgestelde rechten en plichten. Bovenal gaat het om de instelling van mensen ten opzichte van elkaar. ●ok daar, waar geen sprake is van verplichtingen krachtens wet en contract, kunnen mensen hun verantwoordelijkheden toch nemen. In vrijwillige zorg en aandacht voor anderen ligt het cement dat de maatschappij bijeenhoudt.

Noch door de markt met zijn waardenstelsel uitgedrukt in geld, noch door regelingen van de overheid kan de kwaliteit van het bestaan voldoende worden verzekerd. Uiteindelijk komt het erop aan of mensen bereid zijn elkaar te dragen en te schragen.

Hoopgevend is het te zien hoe mondige en zelfstandige burgers gezamenlijk deelnemen aan ontwikkelingen in de maatschappij. Naast traditionele instellingen zoals kerken, scholen, universiteiten, vakbonden en politieke partijen zijn nieuwe vormen van betrokkenheid ontstaan, gericht op de verwezenlijking van idealen.

Daardoor wordt het sociale weefsel versterkt dat bescherming kan bieden tegen neigingen zich van de maat-

schappij af te keren. De overheid richt zich op publieke verantwoordelijkheden zoals de bestrijding van sociaal-economische ongelijkheid, onrechtvaardigheid in eigen en in de volkerengemeenschap. Maar voor het doorbreken van onverschilligheid, het stimuleren van burgers hun stem te laten horen bij besluitvorming en het betrekken van mensen bij maatschappelijke ontwikkelingen zijn organisaties – oude en nieuwe – die gemeenschapszin gestalte geven, onmisbaar.

In vergelijking met toestanden in de wereld elders kenmerkt betrekkelijke harmonie en rust de Nederlandse samenleving. Toch zien we ook hier duidelijke tekenen van verruwing, agressie, afnemend vertrouwen onder mensen, vernielzucht en het ontlopen van verantwoordelijkheden.

Er is alle reden met kracht hiertegen in te gaan. Steeds weer moet worden verzekerd dat nieuwe generaties kansen krijgen tot het nemen van een eigen verantwoordelijkheid voor de toekomst. Van ouderen mag worden verwacht dat zij jongeren voorgaan in verdraagzaamheid en respect voor medemensen, natuur en dingen van waarde.

Zo'n houding is niet alleen nodig voor onze eigen omgeving. ●ok de problemen ver weg zijn heel dichtbij gekomen en gaan ons aan. Geen mens kan leven voor zichzelf alleen.

De liefde die God ons met Kerstmis toont, is een liefde die niet beknelt, maar ruimte laat voor het nemen van eigen verantwoordelijkheden. Het is een liefde die vrijmaakt en ieder mens in zijn waarde laat. De kracht van die liefde

hebben wij nodig, in onze eigen kleine wereld en in de grote wereld vol tegenstellingen. Het is een liefde die niet afwijst wie tekortschiet, maar die telkens opnieuw mogelijkheden geeft tot een nieuw begin.

Ik wens u allen een gezegend Kerstfeest.

2001
DINSDAG 25 DECEMBER

Kerstmis is het feest van medemenselijkheid en bezinning op het leven. In de geboorte van een Kind, teerbemind en kwetsbaar, komt God de mens nabij. Door de eeuwen heen is dit gevierd als licht in een wereld waarin veel somberheid heerst.

In deze dagen beklemmt ons meer dan ooit de chronische en diepgewortelde ongelijkheid op onze overvolle aarde. Mensen zijn bang en onzeker geworden; van alle kanten wordt het leven bedreigd.

Fanatie haat en de vernietigende kracht van het kwaad troffen de westerse wereld dit jaar met een schok die gevoelens van geborgenheid aantast en diep ingrijpt in vermeend welbehagen. Het menselijk bestaan is intens kwetsbaar en de samenleving broos, juist waar onze moderne maatschappij met al zijn luxe en gekoesterde zekerheden een gevoel van onaantastbaarheid heeft gebracht.

Het gebrek aan eerbied voor leven én dood en de onverdraagzaamheid van waaruit terreur wordt gevoed, confronteren ons met een gedachtengoed dat verbijstert. Gods vrede

wordt immers in alle wereldgodsdiensten centraal gesteld. Respect voor de heiligheid van het menselijk leven is de hoeksteen van elke religieuze moraal. In rechtvaardigheid wordt de grondslag gezien van het menselijk samenleven. Daarbij is medemenselijkheid het algemeen aanvaarde uitgangspunt.

Niettemin heeft de geschiedenis geleerd dat geen enkele religie gevrijwaard is tegen misbruik en valse verkondiging. Wanneer ideologieën en geloofsinterpretaties aanzetten tot onverdraagzaamheid, haat aanwakkeren en agressie voeden, houdt tolerantie op. Waar het algemeen belang wordt geschaad en de rechten van de mens worden geschonden, moet een heldere grens worden gesteld. Ten aanzien van principes en normen van de rechtsstaat kunnen geen concessies worden gedaan.

Tot de beginselen van onze democratie behoren in ieder geval erkenning van verscheidenheid in levensovertuiging en respect voor geloof van een ieder. Dit verlangt een open oog voor de opvattingen en eigen cultuur van anderen. Voor een goede verstandhouding is het nodig over en weer verschillen te erkennen, zich in achtergronden te verdiepen en samen te zoeken naar evenwichtige verhoudingen. Dat vraagt om een dialoog waarbij niemand kan worden gemist.

De problemen van deze wereld zijn zo ingrijpend dat mensen in hun onzekerheid soms verlamd raken. Om boven gevoelens van onmacht uit te stijgen, is moed nodig en

wijsheid. Tegenover daden van haat biedt wraakzucht geen oplossing. Oog om oog maakt de wereld blind.

Wanneer we een andere kant op willen, dan zal gezocht moeten worden naar mogelijkheden de spiraal van vijandschap te doorbreken. Wie zich wil keren tegen het kwaad zal ook eigen verantwoordelijkheid onder ogen moeten zien. In de manier waarop wij denken over anderen en in het omgaan met elkaar komen de waarden tot uitdrukking waarvoor wij staan.

Verdraagzaamheid is een instelling die elk mens zichzelf kan eigen maken en ook een levenshouding die van generatie op generatie moet worden doorgegeven. Respect voor de medemens vereist dat we eigen gelijk niet steeds vooropstellen.

Dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan. Elkaar te begrijpen vergt veel van ons: het blijft een leerproces. Anderen alleen maar dulden is niet genoeg. Betrokkenheid bij het leven van onze medemensen is wél iets anders dan gemakzuchtig gedogen. Waar het gaat om de principes die vreedzaam samenleven mogelijk maken, kan van onverschilligheid geen sprake zijn.

Het jaar dat bijna achter ons ligt, veranderde ons wereldbeeld. Bij alle welvaart werden wij ons bewust van eigen kwetsbaarheid en van de pijnlijke onvolmaaktheid in de maatschappij van vandaag. Maar het gevoel van onzekerheid heeft ons er ook van doordrongen dat de wereld er niet op vooruitgaat wanneer wij mensen met de rug naar elkaar blijven staan; uiteindelijk zijn wij op elkaar aangewezen.

Saamhorigheid geeft de kracht om wanhoop te boven te komen en weerstand te bieden tegen het kwade.

Veiligheid vindt een mens in gemeenschap met anderen. Het komt erop aan niet toe te geven aan gevoelens van machteloosheid, maar samen inspiratie te vinden in naastenliefde. Met de naaste verbonden zijn, geeft ongekende kracht. Vertrouwen herstellen kan alleen samen, in de overtuiging dat niet haat en geweld het laatste woord hebben, maar liefde.

Dat God ons mensen tegemoetkomt in het Kerstkind bemoedigt en sterkt ons in de overtuiging dat uiteindelijk het goede heersen zal tussen mensen en dat wij zijn opgenomen in een geschiedenis die verder reikt dan de bedreigingen van vandaag. Kerstmis is de bezegeling van Gods belofte dat wij veilig zijn bij Hem en dat Hij ons wil laten delen in Zijn vrede op aarde.

Ik wens u een gezegend Kerstfeest.

2002
WOENSDAG 25 DECEMBER

Kerstmis, het feest van licht en leven in donkere tijden, vieren we in de laatste dagen van het jaar.

Voor mijn familie en mijzelf is dit een diep ingrijpend jaar geweest. In bruiloft, geboorte, doop en dood zijn alle fasen van het leven aan ons voorbijgegaan. In ons verdriet om mijn man hebben velen gedeeld. Het afscheid heeft hem als mens belicht. Zoals hij leefde vanuit zijn beginselen van waardigheid en gelijkwaardigheid, heeft hij een voorbeeld mogen zijn. Met overtuiging zette hij zich in voor medemenselijkheid, gerechtigheid en waarheid. Oprecht gehecht aan het leven vond hij zijn kracht in verbondenheid met mensen, ook in andere werelddelen.

Met Kerstmis wordt de verbondenheid verkondigd tussen God en mensen. Die boodschap raakt ook onze verhouding tot elkaar: hoe wij onze naasten tegemoet treden, wat wij kunnen bijdragen aan het samen leven en welke inhoud wij geven aan de liefde van mens tot mens. Zo plaatst het Kerstverhaal ons midden in de werkelijkheid van vandaag.

Wij leven in een verwarrende tijd, vol onvrede en onbe-

stemde angstgevoelens. De samenleving lijkt te verloederen. Losgeslagen van oude ankers blijkt onze maatschappij niet goed bij machte om te gaan met het opbreken van vertrouwde zekerheden.

Te lang zijn onrust en onbehagen weggedrukt. Verplichte verdraagzaamheid, waarmee geduld wordt wat in wezen onaanvaardbaar is, leidt tot schijntolerantie. Tolereren mag evenmin ontaarden in onverschilligheid, of een excuus zijn om zich af te wenden van echte problemen.

Niemand mag de ogen sluiten voor onrecht en grof geweld. Dat mensen elkaar krenken, beledigen en discrimineren kan niet worden gedoogd. Persoonlijke opvattingen en eigen waarheden kunnen hiervoor nooit een rechtvaardiging zijn.

Eigen gelijk is niet altijd dé waarheid; die is immers niet los te zien van de ontmoeting tussen mensen. Waarheid ontstaat in dialoog, niet door stellingen en meningen te poneren. Juist toetsing aan de opvattingen van anderen kan ruimte scheppen die nodig is om met fundamentele verschillen om te gaan.

Vershillen zijn niet te ontkennen. Zij zijn een gegeven en daarmee het vertrekpunt bij elke toenadering. Wij hebben te aanvaarden dat er verschil is in karakter, etnische afkomst, geaardheid, talent en opvoeding. Onderscheid behoort tot de rijkdom van het mens-zijn. Maar waar verschillen leiden tot ongelijkheid in bejegening en tot onrechtvaardigheid, is eenieder geroepen dit te bestrijden.

De grenzen van het toelaatbare liggen vast in wetten. Fundamentele waarden vormen evenzeer de basis voor een moreel oordeel over gedrag en opvattingen. Vanuit die grondbeginselen is het een uitdaging te zoeken naar échte tolerantie, niet in onverschilligheid maar in betrokkenheid.

Dat begint bij luisteren. Luisteren is meer dan aanhoren. Men hoeft het niet eens te zijn met wat een ander beweegt om zich daarvoor toch open te stellen. Iemand leren kennen is een eerste stap op weg naar een beter begrijpen. Onze maatschappij met haar verscheidenheid in cultuur vraagt geduld en creativiteit bij het zoeken naar nieuwe vormen van sámen leven. Tussen verschillende religies en overtuigingen en tussen uiteenlopende leefgewoonten en verhoudingen moeten we bruggen slaan.

Het is bemoedigend en inspirerend overal in het land voorbeelden te zien van mensen die trachten problemen om te zetten in oplossingen, dwars door alle weerstand heen. Zij zijn in staat over grenzen heen te kijken. Ondanks teleurstelling en tegenslag, keer op keer, zijn er toch burgers die niet toegeven aan gevoelens van onmacht, die wantrouwen willen overwinnen en die zich blijven inzetten voor medemenselijkheid. Over en weer proberen zij steun te vinden in een toegestoken hand, verlangend naar contact.

Dit wil niet zeggen dat aan maatschappelijke spanning voorbij kan worden gegaan. De kwade kanten van onze samenleving moeten worden onderkend. Maar problemen duiden is iets anders dan ze dulden. Opkomen tegen wat

verkeerd is, blijft hoe dan ook een ieders verantwoordelijkheid. Met elkaar zoeken naar nieuwe wegen is allerminst een teken van naïef idealisme, maar wordt ingegeven door de harde noodzaak het samen leven inhoud te geven in de praktijk van alledag.

Dit vereist wederzijds respect. Laten wij trachten verschillen in elkaar te aanvaarden, zonder vooroordelen. Wanneer wij anderen in hun waarde laten, worden die verschillen hanteerbaar en kunnen nieuwe verhoudingen ontstaan.

Het licht van het Kerstfeest wijst naar een toekomst van waardig samenleven, in gerechtigheid, medemenselijkheid en waarheid. Onder ons zijn mensen die dat uitstralen. Hardnekkig volharden zij in naastenliefde. In de pijn van een geschonden wereld voelen wij de kracht van hun voorbeeld. Hun inzet voor recht en vrede vertolkt de boodschap van Kerstmis. In dat feest van licht en leven komt God ons mensen nabij.

Ik wens u een goede Kerst toe!

2004
ZATERDAG 25 DECEMBER

Kerstmis, het feest van leven en licht in duisternis, inspireert tot overdenken en kan ons zo uittillen boven de bezorgdheid van alledag. Met de komst van Jezus wordt een boodschap gegeven van troost in verdriet en hoop op de kracht van nieuw leven.

In de geboorte van mijn kleinzoon en het sterven van mijn beide ouders binnen één jaar heeft de breuklijn tussen leven en dood mij diep getroffen. Het verlies valt ons zwaar. Mijn vader heeft bewust toegeleefd naar zijn afscheid, het einde van een veelbewogen bestaan. Hij vertegenwoordigde een generatie die in tijd van oorlog en verschrikking de waardigheid van ons volk overeind hield. Onze familie is geroerd door het warme meeleven bij zijn heengaan.

Tussen verdriet en hoop leven velen in deze wereld. Geweld is voor talloze mensen een dagelijkse werkelijkheid en vrede een ver verlangen. Een onderstroom van voortdurende spanning belast het bestaan.

Angst slaat zo gauw om in agressie. Ook wij ervaren de weerslag van die mondiale onzekerheid. Tweemaal in korte tijd werd Nederland geschokt door daden van extre-

misme. Bij zulke aanslagen wordt de vrijheid die ons land kenmerkt ernstig misbruikt. Maar al te goed beseffen wij nu hoe kwetsbaar wij zijn in een open samenleving, gebaseerd op de vrijheid van iedere burger. Dat vertrouwde zekerheden niet meer toereikend blijken om de gemeenschap tegen gewelddadige verharding te beschermen, brengt ons in verwarring.

Begrijpelijke emoties kunnen mensen verleiden tot de roep om eenzijdige antwoorden, maar simpele oplossingen zijn er niet. In onze ingewikkelde maatschappij waar verschillende belangen, inzichten en overtuigingen steeds met elkaar moeten worden verenigd, wordt nu meer van ons gevraagd. Een samenleving maken wij sámen.

In debat en dialoog kunnen de positieve krachten worden ondersteund. Voorkomen moet worden dat mensen de hoop op een betere samenleving opgeven, vereenzamen en wegglijden in maatschappelijk isolement. De ander zullen we steeds als mens moeten blijven zien en als medeburger vasthouden.

In een gezamenlijke inspanning de verdraagzaamheid hoog te houden wordt van elk van ons inzet en betrokkenheid verlangd.

Door de eeuwen heen is in ons land een evenwicht tot stand gekomen tussen vrijheden en verantwoordelijkheden en tussen rechten en plichten. Deze uitgangspunten hebben altijd houvast gegeven en ruimte geboden om met tegen-

stellingen om te gaan. Hierbij gaat het niet alleen om de wijze waarop mensen elkaar bejegenen, maar ook om de waarden van waaruit zij dat doen.

Nu worden we geconfronteerd met gebeurtenissen die oude fundamentele normen en beproefde tolerantie onder zware druk zetten. Extremisme, in woord en daad, splijt de gemeenschap. Grenzen moeten dan ook duidelijk zijn en regels gehandhaafd. Hierbij zullen belangen van individuen en groepen zich uiteindelijk moeten schikken in het algemeen belang.

Op zichzelf kan het rechtssysteem nooit voldoende weerstand bieden tegen het zaaien van haat en verdeeldheid. Haat roept altijd haat op. Uitwassen van verstoorde relaties met de eigen maatschappij en misdadig gedrag kunnen overal opkomen en zo een hele samenleving vergiftigen.

Vanuit respect voor de vrijheden en overtuigingen van anderen zullen allen daarom zélf beheersing moeten tonen in de wijze waarop zij met hun medeburgers omgaan. Wraak biedt nooit een oplossing. Ondanks de neiging om met kracht op te komen voor eigen overtuiging en opvatting, moeten mensen er toch op kunnen rekenen dat conflicten vreedzaam worden opgelost. In vertrouwen ligt de grondslag voor een goed maatschappelijk verkeer.

Als duidelijk de bereidheid wordt getoond verantwoordelijkheid te nemen en de belangen van de maatschappij als geheel in het handelen te betrekken, is dit een teken van hoop. De uitdaging ligt in oprechte aandacht voor anderen en steun aan alle medemensen van goede wil.

Het licht van Kerstmis schijnt op ons aards bestaan, hier en elders, nu en voor de toekomst. Daarin kunnen mensen bezieling vinden en de moed die nodig is om verantwoordelijkheden waar te maken en zich in te zetten voor kwaliteit van leven en samenleven.

Jezus' geboorte en de weg die Hij is gegaan, richten ons oog op dat wat het leven inhoud geeft en waarde. Zo worden wij betrokken bij het welzijn van de medemens en de vrede in onze wereld en in eigen land.

Ik wens u allen een gezegend Kerstfeest toe.

2006
MAANDAG 25 DECEMBER

In de duisternis van onze wereld is een licht opgegaan. Dat zien wij in de geboorte van het Kerstkind. God vervult daarin Zijn belofte aan de mensen. Hij doet Zijn Woord gestand. In het Kerstfeest vieren we dat het Woord van God doorklinkt in donkere tijden en ons wil verlichten als een lamp op onze levensweg. Elke dag ervaren wij de kracht van het Woord.

In woorden worden mensen gesterkt en kunnen zij uiting geven aan wat hen bezielt. Dit lijkt vanzelfsprekend. Maar wanneer het vrije woord wordt ontnomen, beseffen wij hoeveel het ons waard is.

‘Vrij en onverveerd’ luidde in de oorlog de zinspreuk. Woorden zijn een wapen tegen onderdrukking en tirannie. In verwoording van geestelijke en politieke vrijheid vinden mensen weerbaarheid. Aan de basis van elke democratie ligt dan ook de vrijheid van meningsuiting als eenieders goed recht.

Dit betekent ruimte voor een eigen geluid waarmee uiting mag worden gegeven aan traditie en identiteit, aan opvattingen, overtuiging en geloof. In de loop der tijden is die vrijheid bevochten. In onze dagen krijgen burgers

daarvoor veel ruimte – en dat moet ook. Maar wie van die ruimte gebruikmaakt, moet wel beseffen dat anderen dezelfde rechten hebben.

Elk woord moet bedacht zijn op een wederwoord. De begrenzing ligt besloten in de wet die regels geeft, gegrond op gelijkwaardigheid en rechten van eenieder.

Naast de algemeen geldende grens die in de wet is vastgelegd, zijn er ook normen van moraal en beschaving. Ze zijn het fundament van een samenleving die uitgaat van eerbied voor de medemens. Een recht om te beledigen bestaat dan ook niet. Evenmin geeft godsdienstvrijheid een vrijbrief om te kwetsen of op te roepen tot haat.

Respect begint met zelfrespect, een geloof in eigenwaarde. Dat wordt vertaald in de omgang met anderen, in gedrag en dialoog. Daarbij moeten wij ons bewust blijven van gevoeligheden die het diepste in mensen kunnen raken. Elkaar daarin ontzien, is niet laf maar een teken van beschaving.

Vrijheid, blijheid geldt niet onbegrensd. Wie anderen beschimpt, verliest zelf geloofwaardigheid; het onbeheersde woord schiet zijn doel voorbij. Om te kunnen omgaan met de vrijheid van het woord is respect onontbeerlijk. De grondslag ligt in de oude wijsheid: ‘Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doet dat ook een ander niet!’.

Behandel een ander zoals u zélf bejegend wilt worden! In de praktijk van het leven is dit geen eenvoudige opgave. Wie vanuit een eigen visie de dialoog aangaat, moet beseffen dat anderen hún opvattingen hebben. Botsende meningen

roepen spanningen op, maar een open discussie en een vrij debat mogen we niet uit de weg gaan.

Als reacties heftig zijn, is het soms moeilijk open te blijven staan voor elkaars argumenten en te voorkomen dat het gesprek ontaardt in monologen. Niemand kan nu eenmaal zijn eigen overtuiging opleggen aan een ander.

Tolerantie begint met de erkenning dat iemands waarheid nooit voor iedereen dé waarheid kan zijn. Iedere gemeenschap kent onenigheid en zal ook regels moeten stellen om woordenwisseling in de hand te houden.

Democratie vergt een cultuur die ruimte biedt voor vrije meningsuiting én redetwisten. Maar om spanningen te beheersen, is inspanning vereist en bereidheid met elkaars opvattingen rekening te houden. Het is niet nodig beweegredenen van een ander te begrijpen om toch begrip op te brengen voor de ernst waarmee gevoelens worden beleefd. Door de eeuwen heen is ons land er gelukkig meestal in geslaagd met tegenstellingen zo om te gaan dat de lieve vrede werd bewaard.

Die vrede wordt gewaarborgd in het recht en de moraal, die de grondslag vormen voor vrijheid en integriteit in onze samenleving. Naast dit publieke domein is er een privé-domein. Daarin is ruimte voor mensen om hun persoonlijk leven vorm te geven in eigen identiteit, vrienden en een vertrouwde omgeving.

Velen voelen zich daarenboven betrokken bij wat hun heilig is: geloof of levensbeschouwing die het alledaagse overstijgt. In dit innerlijk domein, dat kostbaar is en kwetsbaar, moeten wij elkaar over en weer in waarde laten. Dat

betekent niet een vrijblijvend gedogen van andersdenkenden of onverschillig langs elkaar heen leven, maar het aanvaarden van ieder mens, ook al denkt die ander .

Wat telkens opnieuw van ons wordt gevraagd, is een oprechte zoektocht naar een open en verdraagzame samenleving waarin de vrede en het vrije woord elkaar vinden.

Aan het begin van geloof staat het Woord. In het Kerstfeest ervaren mensen dit als een blijde boodschap: het Woord wordt waarheid. Hoe dat ook beleefd mag worden, waar het op aankomt is in onze gedachten en daden weerklank te geven aan dat Woord. Moge de bezinning van Kerstmis ons hierin bezielen.

Ik wens u allen gezegende Kerstdagen toe.

2007
DINSDAG 25 DECEMBER

In het duister van de tijden is een licht ontstoken, het licht van Gods liefde. De geboorte van het Kerstkind opent de weg naar een wereld waarin mensen in naastenliefde elkaar aanvaarden.

Ieder tijdperk kent eigen uitdagingen en opgaven. Die vragen nieuwe inzichten en inzet voor goede verhoudingen tussen mensen. In deze tijd wordt onze eigen veilige, vertrouwde en verdraagzame samenleving van dag tot dag op de proef gesteld. Gevoelens van onrust en onzekerheid voeren de boventoon. Het lijkt wel of wij ons bijna spreekwoordelijk zelfvertrouwen hebben verloren.

Gelukkig is hier in de loop der eeuwen veel tot stand gebracht. Het fundament van ons staatsbestel heeft vorm gekregen in democratie en is vastgelegd in recht. Onze democratische traditie houdt meer in dan alleen aanvaarding van de macht van de meerderheid; het gaat ook om respect voor minderheden. De geschiedenis heeft ons geleerd dat tolerantie een basis biedt om spanningen te boven te komen en conflicten te overwinnen. Dít kostbare verworvenheid maakt deel uit van ons culturele erfgoed en blijft een bron van kracht.

Vandaag zien we een neiging tegenstellingen juist te verscherpen. Grofheid in woord en daad tast de verdraagzaamheid aan. Discussies ontaarden in verharde verhoudingen. In zo'n sfeer worden mensen al snel als groep over één kam geschoren en worden vooroordelen als waarheid aangenomen. Daarmee erodeert de gemeen chapszin.

Naast gevaarlijk generaliseren is er nóg een ontwikkeling die onze maatschappelijke verbondenheid bedreigt. Individualisering die doorslaat naar puur egoïsme doet afbreuk aan het algemeen belang. Als we het zicht verliezen op wat ons allen tezamen aangaat, ondermijnen wij onze samenleving.

Een maatschappij die in zichzelf is gekeerd, sluit ook de ogen voor de wijdere wereld, ontloopt verantwoordelijkheid voor gerechtigheid en miskent de noodzaak tot solidariteit.

Spanningen en conflicten zullen zich altijd voordoen en kunnen dan ook niet worden ontkend. Maar in plaats van ze aan te wakkeren, moeten we zoeken naar wegen om ze te beheersen en op te lossen. Over en weer vraagt dat aandacht en begrip voor de angst en onvrede die bij andere maat chappelijke groeperingen kunnen leven.

In wat een mens dierbaar is en heilig, ligt zijn grootste kwetsbaarheid. Voorkomen moet worden dat gekwet te gevoelens omslaan in wanhoop en agressie. Waar het op aankomt, is dat grieven worden onderkend en ernstig genomen.

De ruimte die nodig is om nieuw vertrouwen op te bouwen, begint met het aanvaarden van verscheidenheid. Die is nu eenmaal een gegeven. Van mensen kan niet worden verwacht dat zij allen hetzelfde denken, doen en geloven.

Godsdiensten en politieke ideologieën krijgen met recht erkenning en vrijheid. Vereist is wel dat allen zich houden aan de grenzen van de wet, hoe ze zelf ook in het leven staan. De beginselen die aan onze rechtsstaat ten grondslag liggen, gelden overal en voor allen. Die universele waarden moeten dan ook algemeen worden gedragen en verwerkt. Dat dit een langdurig en veeleisend proces is, ervaren we dagelijks.

Samenlevingsproblemen zijn niet op te lossen met simpele recepten voor een geïntegreerde maatschappij. In elk geval wordt een gemeenschappelijke inspanning gevraagd voor discipline in de omgang tussen mensen, het bijstellen van ongenuanceerde oordelen en het doorbreken van negativisme. Hoewel het niet altijd gemakkelijk is, kan weerstand toch overwonnen worden door toenadering te zoeken tot mensen uit andere tradities en overtuigingen. Dat vergt een instelling van luisteren en leren. Een dialoog wordt mogelijk als allen daadwerkelijk bereid zijn ook éígen zekerheden in de discussie te betrekken.

Sociale vaardigheden en medemenselijk gedrag kunnen door opvoeding en goede voorbeelden worden overgedragen. Wie van kinds af vertrouwen meekrijgt, zal ook eerder wantrouwen kunnen overwinnen en gemakkelijker anderen respecteren en ontzien.

In de dagelijkse omgang vormen het rekening houden met elkaar, het oog hebben voor wat een ander nodig heeft en het aandacht schenken aan mensen met problemen het cement van een leefbare gemeenschap. Door de betrokkenheid van allen kunnen wij kwetsbaarheid omzetten in kracht.

Aan gemeenschapszin bestaat vandaag meer dan ooit behoefte. Dat geldt ook voor de wereld om ons heen, die zozeer roept om vrede en gerechtigheid.

‘Gerechtigheid groeit waar vrede is, en wie vrede zaait, zal gerechtigheid oogsten.’ Dit woord uit de Bijbel is vandaag niet minder actueel dan tweeduizend jaar geleden. Toen werd de boodschap van vrede voor alle mensen op aarde verkondigd. Ook nu vraagt dat de inzet van eenieder. De weg daartoe is die van de naastenliefde; dát is de opdracht van Kerstmis.

Ik wens u allen een gezegend Kerstfeest toe.

2012
DINSDAG 25 DECEMBER

Met kerstmis gaat gods licht op over onze wereld en de duisternis heeft het niet overwonnen. In het licht van geloof, hoop en liefde worden mensen tot elkaar gebracht en vinden nieuwe bezieling. "laat liefde verbinden, laat hoop doen leven en laat geloof kracht geven." dat zijn inspirerende woorden die dit jaar in mijn familie een bijzondere betekenis hebben gekregen. Het medeleven van velen is ons daarbij tot grote steun.

In de wereld van vandaag is eigen vrijheid voor velen het hoogste goed. Mensen moeten zich kunnen ontplooien en mogen hun bestaan zelf vorm geven. Maar zonder saamhorigheid kan een individu zich niet ontwikkelen, verschaalt solidariteit en valt de samenleving uiteen. Er is nu meer dan ooit behoefte aan gezamenlijke waarden als basis voor vertrouwen.

In ons land waren gelijkgezindheid en verbondenheid vanouds verankerd in sociaal-culturele verbanden. De verzuiling gaf maatschappelijke zekerheid. Maar die tijd is voorbij en keert niet terug. Toch zien we hoe ook vandaag wordt verlangd naar hernieuwd vertrouwen.

Vertrouwen kan niet worden opgelegd; het groeit vanuit de gemeenschap zelf. Het vergt geloof in elkaars trouw en betrouwbaarheid. Vertrouwen over en weer maakt de maatschappij leefbaar.

Democratie beoogt voorwaarden te scheppen voor regeren op grond van vertrouwen. Onze grondwet geeft burgers gelijke rechten maar vraagt ons ook anderen als

gelijkwaardig te aanvaarden en te respecteren. In de rechtsstaat ligt de basis voor een houdbare samenleving. Dit vraagt meer dan regelingen voor bestuur en besluitvorming. Het gaat vooral om aandacht voor elkaars verlangens en meningen en gerichtheid op het algemeen belang. In openheid en tolerantie ligt een belangrijke grondslag voor vertrouwen. Door de eeuwen heen putte onze maatschappij kracht uit de aanwezigheid van mensen met verschillende culturele en levensbeschouwelijke achtergrond. Verdraagzaamheid heeft ons land sterk gemaakt. De erkenning van waardigheid en gelijkwaardigheid van een ieder is een wezenlijk element van een vreedzame en rechtvaardige samenleving. In het winnen van wederkerig vertrouwen ligt een voortdurende opgave, in het klein en in het groot.

Nederland is altijd open geweest en verbonden met de wereld om ons heen. Meer en meer heeft dit geleid tot wederzijdse afhankelijkheid en betrokkenheid. Het inzicht dat ons eigen welzijn mede afhangt van het leven in andere landen richt de blik naar buiten. Niet in isolement ligt onze kracht maar in saamhorigheid. Dat is de achtergrond van de internationale samenwerking waartoe ons land zich heeft verplicht.

De Europese Gemeenschap heeft welvaart gebracht. Maar er is meer dan geld alleen; bovenal biedt Europa ons vrede. Toch lijkt het of onvrede alles overschaduwde. In de crisis die ons nu treft is een klimaat ontstaan waarin wantrouwen de boventoon voert. Bevrijding uit die negatieve instelling begint met het besef dat Europa niet een vreemde mogendheid is maar onze eigen Gemeenschap in dit werelddeel. Europa, dat zijn wij zelf. In zelfvertrouwen kunnen wij aan Europese samenwerking blijven bouwen. Wie trouw is aan zichzelf leeft vanuit eigen overtuiging

en idealen. Maar niemand leeft voor zichzelf alléén. Wij zijn ook verantwoordelijk voor elkaars toekomst, toegerust voor het goede met een geweten dat kan leren voorvoelen wat recht is en wat slecht. De aarde, zo zegt een psalm, heeft god aan de mensen gegeven; en de mensen gaf hij aan elkaar. De opdracht is anderen te aanvaarden als naasten die zijn zoals wij, mensen met bestaansrecht. In medemenselijkheid ligt de kern van samen-leven. Geloof, hoop en liefde zijn het richtsnoer voor een wereld gegrond op vertrouwen.

Geloof is vertrouwen dat ons leven een zin heeft die uitstijgt boven het alledaagse. Hoop is overtuiging dat de uitkomst goed zal zijn ook al is die niet zichtbaar. Liefde is kracht die ons verbindt met elkaar, die geeft en vergeeft en die haat kan overwinnen.

Kerstmis is een feest voor mensen van goede wil. Ooit werd hun "vrede op aarde" toegezongen. Die woorden behouden hun waarde, door de eeuwen heen.

In dat vertrouwen wens ik u gezegende kerstdagen toe.

BIJLAGE 2: TOPENSHEMA JENS KJELDEN

Year	Denmark	Norway	Sweden
1972	NM	NM	NM
73	NM	NM	NM
74	NM	Praise for "Refugee 74", who showed the will to help among the Norwegian people	NM
75	NM	NM	MISSING
76	NM	NM	MISSING
77	NM	NM	MISSING
78	NM	NM	MISSING
79	NM	Praise for "Refugee 79". In the spirit of Nansen, we must take care of the refugees and help them settle in.	NM
1980	Many people have come. We must help them understand DK, so that they may adapt	NM	MISSING
81	NM	NM	MISSING
82	Denmark is small. We should not be egoistic, but help those that are different. Times are tough, but immigrants are meet even more challenges	"I mean <i>all</i> my countrymen"	NM
83	We are a small country, with a clear identity. We must let people who settle down in DK keep their identity.	NM	MISSING
84	Times are less favourable, so we meet guest workers with smug	NM	MISSING

	comments. That is just not right of us.		
85	NM	NM	NM
86	NM	NM	MISSING
87	NM	NM	Many people are refugees. Other countries are restrictive. Sweden must continue a generous refugee-policy.
88	NM	NM	NM
89	NM	NM	MISSING
1990	NM	NM	NM
91	NM	NM	MISSING
92	Knowing the Danish traditions and roots prevent xenophobia	NM	We must take our part of the refugees. Xenophobia and racism grows. Refugees feel threatened, and this is not acceptable in Sweden.
93	same	NM	The economy is bad, but we should not close our borders. A privilege to be able to take in refugees.
94	NM	NM	Many, also refugees, are worried about the future.
95	NM	NM	Our "Swedishness" must not fence of our new citizens. Diversity leads to development. We have grown with 1.2 mill, the equal amount left Sweden 150 years ago.
96	NM	NM	NM
97	NM	NM	NM

98	NM	Integration and cultural differences can be difficult. Praise of volunteer workers	Terrible fire in Göteborg. Deads from 4 continents and many religions. We must find ways to live together in multicultural Sweden.
99	NM	NM	Praise for those who fight racism and Nazism. We must show disgust for those who commit these violent crimes.
2000	NM	NM	NM
01	Appeal to understanding	NM	NM
02	NM	We are a multicultural society. We must appreciate and respect each other	We are a multicultural society. Sweden is a result of cultural input.
03	NM	same (HM)	NM
04	NM	NM	NM
05	NM	NM	NN
06	More responsibility is put on immigrants	We are a multicultural society. We must meet the new with respect and decency	To immigrants: "I want you to feel welcome". There are tensions. We need role models. Good people in the suburbs teach respect/tolerance.
07	same	Xenophobia and everyday racism exists. Changing laws is not enough. We must change minds.	Q and I visited "problem area". The youth there gave us hope. Cultures mix and S develop through immigration.
08	NM	People are discriminated because of skin-color. Praise for young people who see the multicultural as natural.	We must support those who do immigration work. Creating respect between cultures is important

09	NM	Diversity is good, but we should not accept everything new. We must be confident of our own foundation.	NM
2010	NM	Immigrants can feel small. We must help them, and appreciate our country's multicultural competence.	NM
11	NM	Praise "Tea time" campaign. We must understand differences and value diversity.	NM
12	NM	Our world is global. We must rethink integration. Different cultures can live side by side. We must tolerate difference.	NM
13	NM	The "vow of fidelity" ceremony welcomes people to a diverse society. The diversity needs a common foundation.	NM
14	Paradise lost and demands of immigrants	Muslim demonstration about terrorist's misuse of Islam was good. We need to talk across differences	NM (except greeting to people who have come to S)
15	same	We have challenges. We need to talk together. Thanks to Muslims who protected synagogue, and to people who helped refugees.	S has been "tested". Our will to help is strong. I met young asylum-seekers, who wanted to do good in S. I visited the school where a racist attacked and killed several people.

16	same	Our heritage is important. If we know this, then we can safely meet other cultures.	NM (except a short mentioning of immigrants as inhabitants of S.)
17	NM	NM	The terror attack raises the question of how we treat each other with respect, take responsibility, and show civil courage.
2018			

Vergelijking tussen de Deense, Noorse, Zweedse en Nederlandse monarchen: in welke jaren komen topen over immigratie wel en niet aan bod.

	DENEMARKEN	NOORWEGEN	ZWEDEN	NEDERLAND
1972	--	--	--	X
1973	--	--	--	X
1974	--	+	--	X
1975	--	--	X	X
1976	--	--	X	X
1977	--	--	X	X
1978	--	--	X	X
1979	--	+	--	X
1980	+	--	X	--
1981	+	--	X	--
1982	+	+	--	--
1983	+	--	X	+
1984	+	--	X	--
1985	--	--	--	--
1986	--	--	X	--
1987	--	--	+	+
1988	--	--	--	--
1989	--	--	X	--
1990	--	--	--	--
1991	--	--	X	--
1992	+	--	+	+
1993	+	--	+	+
1994	--	--	+	--
1995	--	--	+	+
1996	--	--	--	--
1997	--	--	--	--
1998	--	+	+	--
1999	--	--	+	--
2000	--	--	--	--
2001	+	--	--	+
2002	--	+	+	+
2003	--	+	--	--
2004	--	--	--	+
2005	--	--	--	--
2006	+	+	+	+
2007	+	+	+	+
2008	--	+	+	--
2009	--	+	--	--
2010	--	+	--	--
2011	--	+	--	--
2012	--	+	--	+
2013	--	+	--	X
2014	+	+	--	X
2015	+	+	+	X
2016	+	+	--	X
2017	--	--	+	X